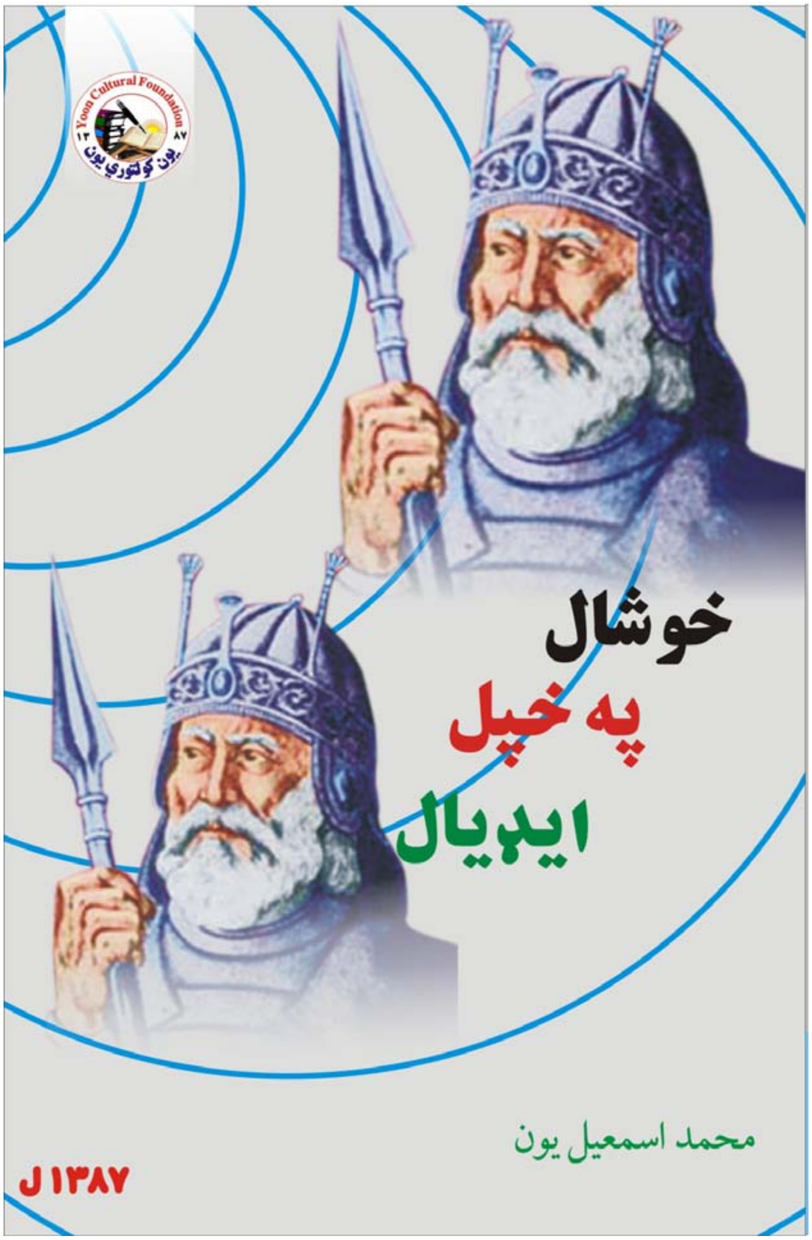
خوشال
په خپل
ایډیال
محمد اسمعیل یون
۱۳۸۷ ل

خوشال په خپل ایډیال

(د ماستري دورې لیکنې)

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۷ل کال

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

کتاب نوم:	خوشال په خپل ايډيال
ليکوال:	محمد اسمعيل يون
خپرندوی:	يون کلتوري يون
چاپکال:	۱۳۸۷ل
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
د ليـــکـــوال	
پرله پسې نومره:	(۲۲)
د خــپـرنـــدوی	
پرله پسې نومره:	(۲۲)
کـــــــمپوزر:	ضياالرحمن ضيا

نیولیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	پر دې اثر څو خبرې	الف
۲	د ماسترۍ دورې دا لیکنې	۱
۲	د خوشال یو تصوفي شعر	۲
۳	تاریخچه سبکهای اشعار پشتو	۱۳
۴	د تذکرة الاولیا ځانګړتیا او لرغونیتا	۴۲
۵	د شیخ میانور او خوشال ترمنځ دیني...	۵۳
۶	ښه حاکم او د ښه حاکم په هیله	۶۵
۷	پښتو لرغونو ادبیاتو کې شعري فورمونه	۷۱
۸	د استاد روهي له نظره د خوشال...	۸۸
۹	شاهنامه احمدشاه ابدالي	۹۶
۱۰	په لغمان کې د شولو کر	۱۱۶
۱۱	پټه خزانه تر عظیم الشان قرآن وروسته	۱۲۹
۱۲	د ځانځاني ښامار سفر	۱۴۹
۱۳	د خوشال د قصایدو روح	۱۶۷
۱۴	د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه	۱۸۷

پر دې اثر څو خبرې

زموږ په ځوانو فرهنګیانو او د کابل پوهنتون په استادانو کې ښاغلی یون داسې ځوان دی، چې فرهنګ ته خدمت یې خپل اصلي کار بللی دی. دی لا د پوهنتون محصل و چې پر شاعرۍ سربېره یې لیکنې کولې، کتابونه یې چاپول او په فرهنګي چارو کې یې برخه درلوده. زما ښه یاد دي چې کله په **۱۳۶۹**هـ ش کال په کابل کې د یو شمېر خواخوږو فرهنګیانو له خوا د خوشال فرهنګي ټولنه جوړه شوه، ښاغلی یون د خپل استعداد او همت په وجه د خوشال فرهنګي ټولنې د رهبري هئیت کې د یوه ځوان غړي په توګه خپل موقف تثبیت کړ.

ښاغلي یون ډېر کتابونه او ډېرې مقالې لیکلې دي، د ځینو خپرونو چلوونکی پاتې شوی دی، لنډه دا چې د خپل عمر زیاته برخه یې د فرهنګ خدمت کړی دی. دده ډېر ښه عادت دی چې خپلې لیکنې په خپل لاس چاپوي او خپلو خلکو ته یې وړاندې کوي، ستاسو په لاسو کې دا کتاب د ښاغلي یون د ماسترۍ په دورې پورې مربوطې هغه مقالې دي، چې یې د بېلابېلو مضامینو د کورني کار په توګه یې تهیه کړې دي.

ده اوس دا مقالې راټولې کړې او د دې کتاب له لارې یې خپلو هېوادوالو ته وړاندې کوي. ښاغلی یون دې خیر یوسي چې دا مقالې یې ساتلې دي، که نه وي د کورني کار لپاره لیکلې مقالې څوک نه

ساتي، يا دا چې په ليکلو يې محضې وار تېر کړی وي او کله هم دا وړ ليکنې د مربوطه مضمون له استاد سره پاتېږي.

ښاغلی يون، لکه خپلې نورې مقالې پر دې مقالو هم زيار ايستلی دی او د مجموعې په توګه يې د چاپ لپاره بيا کتلي دي او دا دی اوس چاپېږي، چې زموږ نور فرهنګيان او فرهنګي کړی ترې استفاده وکړي.

زه ښاغلي يون ته د دې مجموعې د تهيې او چاپ مبارکي وايم او فرهنګ ته د خدمت په لاره کې يې زيات بری غواړم.

په درناوي
سرمحقق زلمی هېوادمل

سریزه:

د ماسترۍ دورې دا لیکنې

تر یوه اوږد ځنډ وروسته پر (۱۳۸۵) لمریز کال د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل، استاد مکمل الکوزي او یو شمېر نورو خواخوږو استادانو په هلو ځلو په کابل پوهنتون ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو اودري څانگو کې یو ځل بیا د ماسترۍ کورسونه پیل شول. د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي او د یو شمېر نورو همسلکو پوهنځیو ځینو فارغانو په دې پروگرام کې ځانونه شامل کړل. موږ د ماسترۍ ددې دورې لومړي فارغان وو، دوه کاله مو په منظم ډول د ماسترۍ دوره تعقیب کړه او تر څلورو سمسترونو منظم تدریس وروسته دا پړاو سرته ورسېد او شپږ میاشتې موده نوره د تېزس لیکلو لپاره ځانگړې شوه، په مجموعي ډول دې دورې دوه نیم کاله دوام وکړ. دماسترۍ دورې د تدریس په بهیر کې قدرمنو استادانو پر تدریس سر بېره د بېلابېلو ادبي موضوعگانو د څېړنې دندې هم را وسپارلې، چې ځینې یې د لنډو ارزونو، ځینو یې د څېړنیزو او ځینو نورو یې د تحلیلي لیکنو غوښتنه کوله. ما هم په دې بهیر کې د بېلابېلو راسپارل شویو موضوعگانو په هکله لیکنې وکړې او اړوند

استاد ته مې د کتنې لپاره وروسپارلې ، په دې بهیر کې ځینې لیکنې داسې وې، چې په لاس لیکل شوې وې، یوازې یوه کاپي وه، چې هغه اړوند استاد ته سپارل کېدله، په دې ترځ کې یو څو داسې لیکنې وې چې کاپي کولو ته یې وخت پیدا نه شو ، خو ځینې لیکنې چې په کمپیوټر لیکل شوې وې، یوه کاپي ترې استاد ته ورکړل شوه او اصل متن یې هم خوندي پاتې شو ، سره له دې چې استادانو تر کتنې وروسته موږ ته بېرته خپلې لیکنې راکولې، خو په دې بهیر کې ځینې لیکنې بېرته زموږ له لاسه وتي او ورکې شوي دي. په دې شپو ورځو کې چې زه د خپلو تېرو کارونو پر اوډون او بیا کتنه بوخت یم، نو د ماسټرۍ دورې پر لیکنو مې هم سترګې ولګېدې.هغه لیکنې چې په کمپیوټر کې خوندي وې او ځینې یې په رسنیو کې هم چاپ شوې وې، هغه مې بیا له سره وکتلې او منظمې مې کړې، خو په دې ترځ کې پنځه شپږ عنوانه داسې لیکنې وې، چې ما دماسټرۍ دورې په بهیر کې پر بېلابېلو مسایلو لیکلې وې، خو د هغو په تر لاسه کولو بریالی نه شوم، سره له دې چې ما دخپلو لیکنو د خوندیتوب لپاره له پخوا نه پلان درلود ، خو دا لیکنې چې مې هر څومره په خپل کتابتون کې ولټولې پیدا مې نه کړې، سره له دې چې ددې لیکنو د ځینو کاپۍ مې خوندي کړې هم وې،لکه لیک د خوشال له نظره، د

پښتو ګرامر په اړه یوه لیکنه، د استاد الفت د یوه هنري نثر ارزونه او ځینې نورې لیکنې. له دې پورته خبرو څخه مې هدف دا و، زموږ ځوان لیکوال باید هڅه وکړي، چې تر دې وروسته د خپلو علمي، څېړنیزو او نورو هغو لیکنو چې پر بیا چاپ او خوندیتوب ارزي، ضرور د هغو یوه یوه یا دوه کاپۍ له ځان سره خوندي کړي او که په رسنیو کې چاپ شوي هم وي، باید چاپي او ناچاپي یوه یادوه کاپۍ ولري، کله که دی او یا هم نور څوک وغواړي دده د بېلابېلو لیکنو ټولګه یا ټولګې چاپ کړي، نو له ستونزو او کړاوونو سره به مخامخ نه شي. عمر ډېر لنډ، تنګ او مصروف دی، زموږ راتلونکی نسل به تر موږ څو ځله زیات بوخت وي او وخت به هغوی ته رښتیا هم د سرو زرو ارزښت ولري، نو که زموږ هر لیکوال خپله ټوله پانګه خوندي نه کړي، نو له راتلونکي پښت څخه دې هم دا هیله نه کوي او نه دې راتلونکي پښت، د ماضي پر کارونو مصروفوي. پښتنو ته بلا ډېر کار پروت دی، که زموږ راتلونکی نسل پر ماضي مصروف شي، نو د هغوی خپل کارونه به څوک سرته ورسوي؟ زه د یوه شعوري افغان په توګه نه غواړم د خپل کړي کار بار راتلونکي نسل ته پرېږدم، څه مې

کړي؟ ښه دي که خراب؟ نیمګړي دي که پوره؟ کره دي او که

ناکره؟ خپله یې باید راټول کړم او د خپل کار ثمر په خپله راتلونکي پښت ته وړاندې کړم، که زما د کار او نظر له یوې برخې هم زما خپل هېواد او هېوادوالو ته ګټه ورسي، نو دا به زما لپاره د ژوند په پاتې ورځو شپو کې د روحي ارامۍ سبب شي او که تر ژوندانه وروسته راته د خپل ملت افراد د دعا لاسونه پورته کړي، نو لوی څښتن به مې پر ګناهونو پرده وغوړوي او د ابدي نېکمرغۍ لاره به راته پرانیزي. دا لیکنې زما دماسترۍ دورې د هغو لیکنو یوه ټولګه ده، چې د تدریس پر مهال د کورنیو دندو په توګه موږ ته استادانو راسپارلې وې. پوره باور دی چې که د ماسترۍ دا دوره نه وای او یا هم د استادانو د زیار، زحمت او سپارښتنو او غوښتنو ټینګار نه وای، نو پوره یقین دی چې نه به دا لیکنې وې او نه به دا ټولګه. نو دلته ضروري ګڼم چې له قدرمنو استادانو: سرمحقق زلمي هېوادمل، پوهاند ډاکټر زېورالدین زېور، پوهنواله ډاکټره زرغونه زیور رښتین، استاد حبیب الله جاج پښتونزوی، قدرمن استاد اورمړ، استاد سعدالدین شپون، استاد اڅک، استاد اسدالله غضنفر، هندي استاد شاستری محمد حنیف اونورو هغو قدرمنو استادانو چې په مستقیم او نامستقم ډول یې زه ددې لیکنو د لیکنې جوګه کړی یم، مننه وکړم او کور ودانی ورته ووایم. د ماسترۍ دورې له نورو

فارغانو څخه مې هم دمننې تر څنګ دا هیله ده چې د خپلې دې دورې لیکنې سره منظمې او خوندي کړي، په دې ډول به مو د پښتو ادب د خدمت په لار کې یو ګام پورته کړی وي.

دا اثر مې ځکه د ((خوشال په خپل ایډیال)) په نامه ونوموه چې اکثره لیکنې په کې د خوشال بابا په باب دي، بل کوم معیارونه چې بابا د خپل یو ایډیال شخص (سړي) لپاره ټاکلي، تر ډېره بریده دی په خپله پر همغو معیارونو برابر او پوره دی، یانې د خوشال ایډیال خپله خوشال دی او کېدی شي محمد ګل خان مومند او ځینې نور پښتانه مشران هم د خوشال د ایډیال شخص معیارونه پوره کړي.

خپلې ملي ژبې، ملي ادب او خپل ملت ته د ډېرو خدمتونو په هیله

په درنښت
محمد اسمعیل یون
ارګ، د جمهوري ریاست ودانۍ، کابل- افغانستان
۱۳۸۷ ل کال د مرغومي ۱۲مه نېټه

د خوشال یو تصوفي شعر

خوشال بابا یو اړخیز شخصیت دی، خو د خوشال څو اړخیز شخصیت لا په هر اړخیز ډول څېړل شوی او شنل شوی نه دی. تراوسه پورې د بېلابېلو کورنیو او بهرنیو خوشال پېژندونکو له خوا د خوشال په باب په لسګونو مستقل او په زرګونو عنوانه متفرقه لیکنې چاپ شوي دي، خو بیا هم د خوشال شخصیت نورې څېړنې او شننې ته اړتیا لري. خوشال یو شاعر و، لیکوال و، تاریخپوه او تېر پوه و، طبیب او رنځپوه و، جګړن او تورزن و، فلسفي و، ښکاري و، اروا پوه و، سیاستوال او سیاستپوه و او د کامل مومند په اصطلاح "لنډه دا چې څه نه و چې دی نه و "یانې هر څه و، خو تراوسه پورې لا د خوشال د شخصیت ډېر اړخونه ناڅېړلي او ناشنلي پاتې دي. د خوشال د شخصیت له دې ناڅېړلو اړخونو څخه یو هم د خوشال د شخصیت (تصوفي) اړخ دی. که څه هم یو شمېر پخو لیکوالو لکه دوست محمد خان کامل مومند، سید رسول رسا، امیر حمزه شینواري، سرمحقق زلمي هېوادمل او محمد آصف صمیم د خوشال د شخصیت دې اړخ ته هم نغوتې او اشاري کړي، خو لکه څنګه چې د خوشال د شخصیت د رزم او بزم خوا څېړل شوې، دا خوا هغومره نه ده څېړل شوې. حمزه بابا د خوشال

بابا د یوه تصوفي شعر پر یوه بیت: ((په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم ـــ چې له ډېرې پیدایۍ ناپدید شو)) ، یوه ځانګړې رساله لیکلې ده او دا شعر یې د وحدة الوجود او وحدة الشهود د فلسفې په رڼا کې څېړلی دی. خوشال بابا او حمزه بابا په تصوف کې د یوې ځانګړې طریقې خاوندان وو ، نو ځکه خو حمزه بابا ته د خوشال دې شعر د مانا له پلوه ډېر ارزښت درلود ، نو ځکه یې دا بیت په هر اړخیزډول څېړلی دی. تصوف او عرفان په حقیقت کې د خوشال د شاعرۍ یوه ځانګړې او اساسي برخه ده، چې د هغې د بېلابېلو خواوو له څېړنې او شننې څخه موږ ته یو متقي، زاهد ، پرهېزګار او صوفي خوشال راڅرګندېږي. د خوشال زیاتره تصوفي او عرفاني افکار د هغه رباعیاتو او څلوریزو کې خوندي شوي او بیا دې عرفاني رڼا غزلو ، قصیدو او د خوشال نورو شعرونو ته هم لاره کړې ده. د خوشال په نږدې (زرو غزلو) کې داسې غزلې هم شته، چې ټولې تصوفي او عرفاني رنګ لري او داسې غزلې هم شته، چې یو یا څو بیتونه یې تصوفي رنګ او خوند لري او نور بیتونه یې د ژوندانه نورو خواو ته وقف شوي دي. همدا عملیه پر ځینو قصیدو او د شعر پر نورو فورمونو هم تطبیقېږي. د غزل یوه ځانګړنه همدا ده، چې د یو ټولیز او کلي ارتباط د ساتنې او پالنې ترڅنګ یې هر بیت یوه خپلواکه مانا هم لري. د خوشال بابا اکثره غزلې له

همدې امتیاز څخه پوره برخمنې دي. که څوک غواړي د خوشال بابا د تصوفي او عرفاني افکارو څېړنه وکړي، نو یوه کتاب نه، بلکې د کتابونو لیکنې ته اړتیا ده او که څوک غواړي د خوشال له کلیاتو څخه د هغه د تصوفي افکارو پر بنسټ د هغه شعرونه راېبل کړي، نو بیا به هم پام وړ شعرونه شي او که بیا یوازې د خوشال دې تصوفي افکارو ته ښه ځیر شي، نو داسې فکر به وکړي، چې خوشال ګڼې له تصوف پرته هډو بل کار نه دی کړی.
دغسې که موږ د خوشال د شخصیت هر اړخ مطالعه کوو، نو له یوه ښېل او ځانګړي خوشال سره به مخامخ شو. دلته به د خوشال د تصوفي افکارو د ځلا په خاطر د خوشال هغه غزل راوړو، چې دده کلیات پرې پیلېږي او پوره تصوفي اوعرفاني مانا او رنګ لري:

صورتګر چې ښه صورت په دېوال ساز کا
کل عالم یې په صفت زبان دراز کا
د هغه نقاش په صنع نظر نه کا
چې له څه څاڅکي نه دا نقش و طراز کا
سترګې، وروځې، پوزه نور کېږدي په مخ کې
غاښ و شونډې، ژبه، خوله سره پرداز کا
یو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې په دواړو اورېدنه د اواز کا

بند په بند د لاسو ګوتې وبله کېږدي
سر تر پایه درست صورت سره یو راز کا
که څوک زر کتابه وکښي له دې بابه
که په کښل شي زر به نور پسې اغاز کا
هر وېښته چې په صورت باندې لیده شي
که پرې ځیر شې د شناخت ور به درته واز کا
خاص بنده د خدای هغه ګڼه خوشاله!
چې د ځان په معرفت یې سرفراز کا.

بابا ددې غزل په لومړي بیت کې د لوی خالق د قدرت علایمو ته اشاره کوي او وايي یو عادي انځورګر یا رسام، چې یوه تابلو یا انځور رسم کړي او هغه بیا چېرته په کوم دېوال یا نندارتون کې کېږدي او خلک یې ننداري ته راشي، نو ټول یې توصیف او ستاینه کوي. د رسام یو ښکلی انځور په ډېرو لفظي ستاینو او مالي قیمت ارزوي، نو کله چې د یو عادي انځور خالق یا انځورګر په دومره ستاینو او قیمت ارزي، هغه لوی ذات چې ددې انځور، د انځورګر خالق او انځورګر دی، هغه به په څومره ستاینو او نمانځنو وارزي؟ خوشال بابا وايي: خلک د هغه

صانع، صفت او تخليق ته متوجه نه دي، چې له يوه ښاغلي
څخه يې په څه نقش او طراز باندې انسان يا همدا انځورګر، چې
يو عادي انځور يې جوړ کړی، تخليق کړی دی. انځورګر له
بېلابېلو رنګونو او نورو توکو څخه په ډېر زحمت او دقت ګټه
پورته کوي او تر يوه کړاو وروسته يو انځور جوړوي، خو لوی
څښتن تعالی په خپل حکمت له يوه ښاغلي څخه داسې يو
انځور يا انځورګر جوړوي، چې هغه بيا د نورو انځورونو د
جوړونې وړتيا لري. په داسې حال کې چې د عادي انځورګر،
انځور د بل انځور د جوړونې قابليت نه لري او يو جامد موجود
ګڼل کېږي، خو د لوی خدای(ج) ذات د انځور جوړونې قابليت
بيا دا دی، چې په همدې يوه ښاغلي، خپل انځور ته سترګې،
وروځې، پوزه، غاښ، شونډې، ژبه، خوله او نور سره پرداز
کړي، چې په دې سره خپل انځور د خبرو، ليدو او ګرېدا وړ
کړي، غوږونه ورته کېږدي، چې د اورېدو وړتيا پيدا کړي،
لاسونه او پښې ورته ورکړي، چې د تحرک او کار قابليت پيدا
کړي. لنډه دا چې په دې يوه ښاغلي د خپل انځور ټوله ښکلا او
ضرورتونه پوره کړي. خوشال بابا وايي: که د لوی خالق ددې
انځور يا مخلوق د ښکلا او جوړښت په باب هر څومره بحث او
خبرې اترې وشي، کتاب او کتابونه وليکل شي او ان په زرګونو
کتابونه، نو بيا به هم په دې انځور کې د لوی خدای(ج) د قدرت د

ټولو عجايبو تفصيل ورنه کړای شو. خوشال بابا د خدای(ج) ددې انځور يوازې يوه وېښته ته اشاره کوي او وايي: که يوازې پر همدې يوه وېښته تحقيق او پلټنه وشي، نو د خپل رب پېژندنې ور به درته ببرته کړي. د انسان په وجود کې د وېښتو د شتوالي پر ضرورت او اهميت عادي وګړي نه پوهېږي، خو کله چې له طبيبانو پوښتنه وشي، نو بيا به سړی پر خپل بدن د وېښتانو پر ګټې او ارزښت پوه شي. رنځپوهان يا طبيبان وايي: د انسان پر وجود چې هر څومره وېښتان دي، هر وېښته يو ځانګړی سوری لري، چې د انسان د بدن دننی او بهرنی دفاعي سستم تنظيموي، ياني د انسان د وجود اړينه هوا بدن ته داخلوي او کله چې پر انسان د ګرمۍ او نورو عواملو له امله فشا راځي او خوله توليدوي، دا خوله د همدې وېښتانو له لارې له بدن څخه خارجېږي. په دې ډول وېښتان د بدن د تبخير په چارو کې مهم رول ادا کوي. دغه راز د انسان د بويونې په سستم کې وېښتان د هوا په پاکولو کې ډېره مرسته کوي. خوشال د يوه صوفي او طبيب په توګه د خدای د پېژندنې لپاره دا يو وېښته د ساري په توګه يادوي او که همدا يوه وېښته ته هم متوجه شو، نو د خدای د حکمت او قدرت پر رازونو به پوه شو. خوشال بابا هغه انسان نېکمرغه ګڼي، چې خدای ج ورته ددې وس او توان ورکړی، چې د لوی خدای(ج) د قدرت په باب فکر وکړي، خو

خوشال د خدای د پېژندنې راز په دې کې ګڼي، چې انسان د خپل ځان په باب فکر وکړي، زه څوک یم، څنګه جوړ شوی یم؟ او چا جوړ کړی یم.؟ خوشال بابا وايي لکه څنګه چې یو (انځور) خپل (انځورګر) لري او پرته له هغه، انځور هډو جوړېدی نه شي، د غسې انسان (مخلوق) هم یو (خالق) لري، چې د هغه له قدرت او حکمت پرته دی اصلاً راتو کېدی نه شي، نو په دې خاطر چې موږ خپل خالق وپېژنو، د خپل ځان په باب باید فکر وکړو او په ځان کې د لوی رب د قدرت او حکمت نښې نښانې کشف کړو. هغه نښې نښانې چې هره یوه یې د یو خاص هدف لپاره ګومارل شوې او مشخصه دنده ترسره کوي، نو کله چې موږ د لوی رب د قدرت په دې رازونو پوه شو، نو بیا چې د یو عادي انځور لپاره د یو عادي انځورګر ستاینه کوو، نو بیا خو لازمه ده، چې شپه او ورځ د هغه حقیقي او اصلي انځورګر (لوی رب) ستاینه وکړو، چې د (انسان) په شان انځور یا صنع یې رامنځته کړی دی او همدغه کسان بیا د خدای(ج) نېکمرغه کسان دي، چې پر همدې تفکر، نمانځنه او ستاینه بوخت وي.

((تاریخچه سبکهای اشعار پشتو))

د تحقیق د اصولو له نظره

((تاریخچه سبکهای اشعار پشتو)) (د پښتو شعرونو د سبکونو تاریخچه) د پوهاند عبدالحی حبیبي یوه تحقیقي او تحلیلي رساله ده، چې د کابل کالنۍ د ۱۳۱۹ل کال په (۱۷۱-۲۲۸) مخونو کې چاپ شوې ده.

زه په خپله دې لیکنه کې، لومړی غواړم، د دې لیکنې ټول محتویات معرفي کړم او وبه ګورو چې استاد خپله لیکنه پر څو برخو ویشلې او کوم ټول مسایل یې په کې څېړلي دي؟ تر هغه وروسته بیا غواړم پر دې وغږېږم چې د استاد د دې لیکنې ویش د تحقیق د اوسنیو اصولو له مخې څومره ژور دی او د تحقیق کوم اصول پرې اوس د تطبیق وړ دي؟ او یا هم د (۶۷) کلونو پخوانۍ لیکنه د تحقیق له اوسنیو معیارونو سره څومره په تول تللې ده؟ مخکې تر دې چې زه خپلې خبرې وکړم، ښه به وي چې د اصلي لیکنې ټولې ټکي بیان کړم او بیا د هغو په رڼا کې د تحقیق د اوسنیو اصولو فرضیه وړاندې کړم.

استاد حبيبي مخکيګ تر ديګ چيګ خپليګ اصلي تجزييګ او تحليل ته راشي، لومړی ييګ د سبک د پيدايشګت فلسفه بيان کړيګ او په لنأيز سره ييګ د تاريخ په مختلفو دورو کيګ د شعر د شکلي او مانيز تغير او تحول علتونه بيان کړي او په خپله د سبک تعريف ييګ کړی دی.

استاد په پيل يا سريزه کيګ د خپليګ ديګ ليکنيګ علت په ګګوته کوي او وايي: "په ديګ مضمون کيګ غواړم دملي ژبيګ د شعرونو پر سبکونو نظر واچوم او د سبکونو او د بيان د طرز له مخيګ د هغو تل ته ورننوزم، خګرنګګه چيګ د پشګتو ادبياتو تاريخ لکه خګرنګګه چيګ لازمه ده تر اوسه پوريګ نه دی ليکل شوی، حګګه نو زما دا خګيګړنه او پلټنه بشپړه نه ده او شايد نيمګګړتياويګ به ولري او لوستونکو ته به په کيګ لوړيګ ژوريګ شګکاره شي، لکه خګنګګه چيګ زما له ليکنيګ خګخه شګکاري او تر اوسه په ديګ باب خګيګړنه نه ده شويګ او نه خګه ليکل شوي، حګګه نو که زما په ديګ ليکنه کيګ خګه سهويګ وي، هيله ده پوهان ييګ د حل لاره را په ګګوته کړي..." [1]

استاد حبيبي په خپله ديګ ليکنه کيګ تر پورتنۍ يادونيګ وروسته د پشګتو شعرونو پر سبکونو غږيګږي او د پشګتو

[1] کابل کالنۍ، ۱۳۱۹ل کال ۱۲۳ مخ.

شعر دوره بندي کوي. استاد پښتو شاعري پر درېو دورو وېشلې ده: (۱) لرغونې طبقه او د هغو پلويان، (۲) د عروضي شاعرۀ طبقه، (۳) د عوامو د شاعرۀ طبقه. استاد لرغونې دوره له (۴۰۰) هـ څخه تر (۱۰۰۰) هـ کال پورې ګڼلې ده. په خپله ليکنه کې يې د هرې دورې ځانګړتياوې، د هرې طبقې د سبکونو خصوصيتونه په تفصيل سره په ګوته کړي او يو بل سره يې توپيرونه څرګند کړي دي او د ملي اوزانو او د عروضي قاعدې په پيروۀ فورمونه يې تشريح کړي دي. د ساري په توګه د ملي وزنونو په سبک، د شعرونو خصوصيات يې دا ګڼلي چې په دې کې ساده ګي او جذابت وي، د نورو ژبو کلمې په کې نه وي کارول شوې، دعربي او پارسي وزنونو تابع نه وي، د مضمون او فورم له پلوه اکثره پخوانيو اريايي شعرونو ته ورته دي. د لرغونو شعرونو يو خصوصيت دا دی چې مضمون يې مسلسل او مرتب وي، خدای پالنه او دين پالنه په کې زياته ځلېږي، په مجموعي أول دا سبک پېچلتيا نه لري او طبيعي مزايا لري او دغه راز ځينې نور خصوصيتونه.

استاد حبيبي په لرغونې دوره او ملي اوزانو پورې تړلي دغه لاندې شاعران معرفي کړي، دهغو د ژوند پر

خگرنکگوالي ییگ رنگا اچولیگ او د هغو هر شعر ییگ په هر اؤخیز أول تحلیل کؤی دی:

۱- د بیتگ نیکه ژوند او د شعر حگانکگؤتیاویگ
۲- دملکیار غرشین ژوند او د شعر حگانکگؤتیاویگ
۳- دتایمني ژوند او د شعر حگانکگؤتیاویگ
۴- دشیخ اسمعیل ژوند او د شعر حگانکگؤتیاویگ
۵- دقطب الدین بختیار ژوند او د شعر حگانکگؤتیاویگ
۶- د اکبر زمینداوري ژوند او د شعر حگانکگؤتیاوي

استاد حبیبي د پورتنیو شاعرانو پر شعرونو تر بحث وروسته پر دیگ مسایلو رنگا اچولیگ چیگ د پخوانیو سبک خگنکگه تغیر شو؟ د هغو عوامل ییگ تشریح کؤي دي. خگنکگه پشگتانه لوستي شاعران له عروضي شاعرة سره اشنا شول؟ او خگنکگه ییگ د هغو له شعري فورمونو خگخه کگتگه پورته کؤه؟

په دیگ ترخگ کیگ استاد حبیبي پر خیرالبیان غإیگإي او د هغه پر سبک رنگا اچوي، بیا د خیرالبیان پر وؤاندیگ د اخوند درویگزه پر مخزن الاسلام غإیگإي او د هغه سبک تشریح کوي، سربیگره پر دیگ د اخوند درویگزه او پیر روشگان د سبک پیروان معرفي کوي، دهغو پر پیگژند کگلوة سربیگره د هغو د شعرونو حگانکگؤنیگ هم په کگوته کوي.

استاد حبیبي په خپله دیگ لیکنه کیگ د پیر روشگان او اخوند درویگزه پیروان په دیگ أول په کگوته کؤي دي:

د پیر روشگان پیروان:

۱- علي محمد مخلص

۲- ملا ارزاني خویشکی

۳- عبدالله

۴- میرزا خان انصاري

۵- واصل

د اخوند درویگزه پیروان:

۱- کریم داد

۲- عبدالسلام

۳- مصطفی محمد

۴- اخوند قاسم

استاد حبیبي د پیر روشگان او اخوند درویگزه پر پیروانو سربیگره د (ملا الف) په نامه هم د یوه شخص او د هغه د سبک یادونه کوي او لیکي چیگ کگنگ شمیگر پلویان ییگ درلودل.

ملا الف د کلات د اتغر په کلي کیگ استوکگنه لرله، چیگ له خپل استوکگنحگي لریگ ییگ خپلو زده کؤو ته دوام

ورکاوه. په زرم هجري کلونو کیګ ییګ ژوند کاوه او د ((بحرالایمان)) په نامه ییګ منظومه رساله لیکلیګ، دده په شعرونو کیګ اسلامي عقاید او نصایح ځګلیګدل او د یوه مبلغ په توګګه ییګ دنده اجرا کؤیګ ده. استاد حبیبي دغه لاندیګ کسان د ملا الف د سبک پلویان ګګنګلي دي:

۱- ملا شیر محمد هوتک
۲- شیرمحمد ننګګرهاری
۳- میا فقیرالله جلال آبادی
۴- ملا عبدالرشید
۵- سعادت خان
۶- جان محمد
۷- ملا فرح الدین
۸- محقق کندهاری
۹- ملا زبردست
۱۰- مولوي عبدالحمید کاکؤ
۱۱- صاحب زاده مرادعلي کاموي
۱۲- دوست محمد ختګګ
۱۳- ملا عبدالباقي
۱۴- اخوند کبیر پشاوری

تر ملا الف وروسته استاد حبيبي د خوشال خان پر سبک او مکتب هر اؤخيزه رنگا اچوليگ ده او وايي ((تر زرم هجري کال وروسته د پشگتو ادب او شعر په نؤة کيگ يو مخصوص غورحگنکگ او جنبش وتگوکيگده چيگ د ديگ غورحگنکگ لوی لارشگوونکی هماغه د پشگتو يو سردار او او سپنيز شخص؛ خوشال خان ختگک دی چيگ پشگتو شعر ييگ په خپليگ روشگانه قريحيگ سره لوؤو پوؤيو ته ورساوه او کولای شو هغه ته د پشگتو ادب پلار او لوی استاد ووايو...))[1]

استاد حبيبي د خوشال د شاعرة د بيتونو شميگر تر پنحگوس زرو زيات شگيي او د ده د سبک خصوصيات دا کگنگي چيگ په هر أول فورم کيگ ييگ شاعري کؤيگ ده. په شعر کيگ ييگ ملي ولوليگ شگکاري، پر اجتماعي او تاريخي مسايلو مالا مال ييگ قصيديگ ليکلي، په شعر کيگ ييگ له بديعي صنايعو کار اخيستی، هجوه او تنقيد ييگ په شعرکيگ حگای کؤي، بيگلابيگل فلسفي او اخلاقي مسايل ييگ په شعر کيگ بيان کؤي او له لوؤ تخيل خگخه ييگ په کيگ کار اخيستی دی.

---

[1] کابل کالنة، ١٣١٩ل کال،٢٠٢ مخ.

د خوشال خان د ادبي مکتب پیروان چیګ دده د کورنۍ له غړو او نورو خګخه عبارت دی، په دیګ أول معرفي کوي:

۱- عبدالقادر خان ختګک

۲- اشرف خان هجري

۳- صدرخان ختګک

۴- سکندر خان ختګک

دا د خوشال خان ختګک زامن او د ده دمکتب پیروان دي، سربیګره پر دیګ د خوشال د سبک نور پیروان په دیګ أول معرفي کوي:

۱- یحیی اخندزاده

۲- خواجه محمد بنګګش

۳- معزالله

۴- عثمان

۵- اودل

۶- اشرف

۷- فاضل

۸- ابراهیم

ګ۹- فضیل

۱۰- حسین

۱۱- مهین

۱۲- عصام
۱۳- ابو القاسم
۱۴- فتح علي
۱۵- عليم

تر خوشال بابا وروسته د رحمان بابا پر ژوند او ادبي سبک رنګا اچوي او تشریح کوي یيګ.

د رحمان بابا په باب وايي چيګ شاعر له روح خګخه الهام اخلي، له مادي کثافاتو حګان لریګ کوي، دده د شاعرة د بیان طرز سلیس، ساده او روان دی. د عشق په جهان کیګ واقعیت ته کګوري، روحي عشق او الهام د ژوندانه محور کګنګي او یقین او ایمان پر خالي عقل لوړ کګنګي.

د ددیګ مکتب نومیالي پیروان په دیګ أول په کګوته کوي:

۱- عبدالرحیم هوتک
۲- احمدشاه بابا
۳- اخوند کګدا
۴- عبدالعظیم
۵- میانعیم
۶- ملا جمعه
۷- عبدالنبي
۸- شیګر محمد

۹- مطیع الله
۱۰- قاسم علي اپریدی
۱۱- یونس
۱۲- غفور
۱۳- صدیق
۱۴- شهنواز
۱۵- حافظ الپوري

تر رحمان بابا وروسته د پیر محمد کاکړ پر شخصیت او سبک خبریګ کوي او وایي چیګ د پیرمحمد کاکړ په شاعرة کیګ أیګر نازکه عشقي احساسات خګرګګندیګإي، استعارات او تشبیهات ییګ طبیعي رنګګ لري، الفاظ ییګ شفاف او خګرګګند دي. د تصویر او تجسیم لپاره خاص لغات کاروي، د اخلاقي تلقین لپاره هم داسیګ الفاظ نه کاروي چیګ د تګولنیګ تر حدودو بهر وي. ددیګ سبک او مکتب پیروان په دیګ أول دي:

۱- شمس الدین کاکړ
۲- کګل محمد
۳- سردار مهردل خان مشرقي

تر دې وروسته حمید مومند معرفي کوي او د هغه د سبک په باب وایي:

((خيالپالنه يا خيال پردازي د دې سبک غتګه ځانګړتیا ده، اغراق او مبالغه يې بل خصوصيت دی، تلازم په کې په ښه ډول مراعتيږي، مثل او ممثل، لازم او ملزوم او ناتج او منتج، دغه راز ډېر نادر تشبه ګانې او استعارې په کې کارول کېږي.))

د دې سبک پيروان په دې ډول دي:

۱- کاظم خان شيدا

۲- محمدی

۳- ميرزا حنان

۴- حاجي عبدالله محزون

۵- کاظم خان

۶- کامګار

۷- ملا محمد اکرم

۸- صمد

تر حميد وروسته د قلندر سبک را پيدا کېږي. قلندر (۱۱۰۰هـ) په حدودو کې په پېښور کې اوسېده، په تګبر اپريدی و، استاد حبيبي يې د ژوند په هکله وايي:

((قلندر د ميرا په نامه يو مرشد درلود چې له هغه سره يې مينه د جنون تر حده رسېدلې وه، د ده عشق او ليدل او ډېر سوزنده مراحل وهي، قلندر هر وخت په

سوات کیګ د میرا د دیدن لپاره د یویګ تپیګ پر سر منتظر پاتیګ کیګإي او په پای کیګ په أیګر حسرت، نهیلة او ناکامة سره مري او په همغیګ تپیګ کیګ خاورو ته سپارل کیګإي، کله چیګ ییګ میرا خاورو ته ورحګي، اوشګکیګ تویوي، دمینیګ او عشق جذابیت دی هم راکاإي اومري او دقلندر ترخګنکګ خاوروته سپارل کیګإي.)) [1]

د استاد حبیبي په نظر، سره له دیګ چیګ قلندر د حمید د سبک تابع دی، خو د هغه د سوزنده عشق له کبله په خپله د یو سبک د رامنحګته کیګدو سبب شوی، چیګ دعشق همدا سوز او زخمي احساسات ییګ په شعرونو کیګ شګکاري، ده په پشګتو کیګ یو مخصوص بحر رامنحګته کؤی چیګ ملي وزن لري. په پشګتو کیګ ملا حسن اسحق زی او ملا صالح محمد داوی پر دیګ بریالي شوي چیګ د قلندر د سبک په خګیګر شاعري وکؤي.

د حماسیونو سبک:

استاد حبیبي هغه شاعران چیګ حماسي شعرونه ییګ ویلي، خو په مشخص أول د کوم مشهور شاعر د سبک تابع نه

[1] کابل کالنة، ۱۳۱۹، ۲۱۷مخ

دي، هغه ییګ د حماسیونو تر عنوان لاندیګ په جلاکته کګورة کیګ راوؤي، په دیګ شاعرانو کیګ دغه شاعران شامل دي:

۱- برهانخان
۲- مسعود کګل یاسیني
۳- نورالدین
۴- زاهدخان ابراهیمزی
۵- عزیزخان رنګاخیګل
۶- سپینه
۷- ملاله

د داستان ویونکو سبک:

د پشګتو ادبیاتو په لرغونیګ او منحګنة دوره کیګ یو شمیګر داسیګ شاعران شته، چیګ حګینیګ کیسیګ ییګ په نظم را اؤولي یا داستاني کؤي دي، استاد حبیبي دوی د داستان ویونکو د سبک تر نامه لاندیګ مطالعه کؤي او دهغوی ژوند ییګ تشریح کؤی دی. دغه لاندې شاعران یا ناظمان په دیګ ألة کیګ شامل دي:

۱- بای خان
۲- میاعمر خګمکنی

۳- اما الدين
۴- ارسلا
۵- فياض
۶- مسعود
۷- غلام محمد
۸- نور
۹- احمد اخون خيگل
۱۰- رحمت داوی
۱۱- ملا احمد خان
۱۲- رحمت
۱۳- ملا نعمت الله
۱۴- ملا احمد.

د عوامو سبک:

استاد حبيبي په پشگتو ادبياتو کيگ د عوامو د سبک تر عنوان لاندیگ يو بل سبک ته هم پام کؤی او هغه ييگ خگيگؤلی دی، استاد حبيبي دا د پشگتو د ملي شاعرة تر تگولو غوره ذخيره بولي، چيگ د خلکو په بيگلابيگلو طبقو کيگ أيگر عام مقبوليت لري، دا شعرونه خپل حگانکگؤي وزنونه لري، چيگ يوازيگ ملي وزنونه دي ، هره ترانه، هر وزن

او بحر ییګ خپل خاص اهنګګ لري، په دیګ وزنونو کیګ بیګلا بیګل عشقي، حماسي، اخلاقي او نور مسایل بیان شوي دي، دا شعرونه ځګانګګوی جذابیت او زؤه راکشګون لري، د دیګ سبک ځګینیګ مشهور لارویان دادي:

۱- کمال
۲- محمدی
۳- میرا
۴- عبدالله نورزی
۵- خدای رحیم اکاخیګل
۶- عبدالودود ستریاني
۷- ملا حیران
۸- ملا خواجه محمد
۹- صدیق اخندزاده هوتک
۱۰- سلیم زمین داوری
۱۱- ملا عبدالرحمن
۱۲- محمد ایوب بؤیګخګ
۱۳- طالب
۱۴- توکل د شګیګویګ
۱۵- سردار پردل خان
۱۶- ملا شیرمحمد

۱۷- برخوردار
۱۸- فیض الله
۱۹- سید کمال
۲۰- محمد یار صاحب زاده
۲۱- ملازاهد اندړ
۲۲- محمد دین
۲۳- نوروز.

د استاد حبیبي تر ډیر ځیرځیرنیر، ویرش، تحلیل او ارزونیر وروسته راځو پر همدیر لیکنیر خپل نظر او ارزونیر ته چیر ایا دا لیکنه د تحقیق له اوسنیو اصولو سره ځرومره برابره او ځرومره دهغو په تول تللیر ده؟ لوی استاد حبیبي ته خدای(ج) یو خارق العاده استعداد ورکړی و، ده د خپل استعداد یوه درنه برخه همدیر تحقیق ته بیځله کړیر، ((تاریخچه سبکهای اشعار پشتو)) هم دده یوه غوره تحقیقي او تحلیلي لیکنه یا رساله ده. سره له دیر چیر دا لیکنه یا کتابځوتځی له نن (۱۳۸۲ل کال) ځځځه اوه شپیځته (۶۷) کاله دمخه لیکل شوی او دا داسیر مهال و چیر د افغانستان د پښتو او دري ادبیاتو په باب تځولیر د ځځوتو په شمار تحقیقي لیکنیر نه ویر شویر، خو استاد حبیبي د هغه نبوغ له مخیر چیر درلود بییر داسیر تحقیقي لیکنه

کؤیګ، چیګ اوس لا هم نویګ ده او د تحقیق له معاصرو او نویو اصولو سره هم شګه سمون خوري، د تحقیق د کګنګو اصولو له جملیګ خګخه حګینیګ مهم اصول دادي، چیګ یو تحقیقي اثر پر یویګ سریزیګ پیل کیګاِي، چیګ لیکوال په کیګ د منابعو د یادونیګ ترخګنکګ د اثر د لیکلو ضرورت په ګګوته کوي، دکتاب اصل متن چیګ د تحقیق اساسي برخه ده او تګولیګ پوشګتنیګ حګوابوي او د کتاب یا لیکنیګ وروستة برخه پاییزه یا نتیجه چیګ لیکوال په کیګ معمولاً د خپل کار ارزونه کوي او پر خګه شي چیګ نه دی بریالی شوی، د هغو یادونه کوي چیګ په اینده کیګ ییګ اصلاح کوي او یا ییګ هم نورو ته د سمون سپارشګتنه کوي.

د استاد دا لیکنه د تحقیق د نورو اصولو ترخګنکګ دا پورتني اصلونه هم لري، په پیل کیګ یوه سریزه راغلیګ چیګ ددیګ لیکنیګ ضرورت ته ییګ ګګوته نیولیګ او د هغیګ تشیګ یادونه ییګ کؤیګ چیګ د ملي ژبیګ د ادبیاتو د پیګژندنیګ په برخه کیګ دا وخت موجوده وه. استاد حبیبي مخکیګ تر دیګ چیګ د پشګتو شعرونو د سبکونو پر پیګژندنیګ پیل وکؤي، خپله په عام أول د سبکونو د رامنحګته کیګدو علتونه بیانوي او سبکونه راپیګژني، بیا د همغو عواملو په رنګا کیګ د پشګتو شاعرة

بيگلا بيگل سبكونه دهغو بنستگگگر، دكلام بيگلكگيگ او د هغو مشخصات په كگوته كوي. هر سبک چيگ راپيگژني دهغه بكگرونأ (شاليد) هم راپيگژني، لوستونكي ته د لوستو پر وخت داسيگ ابهام نه پريگإدي چيگ هغه ته د پوشگتنيگ سبب شي. د يويگ شگيگ تحقيقي ليكنيگ يوه حگانكگؤتيا همداده چيگ حقيقت بايد معلوم كؤي، اصلاً دتحقيق تعريف هم دادی چيگ ((د يويگ تگاكليگ موضوع په باب رشگتينيگ، ژوره او عالمانه پلتگنه ده چيگ په هغيگ كيگ واقعيتونه، معناويگ او تطبيقي مواد هم تر ازموينيگ لانديگ نيول كيگإي))[1] د استاد حبيبي دا ليكنه دتحقيق له همديگ تعريف سره پوره پوره سمون خوري، د يويگ تحقيقي ليكنيگ لپاره حگينيگ معيارونه او حگانكگؤتياويگ شته چيگ دلته يي‍گ يادونه كوو او بيا كگورو چيگ دا حگانكگؤتياويگ خگومره د استاد حبيبي پر ديگ ليكنه د تطبيق وؤ دي:

۱- خگيگؤنه به د يويگ تگاكليگ مساليگ پر محور خگرخي:

(۱) سرمحقق زلمی هيگواد مل، د پشگتو خگانكگيگ دماسترة دوريگ د خگيگؤنيگ ميتودولوژي مضمون، لكچر نوتگ، (۱) مخ، ۱۳۸۲ل كال.

د استاد حبيبي ((د پشـگتو شعرونو د سبكونو تاريخچه)) يو ازيــگ همــدا موضــوع خگيگــؤي او يــا لا تــر لاه هغــه موضوعكگانيگ چيگ له ديگ سبكونو سره تؤليگ دي، دى هيگخگكله موضوع نه خارجيگاي او نه يوه موضوع پـه بـل متن وركگأوي او نه حاشييگ يا لمنليكونه وركوي.

٢- پـه خگيگؤنـه كيـگ بـه يـو ابتكـار او نويتـوب موجود وي.

دويم معيار خو سل په سلو كيـگ حگكه پـر ديـگ ليكنـه د تطبيق وؤ دى چيگ ترديگ دمخه هيگچا هم په تيگره بيا په دري ژبه د پشگتو شعرونو د سبكونو په باب دومره جامع ليكنه او تحليـل نـه دى كـؤى. دا لومؤنـة ليكنـه ده چيـگ پـه دري ژبـه نسـبتاً پـه تفصيـل سـره د پشـگتو شـاعرة پـر عـام تعـارف او د سبكونو په باب په خاص أول رنگا اچوي او د ليكنيـگ پـه مـتن كيگ راغلي شعرونه هم لـه دري ژباؤيـگ سره راوؤل كيگاي، دلته دري ژبي نه يوازيگ د پشگتو شاعرة له سبكونو، بلكيگ دهر شاعر د شعرونو له فكري محتـوا سره هم پـه شگه أول اشنا

کیګإي، د یویـګ ژبیـګ شـاعري د بلیـګ ژبیـګ ویـونکي تـه ورپیـګژندنه هغه هم پر هغه مهال خپله یو نوشګت دی.

۳- خګیګؤنه به د یو ذهني استعجاب پر روحیه ولاؤه وي:

د اسـتاد هـره لیکنـه پـر ذهنـي اسـتحکام او تمرکـز ولاؤه ده،نویوالی په کیګ شته، ذهني پاشلتیا او لـه یویـګ موضـوع سره د نـورو موضـوعګګانو کګأون پـه کیـګ نـه شـته او خګـه چیـګ د لوسـتونکي ضـرورت وي، هغـه د اسـتاد لـه لیکنیـګ ترلاسه کولای شي، ((د پشګتو شعرونو د سبکونو تاریخچه)) هم له دیګ أول لیکنو خګخه یوه ده.

۴- خګیګۀنــه بــه لــه یــوه ازاد فکــر ســره شــروع کیګاږي:

د استاد حبیبي دا لیکنه د استاد حبیبي د خپل ازاد فکر زیګاږنده ده، دا سیګ نه ده چیګ چا پریګ د یو فکري قید او فشار په نتیجه کیګ لیکلیګ وي، هغه ذوق او علاقه چیګ استاد له ملي ژبیګ او ادب سره درلوده، دده فکر ییګ دیګ لیکنیګ هخګولی دی.

۵- خګیګۀنه به پر دغسیګ یو ذهنیت متکي وي چیګ کګویا په طبیعت کیګ هر خګه د یوه نظم او قانون تابع دی:

د استاد لیکنه هم د یوه نظم او سیستم تابع ده، له تاریخي تسلسل خګخه نیولیګ بیا د شعرونو د تشابه له مخیګ یو نظم تعقیبوي، د بیتګ نیکه له مناجاتو نیولګیګ او بیا تر وروستي هغه شاعر پوریګ چیګ دا وخت ییګ ده ته معلومات شوني وو، تګول په ترتیب او نظم سره راغلي دي.

۶- د خګیګؤنیګ مقصد به د قوانینو او عمومي پرنسیپونو رابرسیګره کول وي:

استاد حبیبي په خپله دیګ لیکنه کیګ هم د تحقیق قوانینو او پرنسیپونو رعایت کړی او هم ییګ د تحقیق لپاره پرنسیپونه په ګوته کړي، د ساري په أول چیګ کله د یوه سبک یادونه کوي، لو مړی د هغه سبک مشخصات بیانوي او هر هغه شاعر او د هغه کلام چیګ همغه حګانګګؤنیګ ولري، په هغه سبک کیګ شاملوي.

۷- په خګیګؤنیګ کیګ به علت او معلول خګیګؤل کیګإي:

د استاد حبیبي په دیګ لیکنه کیګ چیګ سبکونو ته حګانګګؤیګ شویګ، د هر سبک د رامنحګته کیګدو علتونه په ګوته شوي، دعوامو شاعري، په ملي اوازانو کیګ شاعري او همدارنګګه له نورو ژبو راغلي شعري

فورمونه یا عروضي شاعري او د هغو علتونه تګول واضح شوي دي.

۸- په خګیګؤنه کیګ به له اندازه کولو خګخه کار اخیستل کیګإي:

په تګولنیزو او ادبي خګیګؤنو کیګ ارزونه د فزیکي مقیاس په معیار نه وي، بلکیګ د اثر کمي او کیفي اؤخ ته په کیګ کتنه کیګإي، استاد حبیبي د پشګتو ادبیاتو د هر سبک په باب یو عمومي جاج وؤاندیګ کؤی او له کمي او کیفي پلوه ییګ د یو سبک پلویان شمیګرلي او د اثارو پر خګومره والي ییګ بحث کؤی دی.

۹- په خګیګؤنه کیګ به شعوري تکتیک خګخه کګتګه پورته کیګإي:

دا چیګ یوه لیکنه د خګه لپاره کیګإي، خګه وخت کیګإي او ولیګ کیګإي؟ دیګ ته استاد حبیبي د خپلیګ دیګ لیکنیګ په سریزه کیګ هم اشاره کؤیګ، دده له اهدافو

خگخه یوه موخه داده چیگ نور خلک د خپلو ادبیاتو له ماهیت، ارزشگت او کیفیت خگخه خبر کؤي او په دیگ کار کیگ أیگر بریالی شوی دی.

د یویگ شگیگ تحقیقي لیکنیگ تر خگنکگ خگیگؤونکي یا محقق یو لؤ صفتونه لري، که چیگریگ خگیگؤونکی د هغو خگشگتن وي نو کیگدی شي د خگیگؤنیگ په تول پوره لیکنه وکؤي: اول دا چیگ خگیگؤونکی باید پر خپله موضوع پوره لاس بری او حاکمیت ولري، د امانت ساتونکی او د همکارة پالونکی وي. خگیگؤونکی باید تعصب ونه لري او په خگیگؤنه کیگ باید حگان له هر أول تعلقاتو لریگ وساتي او بیگ طرفه وي، منطق او استدلال ولري، بیان ییگ صریح او خگرکگند وي، ریاکار نه وي، زغم او حوصله ولري، د علم ژبه ییگ باید زده وي او نور...))[1] موإ چیگ د یو محقق لپاره پورتنیو صفاتو ته کگورو، نو دا تگول او تر دیگ زیات په لوی استاد حبیبي کیگ لیدل کیگإي، هغه پر خپلیگ تگاکلیگ موضوع دومره لاس بری دی چیگ تر ده دمخه چا په پشگتو ادبیاتو کیگ پر داسیگ مسایلو دومره لیکنیگ نه دي کؤي، حگینیگ ادبي

---

(۱)- سرمحقق زلمی هیگواد مل، د پشگتو خگانکگیگ د ماسترة دوریگ د متن خگیگؤنیگ د میتودولوژی مضمون لکچر نوتگ، ۱۳۸۲ل کال(۲) مخ.

پانککیگ خپله د لومؤي حگل لپاره د استاد حبيبي لاس ته ورغلي او ده لومؤی حگل تشريح کؤي او خلکو ته ييگ وؤانديگ کؤي دي، دده د تحقيق په نتيجه کيگ د پشگتو ادبياتو أيگر تياره کگوتگونه روشگانه شوي، د هر متن په انتقال کيگ ييگ له أيگريگ امانتدارة کار اخيستی او ان د تذکرة الاوليا د ليک پر لوستلو ييگ خو ييگ أيگر وخت تيگر کؤی او أيگر کؤاو ييگ کگاللی دی. استاد حبيبي د افغانستان او سيميگ يو لوی عالم و او د عالم يو خصلت داوي چيگ پر علمي ارزشگتونو ولاؤ وي او د مسايلو په تحليل کيگ له تعصب خگخه کار نه اخلي، دديگ ليکنيگ ژبه خورا فصيحه او بليغه ده، هيگخگ أول ابهام او پوشگتنو ته ييگ حگای نه دی پريگ ايشگی، لنأه دا چيگ د يوه محقق لپاره چيگ خگه حگانکگؤتياويگ په کار دي هغه تگوليگ د استاد په وجود کيگ خوندي ويگ او کهدده خپل حگانکگؤی استعداد او نبوغ ورسره يو حگای کؤو، نو خبره ترديگ نوره هم اوچتيگإي.

د شکل له پلوه د استاد حبیبي د دیگ لیکنیگ خگرنککگوالی:

په عام أول یوه خگیگؤنه د شکل له مخیگ په دوه أوله ترسره کیگإي: ((کتابي یا کتابتوني تحقیق او بل ییگ ساحه یي تحقیق دی)) د استاد حبیبي ((د پشگتو شعرونو د سبکونو تاریخچه)) د شکل له مخیگ دا دواؤه حالتونه رانغاؤي. استاد حبیبي هم له بیگلا بیگلو کتابونو، اخحگونو خگخه ککتگه پورته کؤیگ او هم ییگ له خپلو هغو اثارو خگخه ککتگه اخیستیگ، چیگ ده ورپسیگ بیگلا بیگلیگ سیمیگ پلتگلي او ترلاسه کؤي، لکه، تذکرة الاولیا چیگ یوازیگ خگلور پانگیگ یا اته مخه ییگ د استاد حبیبي لاس ته ورغلي او ترده دمخه دچا لاس ته نه وه ورغلیگ او نه ییگ تریگ معلومات درلودل. دلومؤي حگل لپاره استاد حبیبي د تذکرة الاولیا په باب خگیگؤنه او شننه وؤاندیگ کؤه او په همدیگ لیکنه کیگ هم د تذکرة الاولیا پانگیگ معرفي شویگ، شعرونه ییگ په دري ژبه واؤول شول، تحلیل او ارزونه ییگ وشوه، مخکیگ تردیگ چیگ تذکرة الاولیا دپشگتانه شعرا په لومؤي تگوک کیگ پر ۱۳۲۰ کال چاپ شي، دلته ییگ پر ۱۳۱۹ل کال په کابل کالنة چاپ کؤه او دا تحقیقي لیکنه ییگ د شعرونو د سبکونو د

پیگژندنیگ پـه اؤه وکـؤه، د یادونیـگ وؤ ده، چیـگ تـذکرة الاولیا دساحه یي تحقیق پـه لؤ کیـگ دهلمند دناویـگ د ادم خان په کلي کیگ د زؤوکتابونو د پلتگلو پرمهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي کگوتو ته ورغلیگ ده.

دا چیگ استاد په خپله دیگ لیکنه کیگ لـه نورو کگنگو اثـارو لکـه ((تمـدن هـای اولیـه، د کگوسـتاولوبون اثـر، تـاریخ تمـدن هنـد ، طبقـات ناصـري، ائـین اکبـري، حیـات افغـاني، حـدوالعالم مـن المشـرق الـی المغـرب، تـاریخ مرصـع، د پشگتونخوا دشعر هارو بهار، کلید افغانی)) او نورو أیگرو چاپي اثارو خگخه کگتگه پورته کؤیگ ده، نو دا برخه ییگ د کتابي تحقیق برخه جوؤوي، لـه تذکرة الابرار ولاشرار، مخزن الاسلام او د حگینو نورو اثارو له قلمي نسخو خگخه ییگ هم کگتگه اخیستیگ ده. نو په دیگ أول ویلای شو چیگ استاد د خگیگؤنیگ له دواؤو أولونو کتابي (کتابتوني) او ساحه یي خگخه په دیگ لیکنه کیگ کار اخیستی دی.

استاد حبیبي د خگیگؤنو دمیتودونو په برخه کیگ په خپله دیـگ لیکنـه کیـگ لـه تـاریخي او تشـریحي میتـود خگخـه کـار اخیسـتی دی، یانیـگ هـم ییـگ موضـوع لـه تـاریخي پلـوه خگیگؤلیگ او تاریخي قدامت ییگ په پام کیگ نیولی او هم

ییـګ شـاعري د شـکل او محتـوا لـه مخیـګ تشـریح او ألبنـدي کؤیګ ده، د یو سبک توپیر ییګ له بل سره تشریح کؤی دی.

خګرنکګه چیګ دا لیکنه له او سمهال (۱۳۸۲) خګخه (۲۷) کاله دمخه تر سره شویګ او پر همغه مهال چاپ شـویګ، نـو دا وخت چیګ له استاد حبیبي سره کوم اثار موجود وو، د همغـو پـه رنګـا کیـګ ییـګ د پشـګتو ادبیـاتو تـاریخي دوریـګ ویګشلیګ، خو کله چیګ تر دیګ لیکنیـګ نإدیـګ دوه کالـه وروسته د (محمد هوتـک پتګه خزانـه) د اسـتاد حبیبـي لاسـته ورغله او په پتګه خزانه کیګ د امیر کروؤ د شعر پـه شـتوالي سـره د پشـګتو دلاسـته راغلیـګ لیکلیـګ شـاعرة نیګتګـه (۱۳۹) هـ ق کال ورسیګده، نو بیا په دیګ لیکنـه کیـګ راغلـی ویګش، خپله خپـل رنګګ بـایلي. د پشـګتو ادبیـاتو دتـاریخي دورو په باب نورو پوهانو هم خپـل نظرونـه خګرګګند کـؤي او ددوی پـه نظرونـو کیـګ أیګـر توپیرونـه او تضـادونه شـته او د معاصرو ادبپوهانو له نظره کره کتنـه غـواؤي، لـه نیګګـه مرغـه زموإ د ادبیـاتو د معاصـر دوران یـو لـوی ادبپـوه مرحـوم کانـدیـد اکاأمیسـن محمدصـدیق روهـي د پشـګتو ادبیـاتو دتـاریخي دورو د تګاکنیـګ پـه اؤه د تګولـو پشـګتو ادبپوهـانو نظرونـه سـره راتګـول کـؤي او هـر یـو ییـګ بیګلابیګـل تحلیـل کـؤی، شـنلی او ارزولـی دی، مشـترک تګکـي او د ادبپوهنیـګ لـه

معیارونو سره سم ییګ منطقي نظرونه سره یوځګای کؤي او په پای کیګ ییګ یوه نسبتاً معقوله لار ایستلیګ، استاد روهي د پشګتو ادبیاتو د تاریخي دورو ویګش په خپل اثر ((د پشګتو ادبیاتو تاریخ معاصره دوره)) کیګ راوؤی او په مجموعي أول ییګ پشګتو ادبیات پر دریو لویو دورو (لرغونیګ، منحګنة او معاصره) ویګشلي چیګ منحګنة او معاصره ییګ بیا په خپل وار پر خګو نورو پؤاوونو ویګشلي دي، نو زما په نظر د ادبیاتو د دورو د ویګش په اؤه دا وروستی ویګش تر تګولو غوره او منطقي شګکاري.

د مکتبونو او سبکونو په اؤه سره له دیګ چیګ استاد حبیبي یو شګه ویګش کؤی او دا ویګش پر داسیګ مهال شوی چیګ د مکتب او سبک د توپیر او تعبیر په اؤه په پشګتو ادبیاتو کیګ هیګخګ لیکنه نه وه شویګ او استاد په دیګ برخه کیګ لومؤني پاخه ګګامونه پورته کؤل، خو د سبک پیګژندنیګ او مکتب پیګژندنیګ د اوسنیو معیارونو له مخیګ کیګدی شي د استاد حبیبي په ویګش کیګ یو خګه تغیر راشي، خو لکه خګنګګه چیګ استاد په سریزه کیګ ورته اشاره کؤیګ، چیګ دا لیکنه د یوه ضرورت له مخیګ ترسره شوه او کیګدی شي له نیمګګؤتیاوو به تشه نه وي او دا نو بیا د نورو کار دی چیګ دا نیمګګؤتیاویګ پسیګ حل

کـؤي. دغـه راز اسـتاد د يـوه تحقيقـي اثـر د اصـولو مطـابق د خپليـګ ليکنيـګ پـه پـای کيـګ نتيجـه او يـا د خپـل بحـث خلاصه هم وؤانديګ کؤيـګ چيـګ د خپليـګ ديـګ ليکنيـګ نچـوؤ ييـګ راکشـګلی او پـه ديـګ کيـګ ييـګ يـو حګـل بيـا تګولو سبکونو ته په لنأيز سره اشاره کؤيګ ده.

د يادونيګ وؤ ده چيګ د استاد حبيبي دا ليکنه دتاريخ پـه بيګلابيګلـو پؤاوونـو کيـګ د پشـګتو شـعرونو پـر خګرنګګوالي، په تيګره بيا پر سبکونو رنګا اچوي، خو ليکنـه پـه دري ژبـه ده او تګول هغـه شعرونه چيـګ پـه متن کيـګ پـه پشګتو ژبه راغلي، په دري ژبه دهغو منثوره ترجمـه او مانـا هم شويګ ده، په ديګ أول که يو دري ژبی پر پشګتو شعر د بحث خګرنګګوالی مطالعه کوي، نو د پشګتو شعر محتوا تـه هم پـه شګه أول ور داخليګدی شي.

په پای کيګ زه د يوه لوستونکي په توګګه وايم چيګ د استاد حبيبي پر ديګ ليکنيګ که خګه هم د يويګ پيګؤة له نأديګ خګخه دري برخيګ تيګريګ، خو بيا ييګ هم خپل ارزشګت او ماهيت په کلکه ساتلی دی، بايد په پشګتو ژبه هم وژباؤل شي او موإ خپل حګوان نسل او د ادبياتو لارويانو ته خګرکګنده کؤو چيګ زموإ نابغه محقق چيګ اووه شپيګته

کاله د مخه خگه ليکلي، هغه اوس هم د اوسني معاصر تحقيق له اصولو سره تر أيگره حده برابر او په تول پوره او کره دي.

د تذکرة الاولیا ځانګړتیا او لرغونتیا

((تذکرة الاولیا)) د پښتو ادب لومړنۍ لاسته راغلې ادبي تذکره ده چې د بارک خان ماکو سابزي زوی (سلیمان ماکو) لیکلې ده. د تذکرة الاولیا د لیکلو تکل په خپله د سلیمان ماکو په وینا له (۶۱۲هـ ق) کال څخه شوی دی، دا چې تذکرة الاولیا د کوم کال پر کومه نېټه بشپړه شوې؟ ددې یادونه په تذکرة الاولیا کې نه ده راغلې، خو د پښتو ادبیاتو څېړونکي د تذکرة الاولیا د لیکلو نېټه همدا (۶۱۲هـ ق) کال شاخوا مهال ګڼي. تذکرة الاولیا ته ځکه د پښتو ادبیاتو لرغوني او لومړنۍ ادبي تذکره وایو چې تر دې د مخه د پښتو ادبیاتو د لیکوالو کومه بله تذکره په لاس کې نه شته. یوازې د هاشم سرواني (د سالو وږمه) د یوې ادبي تذکرې یادونه شوې چې د هغې متن لا تراوسه ترلاسه شوی نه دی. نو په دې وجه تذکرة الاولیا په پښتو کې تر ټولو لرغونې لاسته راغلې تذکره ګڼل کېږي. دا تذکره چې ټولې

څلور پانې دي ټول (اته مخه) او ډک (اووه مخه) کېږي، د هلمند دناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پرمهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبيبي ګوتو ته ورغلې، لومړی يې د پښتانه شعرا په لومړي ټوک کې پر ۱۳۲۰ ل کال چاپ کړې او بيا پر ۱۳۶۱ ل کال د استاد حبيبي له تعليقاتو، شرحې او سريزې او اصل متن سره يوځای د سرمحقق زلمي هېوادمل په زيار چاپ شوې او دغه راز پر ۱۳۷۹ل کال يو ځل بيا دعلامه حبيبي د څېړنو دمرکز له خوا دهغې له انګليسي متن سره يوځای چاپ شوې ده. سره له دې چې د تذکرة الاوليا يوازې (اووه ډک مخونه) ترلاسه شوي خو دا اووه مخونه هم له کلتوري، تاريخي، ادبي، عرفاني او ژبني پلوه د زيات ارزښت وړ دي. تذکرة الاوليا موږ په لومړي ګام کې پر دوو برخو وېشلای شو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب- په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

الف- د سليمان ماکو نثر: په عمومي ډول د سليمان ماکو نثر خوږ، روان، ساده او له ځانګړي اهنګه ډک دی. په

خاصو ځايونو کې يې سجع کارولې چې نثر ته يې زياته ښکلا وربښلې ده.

دلته به د سليمان ماکو د نثر څو جملې راوړو او بيا به وروسته دده د نثر پر ځرنګوالي بحث وکړو.

((... زه غريب خاوري سليمان زوی د بارک خان ماکو سابزي چې په وياله د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پايېږم، په سن دولس شپږ سوه دهجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کليو ګرځېدم او مراقد د اوليا او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل، او ددوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ...))

((... نقل هسې کاندي يارانو چې په روزګار د شيخ بيټني کې د ده ورور چې سړبن نومېد، او پرشيخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ويل خپل ورور ته...))

((... نقل کاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدين چې پر کفر يرغل و، شيخ ملکيار چې غرشين ستانه و هم ملګری و د شهاب الدين چې په ډيلي کې هغه ستر واکمن تاټوبی ور وښانده، او هم هورې مړ سو...))

((... نقل کاوه سي چې بختیار مې ستر ستانه و، له ده نه څرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وویل...))

پورتنیو څو جملو او د سلیمان ماکو نثر ته چې مونږ په عمومي ډول نظر کوو، نو له ژبني پلوه دماکو نثر د دریو ژبو له لغتونو څخه جوړ دی. الف- پښتو، ب- عربي، ج- فارسي. دګرامري جوړښت له مخې هم د پښتو له اوسنۍ محاورې سره توپیر لري- هـ- ځینې پخوانۍ متروکې کلمې هم لري چې دلته پرې رڼا اچوو:

الف- د سلیمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول د سلیمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تقریباً په نرږه پښتو نثرونو کې حسابېدلای شي، ځکه دپردیو ژبو تاثیرات پرې ډېر کم دي او ان که اوس هم څوک یو پښتو نثر لیکي، نو دنورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي، لکه خپله چې زه دا لیکنه کوم په عادي ډول رانه د نورو ژبو کلمې کارول کېږي، نو د سلیمان ماکو له نثر څخه دا سې ښکاري چې هغه وخت د پردیو ژبو (عربي او فارسي) تاثیرات پر پښتني ادبي چاپېریال وو، خو دومره زیات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي. دلته به دده د نثر سوچه پښتو لغتونو ته اشاره وکړم: لوی، استازی، روښان،

ویاله، هوسېږم، خاورې، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاڅېدل، وینا، لولي، شپه، ستانه، کول، سندرې، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مروړل، پاړکی، څرګند، مېشت او داسې نور...

د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي، چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب-د سلیمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یي مفاهیم لېږدوي، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم دمذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه یا انډولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې، دا اغېزې لومړی پر فارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په انډول یې پر فارسي

ژبه اوس هم تاثيرات زيات دي. دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو:

قدوة الواصلين، مراقد ، حمد ، برکت، نصيب، صلى الله عليه وسلم، غريب، هجري، اوليا ، آل، اما بعد ، نقل، عبادت، مبارک، واقع، قبول، کفر، شيخ او ځينې نور...

ج-د سليمان ماکو په نثر کې فارسي لغتونه:

د سليمان ماکو په نثر کې د عربي لغتونو په انډول فارسي لغتونه ډېر کم دي. خو د استاد علامه عبدالحی حبيبي په نظر د سليمان ماکو پر نثر د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېزې شته، د سليمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنويانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و ، ډېر روان ساده او عام فهمه و ، لنډې لنډې جملې يې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سليمان ماکو نثر هم ساده، سليس او روان دی، جملې يې هم لنډې لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف نه لري. دفارسي نثر دهغه وخت دخوږلنيو د څه ناڅه اغېزمنی ترڅنګ يو شمېر فارسي لغتونه هم د سليمان په نثر کې ليدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځينې نور...

د – د سلیمان ماکو دنثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د ماکو نثر کې زیاتره سوچه پښتو لغات کارېدلي او لیکنی متن یې هم سړي ته ډېر خوند ورکوي، خو دې سره سره یې لیکنۍ بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له وجې رامنځته شوی وي: کېدی شي دهغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان یادې ته ورته وه، یا هم نثر په دې بڼه لیکل کېده او یا هم دعربي ژبې تاثیر پر فارسي او د فارسي هغې پر پښتو پرېوتی وي. دماکو د نثر په ځینو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف الیه سره وړاندې وروسته شوي دي. دا کار د پښتو له اوسني ګرامر جوړښت سره توپیر لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده. خو بیاهم د سلیمان ماکو نثر، د پیر روښان او دهغه د پلویانو او همدارنګه د اخوند درویزه او دهغه د پلویانو تر نثر ډېر زیات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته. دلته به دماکو دنثر څو ترکیبونه راوړو او بیا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامر جوړښت اصله بڼه هم ورسره ولیکو:

د سلیمان ماکو نثر   او سنی ګرامري جوړښت

وایم حمد و سپاس د لوی خاوند   دلوی خاوند حمد و سپاس وایم
چې دی بادار د کونینو او رحمت د ثقلینو   چې د کونینو بادار او د ثقلینو رحمت دی
په ویاله د ارغستان هوسېږم   د ارغستان په ویاله هوسېږم
مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل   د اولیا او واصلینو مراقد مې پلټل
او تناکې وچاودلې د پښتو   او د پښتو تناکې مې وچاودلې
سرېن نه درلود زامن   سرېن زامن نه درلودل
او هر کله به ویل خپل ورور ته   او هر کله به یې خپل ورور ته ویل

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سلیمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بیا فعل، اول مبتدا وي او بیا خبر، خو د سلیمان په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ - د سلمیان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځینې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې یا اوس نه کارېږي او یا هم په لږ شان لفظي تغیر او تحول سره کارېږي، یانې متروکې کلمې په کې شته او

متحولې کلمې هم په کې شته. دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو:

په تذکرة الاولیا کې	اوسنۍ بڼه
کارېدلې بڼه	
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکی
(په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)	
لولولې	ویلې
جوبله	(جنګ) پخوانۍ بڼه یې متروکه ده.
پېناه	پوه پنا
دښنه	دښمن
کتارو	تورې (پخوانۍ بڼه یې اوس متروکه ده)
ډېر زښت	ډېر زیات
ګڼون	شمېر
کول	کورنۍ
بمیا (بومیا)	لاربنود (بمیا کلمه هم اوس متروکه ده)
وګروهېد	متعقد شو (دا بڼه هم اوس متروکه ده)

او ځیني نورې کلمې چې اوس یا متروکې دي او یا یې هم بڼه کې بدلون راغلی دی. په تذکرة الاولیا کې ددغسې مړو او پخوانیو کلمو شتوالی ددې تذکرې لرغونتیا او ځانګړتیا په ګوته کوي.

ب – په تذکرة الاولیا کې د نظم برخه: په تذکرة الاولیا کې د نثر په انډول د نظم برخه نوره هم نړه او سوچه پښتو ده. ددې یوه وجه دا ده چې پښتانه شاعران له خپل ولس سره ګډ اوسېدل او ولس هغه وخت معمولاً د غرو په لمنو کې اوسېده. دغرو لمنې په طبیعي ډول د پردیو ژبو له اغېزو څخه لرې او خوندي وې. عربي او فارسي ژبو اکثره د دربارونو له لارې خپل تاثیرات ښندل، نو هغه شاعران چې له درباره لرې وو، له دې تاثیراتو خوندي وو. دا چې خپله د سلیمان ماکو په نثر کې دعربي او فارسي ژبې تاثیرات شته، ددې وجه داده چې کېدی شي، سلیمان ماکو دعربي او فارسي ژبو کتابونه لوستي وي او دا تاثیر یې ترې راخپل کړی وي. په تذکرة الاولیا کې ټول (څلور) ټوټې شعرونه راغلي دي. چې لومړی یې د بېټ نیکه مناجات دي، دویم یې د شیخ ملکیار غرشین یو پارکی دی، درېیم یې د شیخ اسماعیل یو پارکی او څلورم یې د قطب الدین بختیار یو نظم دی.

د بېټ نیکه په شعر کې یوازې د (خدایه) کلمه راغلې چې هغه هم له فارسي سره مشترکه ګڼل کېږي، نور په ټول شعر کې د بلې ژبې

کلمه نه شته. د ملکیار غرشین په شعر کې د (اسلام) او (غازیانو)

کلمې راغلي چې رېښه يې عربي ده، نور ټول شعر کې د بلې ژبې کلمه نه شته.

د شيخ اسماعيل په شعر کې يوازې د (ابليس) او (لعين) کلمې، چې عربي دي نور د بلې ژبې لغتونه په کې نه شته او د قطب الدين بختيار په شعر کې بيا ګرد سره د بلې ژبې کلمه نه شته، ټول سوچه پښتو لغتونه دي. له دې پورتنيو څرګندونو دا ښکاره کېږي چې په تذکرة الاوليا کې راغلي شعرونه (د قطب الدين بختيار له شعر پرته) چې له ماکو سره هم مهاله ګڼل کېږي، نور شعرونه د ماکو تر مهاله پخوا ويل شوي دي. ځکه نو دې ټولو شعرونو کې د پرديو ژبو تاثيرات له کومې يوې دوو کلمو پرته نه ترسترګو کېږي، زموږ له پورتنيو خبرو څخه دا نتيجه راځي چې په تذکرة الاوليا کې راغلي شعرونه د ماکو تر نثر پخواني او زيات سوچه دي او اکثره په ملي اوزانو کې دي، په خپله د سليمان نثر هم تر يوه حده سوچه، روان او شفاف ګڼل کېږي او د پښتو ډېر زاړه لغات په کې کارېدلي دي.

د شیخ میانور او خوشال ترمنځ دیني مناظره

لوی خان خوشال خان ختک ته لوی خدای(ج) یو فوق العاده او خارق العاده استعداد ورپه برخه کړی و. خوشال دهمدغه خدای(ج) لورولي استعداد په برکت دومره لوی، ځواکخیز او څو بعدیز شو چې د تېرو دریو سوو کلونو په بهیر کې یې پر شخصیت اند او فکر په سوونو څه چې په زرګونو لیکنې شوي خو بیا لاهم د خوشال حق نه دی ادا شوی او لا هم خوشال خلکو ته نوی دی او لا څېړنې او پلټنې ته اړتیا لري. زموږ په دودیزه ټولنه څوک فکر کولای شي چې یو صوفي، عابد او روحاني شخصیت دې لا د بزم او رزم جذبه او ولوله هم ولري او یا دې هم دجام او قام شاعر د خدای(ج) د مینې په خم کې دومره ډوب وي چې هر ظاهربین او ساده لید یې پر لیدلو بریالی کېدلای نه شي. د خوشال پر ټولنیز، سیاسي، ملي او فرهنګي شخصیت او دریځ ډېرې لیکنې شوي، خو د خوشال د دینداری، ایمانداری، دینپالنې (اسلامپالنې) او دینپوهنې برخه او اړخ لازیاتو، دقیقو او نویو څېړنو ته اړتیا لري. که موږ

په دینپوهنه کې د خوشال د فکر او خیال ژورو ته متوجه شو او هغه په ژور ډول تحلیل کړو، نو یو لوی (فقهي) خوشال به مو په نظر راشي.

د خوشال دستارنامه، د هغه ګڼ منظوم اثار لکه فضل نامه، غزلونه، قصیدې او رباعیات ټول ددې ښکارندوی دي چې خوشال د یو لوی فقهي عالم په توګه په اسلامپوهنه کې د یوې ژورې مطالعې خاوند و. ځوک چې په دین (اسلام) کې پوره پوره مطالعه او ژورتیا ونه لري د فضل نامې غوندې یو مهم دیني اثر نه شي لیکلای او هغه هم بیا په نظم چې تر نثر یې لیکنه او مفهوم اخیستنه او رسونه طبعاً ډېره زیاته مشکله ده.

موږ دلته د خوشال بابا د دیني معلوماتو او ژورتیا پر ټولو خواوو نه غږېږو او نه دا لیکنه ددې وس لري. یوازې د خوشال پر یوې مثنوي غږېږو چې دا مثنوي د یوې دیني مناظرې یو بشپړ تصویر راکوي. اصلي کیسه دا سې ده چې کله پیر روښان د مغلو پر ضد خپل روحاني تحریک پیل کړی و، نو کله چې دې تحریک زور واخیست، مغل واکمن وارخطا شول، ځرنګه چې روښاني تحریک روحاني او اسلامي بڼه لرله نو مغلو فکر وکړ چې ددې تحریک د مخنیوي لپاره باید روحاني شخصیتونه او عالمان پیدا کړي او مقابلې ته یې وګوماري. نو لومړی یې سید علي ترمزي له بخارا څخه پښتونخوا ته راوست، د سید علي

ترمزي د پیروانو او شاګردانو په ډله کې یو هم اخوند درویزه ننګرهاری و چې د روښان پیر مقابلې ته یې ځان تیار کړ.

پیر روښان د خپل تحریک لپاره د (خیرالبیان) په نامه یو کتاب ولیکه چې له دیني نصیحتونو ډک دی. خو اخوند درویزه دا کتاب ((شرالبیان) وباله او د (مخزن الاسلام) په نامه یې د خیرالبیان پر ضد یو کتاب ولیکه، دارنګه اخوند درویزه د پیر روښان د نورو کتابونو پرضد هم نور کتابونه ولیکل.

د اخوند درویزه ((مخزن)) د سوات په پښتنو کې ډېر مشهور شو ، خوشال خان او افضل خان خټک د دې شهرت وجه دا ګڼي چې دا وخت پښتنو کې علم کم و ، نو یو سړی په کې په ډېر کم علم او پوهې هم ملا یی، پیری او مرشدی ته رسېدلای شو. په همدې وخت کې اخوند درویزه په سوات کې راپیدا شو او ډېر ژر یې شهرت ترلاسه کړ، خوشال په خپله یوه مثنوي کې وایي:

په لږ علم په دا ملک کې لوی ملا شه
خپل کتاب یې په کاغذ مسوده کړ
هغه هم مجهول بیان و ناپسندلی
په ویل کې چې یې زړه و هسې توی شه
درویزه تر مجهد ورته لا ښه و
د یزید په ستایش کې مارجي شه
درویزه به د یزید دوزې بللې
دوم یې وواهه له کشفه و کراماته
وعالم ته یې خپل کتاب بدیع کړ
نقش یې کېناوه په مکر خپل اولاد ته
په دا مکر یې حلوا سره لړلې...))
درویزه له یوه لوري راپیدا شه
چې یې حال د دې عالم مشاهده کړ
د روښان خیرالبیان یې و لیدلی
ده چې خوشې میدان بیا موند سخن ګوی شه
هغه وخت په پښتنو کې علم نه و
په مذهب سني مذهب و خارجي شه
ملنګانو به یزید ته کړې ښکنځلې
ملنګان یې واړه وایستل له سواته
په دا فن یې د درست سوات عالم مطیع کړ
هیڅ یې نه کاته دې بدو وفساد ته
درویزه د درویزې او ګره خوړلی

دروېزه په پښتنو کې دومره مطرح شو چې چا دهغه نوم او د هغه د کتاب نوم په اصطلاح ((بې اودسه)) نه شو اخیستلای، پلویانو یې ویل چې الهام دی چې پر ده را اورېدلی دی. نو ځکه یې احترام پر خلکو واجب دی.

خوشال لومړنی شخص و چې دا حاکمه فضا یې ماته کړه، اخوند دروېزه یې کم علمه او کتاب یې ورته له ګڼو، علمي، انشایي، املایي او نورو غلطیو ډک وباله. د خوشال دې سیاسي او مذهبي جرئت په پښتنو او په تېره بیا په سوات کې یوه سخته هنګامه جوړه کړه، ډېر کسان د اخوند دروېزه ملاتړ ته راووتل، په تېره بیا د اخوند دروېزه مریدان او پیروان چې په دې ټولو کې شیخ میانور زیات مطرح و، دی د دروېزه له خاصو مریدانو او ارادتمندانو څخه و، ده دوه نور شاګردان هم درلودل، دوی ټولو پر خوشال د تکفیر تور پورې کړ.

شیخ میانور له محلي دربار سره هم ښه راشه درشه درلوده او دهغوی له خوا هم ورته دا پلان ورکړل شوی چې خوشال په عامه ذهنیت کې تکفیر کړي. دمغلو له دې کار څخه هیله دا وه چې کله خوشال په عامه ذهنیت کې کمزوری شي، نو د پښتنو د راټولولو او انسجام چانس به یې کمزوری او کم شي. نو ددې کار لپاره یې شیخ میانور ګومارلی و.

خپله لوی خان خوشال بابا ملا میانور په یوه مثنوي کې داسې معرفي کوي:

چې ملا میا نور په حکم درومي　　هم هغه د سوات په ملک کې سیرې مومي
میا نور که د خنزیر غوښې روا کا　　ملایان به باندې ژر جوړه فتوی کا
د میانور مفتیان د سوات په ملک کې دوه دي　　الله داد او دوست محمد دواړه یاوه دي
لږ یې علم لږ یې لوسته ډېر تقریر کا　　چې میا نور یې لمسوي هغه تزویر کا
اوس به وایم د میانور له حقیقته　　چې تر نورو نه دی لا دی بد خصلته

همدې میانور پر خوشال د (کفر) او (رفض) تورونه پورې کړل، خو خوشال بابا پر اخوند درویزه او د هغه پر مخزن چې کوم انتقاد و نه کړي وو، له هغو څخه هېڅکله په شا نه شو. بلاخره خبره تر دې حده ګرمه شوه چې د سوات یو شمېر سپین ږیري خوشال بابا ته راغلل او ورته یې وویل چې ستا د خبرو په وجه په سوات کې یوه غټه ستونزه او هنګامه پیدا شوې، یا معذرت وغواړه او یا هم له شیخ میانور سره مناظرې ته حاضر شه! لوی خان خوشال خان په خپله یوه مثنوي کې چې تاریخ مرصع کې افضل خان خټک ټوله رانقل کړې، د دې مناظرې کیسه کړې. سرمحقق زلمی هېوادمل ((ننګیالی د زمانې)) کې په دې باب لیکي:

((خان دلنګر خټک په کلي کې اوسېده، یوه ورځ خان د توت د یوې ونې لاندې استراحت کاوه، چې ملک سنګر،

میاخان او مانکی خوشال خان ته راغلل، دی یې پاڅوه او ورته یې وویلې ټول سوات کې دې هنګامه جوړه کړې ده، ته لاخوب کوې هېڅ تشویش درسره نشته، بیا یې خوشال خان ته وویل چې موږ دقوم دمشرانو په توګه دا وظیفه لرو، چې دفساد مخنیوی وکړو، نو ته یا د اخوند درویزه کتاب ومنه او یا د شیخ میانور د اعتراضونو ځواب ووایه. خان د اخوند دکتاب له منلو انکار وکړ او بلاخره دمیانور او خوشال خان ترمنځ مناظره وشوه او شیخ میانور ډېره بده ماته ومونده بیا خلکو د دواړو ترمنځ صفایي وکړه. خوشال خان له شیخ میانور دا غوښتنه هم وکړه چې له مغلي حکومت سره به سازوباز نه کوي، په څرګنده خو شیخ میانور له مغلو سره دخط کتابت نه کولو وعده وکړه خو نیت یې ښه نه و او په پټه یې خپل کار کاوه.))

دا بیان او د مناظرې نور اړخونه خوشال په خپله یوه غرا مثنوي کې په ډېر ښه ډول بیان کړي دي. دا مثنوي ټول (۱۲۹) بیتونه لري او تاریخ مرصع ټوله په خپلو پاڼو کې خوندي کړې ده. دلته به ددې مثنوي ځینې بیتونه دمناظرې د ځینو اړخونو د روښانتیا لپاره راوړو:

یو کتاب دی درویزه سره جوړ کړی د سوات خلک یې له کل عمله موړ کړی
نامعقول مجهول بیان په کې بې ځایه په کې بد د سید وایه یزید سایه
غه جاهل ملا چې دا کتاب وه کښلی ما په دا خبرو دی و ډېر ښکنځلی
مخامخ یې دا خبرې کړې نمایې چې ته سکه رافضی یې چې دا وایې
رد بدل ددې خبرې ډېر مذکور شه دا مذکور په واړه سوات کې مشهور شه
هغه نیم ملا روان شو ومیانور ته خس خشاک یې سره ولوستل تنور ته
سرې لمبې دمیا په کور شوې بلې نه وه څوک چې یې اوبه کړې باندې تلې
ملایان شیخان یې واړه سره ټول کړل ګډ یې واړه په دا ویر په دا آشول کړل
میا نور وې چې اخون زمونږ امام دی درست مخزن پرې نازل شوی په الهام دی
په مخزن باندې چې بد وایي کافر دی د کافر قتل په شرح معتبر دی
هر سړی چې په مخزن باندې څه وایي په دنیا کې تر ساعته به څوک پایي
ملکان شیخان یې واړه سره ټول کړل په خپل سحر او افسون یې کچ وګول کړل

خوشال خان په دې مثنوي کې وایي چې ددې ملکانو او شیخانو له ډلې څخه یو میاخان، بل ماڼکی او بل سنګر ماپسې راغلل او زه یې په سنګر خټک کې له خوبه پاڅولم او راته یې وویل چې راځه مونږ سره لاړ شه او دمیانور ځواب ورکړه، دې سپین ږیرو وویل چې د سوات د ټولو ملایانو همدا پرېکړه ده. خوشال بابا ورته په ځواب کې وایي چې ما د محمد(ص) دین منلی دی، له قرآن پرته بل کتاب نه منم، درویزه نه کوم امام دی او نه هم مجتهد دی. خپله درویزه هم یو خام شخص دی، تاسو هم خام یاستئ او د مخزن کتاب هم خام او نیمګړی دی. خو لنډه

دا چې خوشال ددې مشرانو په زيات ټينګار له ځايه پاڅېد او روان شو. بابا وايي:

مـــــلا مـــــې وتـــړلـــه زه هم ورروان شوم
يـــک تنهـــا مواجهـــه پـــه ډېـــر خصـــان شـــوم
مخـــامخ و بلـــــه کـــېناستـــــو پـــــــه قـــــهر
پـــــه خبـــرو مـــــو ښـــکاره کـــړو ســـره زهـــر
مـــلکان شـــيخان عالمـــان واړه ســـره شـــول
دخپل لوري شک يې واخيست مسخره شول
چې به مـــا ورتـــه ويـــل کـــــول دمشـــکو
ابلعـــانو بـــــه ويـــــل کـــــول لـــــه پشـــکو
نـــه يـــې عـــلم، نـــه يـــې عقـــل نه يې پوهـه
فضـــليت ورځنـــې لـــرې پـــه ډېـــر کروهـــه

خوشال بابا وايي، کله چې ما او ميا مناظره پيل کړه، نو کوم منصف هئيت ولاړ نه و چې وروسته قضاوت وکړي او نتيجه اعلان کړي، دسوات شيخانو اکثره دميا نور پلوي کوله، خو څرنګه چې ماته دميا خط او کتابت، املا او انشا او ټوله پوهه معلومه وه نو ځکه مې لاس پرې بر و او بل زه په خپل اقرار کې صادق يم او دهمدې صداقت په وجه مې په لوی ذات ډډه لګوله، نو ځکه خو ميان نور په خپلو خبرو کې راګير شو.

شيخ مـــيا نور پـه خپلـه پـه تقرير کې
مـا وده وتـه چـوټ ورکـړی پـه تحريـر کـې
مـا وې تـه لـکه ګيـدړ پـه خم کې شين يې
خـو بيـاهم هغـه ګيـدړ يـې کـه رنګـين يـې
ښـا پېرک غونـدې پـه شپه پـه هـوا درومې
چـې سـبا پـه تـا راځـي هزعيـت مـومي
پـه خطونـو کـې چې ځـان و مـاته ستايې
مـا هـم پېژنـې چې څوک يـم دا څـه وايـې
خپـل صـفت دې يوسفــزيو وتـــه وايـــه
زه دې پېـژنم چې څـه يـې ځـان مـه سـتايه

پرمخزن باندې د خوشال دمانيز اعتراض يو ټکی دا و چې اخوند درويزه قصداً غوښتي د امام حسين(رض) د شهادت پـه پېښنه کې يزيد ته برائت ورکړي او داسې وښيي، چې ګڼې يزيد نه غوښتل چې امام حسين(رض) شهيد کړای شي، پـه همدې وجه يې هغو اشخاصو ته چې په دې کار يې لاس پورې کړی و ان دمرګ سزا ورکړه. خوشال بابا د اخوند درويزه دا ډول توجيهات او تعبيرات پـه کلکه ردوي او ځان د پيغمبر(ص) دسنتو ډېر ټينګ پابند ګڼي، په يوه بله مثنوي کې په همدې اړه وايي:

زه چې چون په اعتقاد کې پاک سني يم
په کندن د رافضي د بېخ کني يم
رافضي يې په داهسې اعتقاد کړم
په درست سوات يې په تکفير په رفض ياد کړم
د صديق او د فاروق په عشق کې طاق يم
د عثمان او د حيدر بنده قلماق يم
آل اولاد د پاک رسول واړه منمه
امامان نبيان هم ټول واړه منمه
د يزيد پليد په کار باندې لعنت دی
چې د آل سره يې کړی شرارت دی
د بد ذات مکر په علم کې لا بد شي
حبشي چې په مخ خال کېږدي لا بد شي.

لکه څنګه چې د مخه مو يادونه وکړه شيخ ميانور مخکې تر دې د مغلو په لمسه په سوات کې پر خوشال د (تکفير) او (رفض) تورونه پورې کړي وو. خو خوشال دا ټول تورونه بې بنسټه وګڼل، برعکس يې په اخوند دروېزه او ميانور (يزيد) ته په لېوالتيا او هغه ته په برائت ورکولو ګرم وګڼل. خوشال په خپله مناظره کې د مخزن او نورو ديني مسايلو په باب له ميانور څخه

پوښتنې وکړې، میانور سم ځواب ونه شو ویلای. خوشال بابا وايي:

الغرض چې یې خبره کړه اغازه ۔۔۔ ډېر یې وویل دخپلې نیا له نمازه
بیا یې وستایه نیکه په څو څو رنګه ۔۔۔ مستمع شه درست عالم ورته په درنګه
خدای یې وتړله ژبه له افسونه ۔۔۔ دا وینا دده له ژبې شوه بیرونه
مونږه کله وایو دا چې یزید ښه دی ۔۔۔ په مخزن کې دروېزه ستایلی نه دی
بل زمونږ مخزن نه شعر نه بیان دی ۔۔۔ بیان شوی نظم نه دی په بل شان دی
که یې ګورې درست په شان دصحیفو دی ۔۔۔ چې راتلې به له اسمانه له هغو دی
یو پښتو کلام موزون دی بیان شوی ۔۔۔ په معنی کې دګرګون دی بیان شوی.

هغه ځای چې د رښتیا مهتاب ښکاره شي ۔۔۔ دکتانو تاروپود پاره پاره شي
د رښتیاو کرامت لکه باران دی ۔۔۔ د دروغو سحر دوړې د بیابان دي
چې دده دخولې نه دا خبرې وشوې ۔۔۔ ته به وایې چې په هر چا اوبه توی شوې
پوهېدم چې زما ستاره وه پرې غالبه ۔۔۔ له هیبته یې دا ووته له ژبه
که یې بیا کړه دافسون ښېوه اغازه ۔۔۔ سود یې نه و دې ما ژبه شوه پرې سازه
ما وې بس دمامقصود مراد هم دادی ۔۔۔ مدعي په دا خبرو خود اګاه دی
د یزید ستاینه ګورئ په مخزن کې ۔۔۔ هم مخزن نه دی د شعر په هر فن کې
زه هم دا خبره وایم خلکه خامه ۔۔۔ خو دیې وویل خبره شوه تمامه
چې هر څوک په دا خبره خبردار شو ۔۔۔ چې کینه وځي دروغې طلبګار شو
شیخ میا نور چې خجل ورغی ترکوره ۔۔۔ په دا خپل ویل پښېمان شو را شه ګوره

چې د خوشال او میان نور ترمنځ مناظرې دوام کاوه، د شیخ میان نور منطق کمزوری کېده، په پای کې میان نور مات شو، ددې په خاطر چې میان نور په سیمه تر دې زیات ونه شرمېږي او

بیا دهغه پلویان، دیني او علمي مناظره په جنګ او جګړه وانه ړوي خو خوشال پر میانور بل هیڅ شرط کېښود، یوازې دا شرط یې پرې کېښود چې نوره به دمغلو پلوي نه کوي، میان نور هم دا شرط قبول کړ، خو په زړه کې یې بیا هم مغل پالنه وه او تر پایه خپلې دې ژمنې ته وفادار پاتې نه شو.

خوشال بابا نه یوازې د شیخ میانور له مناظرې سره مخامخ شوی، بلکې د ژوندانه په اوږدو کې یې ډېر ځله له ډېرو کم علمه او کم سواده ملایانو او شیخانو سره مقابله او مناظره کړې چې دده ګڼ ادبي اثار ددې مناظرو او ځوابونو ښکارندوی دي. کله چې موږ په دینپوهنه کې دخوشال بابا ژورلیدونو، علمي او اصولي دریځ ته متوجه شو نو خوشال مو دستر اسلامپوه، اسلامپال او متبحر فقهي په توګه په ذهن کې انځور شي.

"شگه حاکم"

او د شگه حاکم په هیله

وايي اجتماعي مسايل د ساينسي هغو په شان نه دي، چيګ
په وضع شويو فورمولونو حل شي، خو کله چيګ سؤيګ
ولسي پوهيګ ، متلونو ، د روزکګار تجربو او د پوهانو پخو
خبرو ته وکګوري، نو له دا سيګ کره خبرو او پخو تجربو سره
مخامخيګاِي چيګ د ساينسي فورمولونو په شان د اجتماعي
ستونزو د غوخګولو لپاره کار کوي. زما په اند استاد الفت د
افغاني تګولنيګ هغه ليکوال دى، چيګ يوه شگه اجتماعي
طبيب او حکيم ورته ويلاى شو. الفت د افغاني تګولنيګ د
ژوندانه بيګلا بيګلو ناخوالو ته متوجه شوى، هغه ييګ په
أيګر دقت خګيګؤلي او د درملنيګ نسخه ييګ ورته
وؤانديګ کؤيګ ده. د استاد الفت د علاج نسخيګ ،
أيګريګ پيسيګ او أيګر لکګشګتونه نه غواؤي؛ دهريګ
ناروغة لپاره ييګ په خپله تګولنه کيګ درمل په کګوته
کؤي، د ده د نسخيګ تطبيق يوازيګ فکر او سوچ غواؤي،
نور خګه نه غواؤي. الفت د يويګ تګولنيګ د سلو مرضونو

دوا یوازیگ دا کگنگي چیگ ((شگه حاکم)) پریگ حکومت وکؤي، د ((شگه حاکم)) پـه اؤه کیگدی شي، خلکو سره مختلف تصورات وي، خو د الفت په نظر تر تگولو شگه حاکم ((قانون او عدالت)) دی. د الفت په نظر که په هره تگولنه کیگ قانون او عدالت واکمن شو، نو د تگولنیگ أیگریگ ناخوالیگ پریگ اواریگدی شي. حگکه چیگ قانون او عدالت نه چا نه رشوت اخلي، نه د چا لیاز کوي، نه پر چا ظلم کوي، نه د چا سفارش کوي، نه چا سره کینه کوي، نه نفسي خواهشات لري، نه خپل پیگژني او نه هم پردی. نو د داسیگ یویگ وسیلیگ په واکمنة سره د هر چا حقوق خوندي کیگإي او خگوک د چا پر حق تیگریگ نه شي کولای. دلته به د استاد الفت د نثر دا وؤه، خو له مانا أکه تگوتگه کتگ متگ راوؤو او بیا به خپلیگ خبریگ پریگ وغحگوو.

شگه حاکم

هغه چیگ نه نفس لري، نه نفسي خواهشات.
نه ییگ په زؤه کیگ أار شته، نه طمع.
نه له موقوفة ویگریگإي، نه د ترفیع پروا لري.
نه رشوت اخلي نه تنخوا.

نه له چا سره عناد لري، نه د چا مراعت کوي.
نه د چا مخ ګګوري، نه د چا خګتګ.
نه زورور پیګژني، نه غریب.
نه خګوک ییګ خپل دي او نه پردي.
نه چا ته خاندي، نه چا ته وچولی تریووي.
پوهیګإئ د ا حاکم خګوک دی؟
هو ! قانون او عدالت.

استاد الفت د بشري تګولنیګ د سوکالة لپاره قانون او عدالت تر تګولو شګه وسیله ګګنګلیګ، چیګ هیګخګ بل خګیز ورسره د پرتلیګ وؤ نه دی، وګګورئ لوی خګشګتن تعالی (ج) ،د بشر د لارشګوونیګ لپاره وخت پر وخت خپل پیغمبران رالیګإلي او هر پیغمبر خلکو ته د خدای (ج) د نظام او قانون د تطبیق سپارشګتنه کؤیګ ده. اسماني ادیان د بشر د ژوندانه د مهارولو، نیګګمرغه کولو او هوساینیګ لپاره ستر قوانین دي. اکثره بشري قوانین د همدیګ قوانینو په رنګا کیګ وضع شوي دي، بشر د خپل ژوند د هر اؤخ د انتظام لپاره بیلابیګل قوانین وضع کؤي، خو وضعي قوانینو تر هغه وخته دوام موندلی او تطبیق شوي چیګ عدالت ورسره ملګګری وي. هغه وضعي قوانین چیګ ظلم او استبداد ورسره

ملکګري وو او د عدالت خګرک په کيګ نه وو ، أيګر لنأ عمر لرلای دی او بيا هم د أيګر سخت فشار او لکګشګت په وسيله په أيګره سختة تطبيق شوي، خو کله چيګ زور ختم شوی قوانين هم له منحګه تللي دي، خو استاد الفت د شګه او تلپاتي حاکميت لپاره له (قانون) سره (عدالت) هم ملکګری کوي، د الفت په نظر (عدالت) د (قانون) ژوند تظمينوي او دواؤه بيا د خلکو ژوند. د تګولنپوهانو په نظر له قانون پرته يوه تګولنه اصلاً ژوند نه شي کولای، د طبيعت تګول نظام د يوه نظم يا قانون تابع دی، که د يويګ شيګبيګ لپاره هم د کائينانو او حګمکيګ په نظم يا قانون کيګ کګأوأي را منحګته شي نو دا نؤة به د سترکګو په رپ کيګ تباه شي، دغسيګ د بشري ژوند هره خوا چيګ محاسبه کؤو که له قانون خګخه خالي شوه، نو له سختيګ کګأوأة او انارشة سره به مخامخ شي، حتى د حګنګګله د حګناورو تر منحګ هم يو أول قانون حاکم دی. استاد الفت د بشري ژوند دغه ستر ارزشګت او ضرورت په أيګرو لنأو تګکو بيان کؤی دی. پوهانو حتى د قانون پر تعريف غتګيګ غتګيګ ليکنيګ کؤي او کتابونه ييګ پريګ ليکلي، خو استاد الفت بيا په داسيګ يوه لنأ اعجازي کلام کيګ قانون او عدالت تعريف کؤي او اهميت ييګ ورته

خگرکگند کؤی چیگ سؤی ییگ په یو وار لوستلو د مانا تل ته کوزیگدی شي.

۱- نفس او نفسي خواهشات.
۲- اَار او طمع
۳- موقوفي او ترفیع
۴- رشوت او تنخوا
۵- عناد او مراعات
۶- مخ او خگتگ
۷- زورور او غریب
۸- خپل او پردي

په بشري تگولنه کیگ چیگ هر خگوک د پورتنیو مفاهیمو پر وؤاندیگ حگان تگینکگ نه کؤي، یا د نفسي خواهشاتو تابع شي یا له چا خگخه نامشروع طمع وکؤي، یا وآار شي، یا د خپل حگان د موقف د لوؤاوي لپاره کار وکؤي او یا رشوت ته زؤه شگه کؤي، یا چا سره عناد او مراعات وکؤي، چا ته مخ شگکاره کؤي او چا ته خگتگ، زورور او غریب ته په یوه سترکگه ونه کگوري او له خپل واک و حگواک خگخه د خپل او پردي پر وؤاندیگ نا سمه کگتگه پورته کؤي، نو طبیعي خبره ده چیگ عدالت نه تطبیقیؤي او تگولنه له توازنه وحگي، کله چیگ په تگولنه کیگ بحران رامنحگته شي، نو د

تګولنيګ تګول وكګؤي ورسره زيانمنيګإي او هيګچا ته هم، بيګ ضرره كګتګه نه رسيګإي. نو استاد الفت په تګولنه كيګ د بحرانونو د تګوليز حل په خاطر وايي چيګ تګولنه بايد

د ((شګه حاكم)) له خوا كنتګرول شي او دا ((شګه حاكم)) دده په نظر (قانون او عدالت) دى، د مانيزيګ شګكلا تر خګنكګ د استاد الفت دديګ نثر لفظي شګكلا هم د زياتيګ ستاينيګ وؤ ده.

دا نثر په حقيقت كيګ تګوليګ يوولس جمليګ لري، چيګ تګوليګ تاميګ جمليګ دي. دا سيګ تاميګ جمليګ چيګ اوإديګ نه دي، هره جمله په حقيقت كيګ له دوو برخو جوؤه ده، دويمه برخه كه خګه هم پر (نه) بانديګ پيليګإي، خو له لومؤة برخيګ سره ارتباط كيګ ده، د تاكيد او خوند لپاره شګه پيوستون شګيي، په ديګ نثر كيګ لكه د لنأيګ كيسيګ په شان شګه تلوسه موجوده ده ، سؤى په پيل كيګ نه پوهيګإي چيګ ((شګه حاكم)) يانيګ خګه؟ او

خگوک به وي؟ خو دا تلوسه او غوتګه لکه د لنأیگ کیسیگ د اوج په شان په وروستة برخه کیگ خلاصیگإي.

پو هیگإئ ! دا حاکم خگوک دی؟

هو ! قانون او عدالت.

په پښتو لرغونو ادبياتو کې شعري فورمونه

کله چې موږ په پښتو لرغونو ادبياتو کې د شعري فورمونو په اړه خبرې کوو، نو پر دوو ډولو ادبياتو له بحث سره مخامېږو: ۱- پښتو ګړني يا شفاهي ادبيات ۲- پښتو ليکني يا تحريري ادبيات.

۱-پښتو ګړني ادبيات: په پښتو ګړنيو ادبياتو کې ګڼ شمېر شعري فورمونه شته، خو ددې شعرونو د زمان او مکان حد او بريد ټاکل اسانه کار نه دی، د اکثرو صاحب او شاعر معلوم نه دی. ددې تر څنګ په خپله د ګړنۍ شاعرۍ شعري فورمونه هم د ليکنۍ شاعرۍ په انډول لږ مشخص (ثابت) او کوټلي دي. يوازې لنډۍ په پښتو ګړني ادب کې مشخص او ثابت شکل لري، نور اکثره يې ديوې يا څو مسرو، اوازونو يا اهنګ په تغير او تبديل سره خپل شکل بدلوي، خو ادبدلون دومره هم نه دی چې يو شعري فورم يا شکل له بل سره منطبق يا مدغم شي او يو بل سره يې توپير ونه شي، په پښتو ګړنۍ شاعرۍ کې لنډۍ، کاکړۍ، نارې يا غړونه، لنډکۍ، سروکي، فالونه، د ښادۍ

سندرې، نکلونه، چاربیتې یا بګتۍ او ځینې نور راځي، له لنډۍ پرته نور اکثره شکلونه بیا خپل منځ کې نور نور شکلونه یا لږ تر لږه د بڼې تغیر لري. لنډۍ یوازېنی شعري فورم دی، چې د اهنګ، د څپو د شمېر او د خج له پلوه یو ټاکلی شکل او چوکاټ لري، چې که یو هم پوره نه وي، لنډۍ نه جوړېږي. د اهنګ له پلوه د لنډۍ وروستی توری(غږ) باید حتماً یو غږن اواز (واول) وي، په واولونو کې هم یو مشخص واول (ه=a) چې په پښتو کې د ګردې هې (ه) په نوم نومول شوی او زور(zwar) یې هم بولي. د یادونې وړ ده چې تر زور(a) دمخه اواز هم باید یو متحرک غږ وي چې د دې دواړو غږونو له یو ځای کېدو څخه یو منظم اهنګ یا ریتم رامنځته کېږي، چې مسرې ته رنګ او خوند ورکوي او د وینا پر وخت د سړي خوله پرې ډکېږي. د لنډیو بل خصوصیت دا دی چې هره ځلورمه مسره یې خجنه ده، یانې د هرې مسرې پر ځلورمې څپې باید فشار یا خج راشي، چې اصل اهنګ پوره کړي، البته د پښتو شاعرۍ پر هرشعري فورم، خج درې څپې وروسته واقع کېږي، خو د لنډۍ توپیر له نورو شعري فورمونو سره دادی چې په نورو شعرونو کې کېدی شي خج د مسرې پر لومړۍ، دویمې، درېیمې، یا ځلورمې مسرې راشي او تر هغې درې څپې وروسته څپه خجنه شي، یانې درې څپې وروسته ځلورمه څپه خجنه کېږي، خو په لنډیو

کې د لومړۍ مسرې څلورمه څپه خجنه وي او بیا نور تر پایه همدا قاعده تعقیبوي او دا فورمول پر ټولو لنډیو یو شان د تطبیق وړ دی.

د څپو او د مسرو شمېر له مخې هم لنډۍ واحده قاعده لري، لنډۍ دوه مسرې لري، چې لومړۍ یې نهه څپې او دویمه یې دیارلس څپې ده، د لنډۍ د دواړو مسرو د څپو ټولیز شمېر دوه ویشتو (۲۲) څپو ته رسېږي، له نورو ټولو پښتو شعري فورمونو سره د لنډۍ توپیر دا دی چې ددې د مسرو او څپو شمېر مطلق او غوڅ دی او تر هغو زیاتېدی او کمېدی نه شي، خو په نورو شعرونو کې دا مطلقیت عام نه دی، څرنګه چې د پښتو ګړنۍ شاعرۍ د اکثرو شعري فورمونو وخت او شاعر معلوم نه دی، چې ایا په لرغونې دورې پورې اړه نیسي او که نه؟ او بل د ټولو ګړنیو شعري فورمونو شننه او څېړنه یوه اوږده بحث ته اړتیا لري، نو دا بحث بل وخت ته پرېږدو او اوس راځو د خپل بحث دویمې برخې، د پښتو لیکنۍ شاعرۍ فورمونو او هغه هم د لرغونې دورې شعري شکلونو ته !

د پښتو لیکنۍ شاعرۍ لومړۍ لاسته راغلې بېلګه همغه د امیر کروړ یو شعر دی، چې د محتوا له مخې ویاړنه او د فورم له مخې داسې ډول شعري یا منظوم فورم دی چې نه په بشپړ ډول د پښتو ولسي شاعرۍ له پخو بېلګو یا شعري شکلونو لکه

چاربيتو، بدلو، بګتيو، لوبو او کسرونو سره ورته والی ولري او نه هم له عربي ادبياتو او نورو ژبو څخه له راغلو شعري فورمونو لکه غزل، قصيده، مخمس، مسدس او نورو سره ورته وي، د څېړونکو په نظر دا شعر يا نظم زړو اريايي سندرو ته ورته يو شعر دی، د ځينو څېړونکو په نظر دا شعر د زړو اريايي سندرو او پښتو ولسي سندرو تر منځ د اتصال يوه کړۍ ګڼل کېږي.

د امير کروړ شعر اته بنده لري چې په هر بند کې يې درې مسرې دي، د سر بند دريمه مسره يې بيا پر دوو برخو وېشل کېږي، په حقيقت کې دوه مسرې لري، چې دواړه مقفي دي، او د پورتنيو دوه بيتونو د مسرو قافيه تعقيبوي د بند وروستۍ مسرې دويمه برخه بيا له نورو بندونو سره هم تکرارېږي:

زه يم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هند و سند پر تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشتـــه له ما اتل نشتـــه

په پورتنيو اتو بندونو کې د لومړي او شپږم بند د مسرو د څپو شمېر سره برابر (څوارلس څوارلس) څپې دی، او دريمه مسره چې يوه برخه يې تکرار ده شپږ شپږ سېلابه دي، د نورو شپږو بندونو د مسرو شمېر (پنځه لس پنځه لس) څپې دی او ټول واړه بيتونه يې اووه څپې دي، چې په دې ډول يې په خپل

منځ کې يو منظم اهنګ تېنګ کړی دی، سربېره پر دې د اول،دويم، درېيم، شپږم او اووم بندونو مسرې د قافيې تر څنګ رديفونه هم لري او نور بيتونه يې يوازې په قافيو سمبال دي. دا اهنګ له پلوه دا شعر د پښتو له نورو ولسي شعرونو سره چې تر امير کروړ وروسته لاس ته راغلي، يو شان دی، يانې د پښتو ژبې له ځانګړي اهنګ سره سمون خوري. د تاريخي قدامت له مخې بل لاسته راغلی شعر هغه شعر دی چې ابوهاشم ابن الزيد سرواني له خوا پښتو ته ژباړل شوی،او په درېيمې هجري پېړۍ پورې اړه لري، دا شعر اصلاً د ابن خلدون و چې (ابي الينا) مشهورو ، د بغداد اوسېدونکی او په دواړو سترګو ړوند و ، دا شعر د فورم له مخې غزل دی، خو محتوا يې اخلاقي مسايل دي، چې د درهم د ستاينې په بڼه خلکو ته وړاندې شوی، که څه هم ځينو څېړونکو دا غزل نه دی ګڼلای او قطعه يې بللې خو کله چې مورد شعر عربي متن ته مراجعه کوو ، هلته د غزل د فورم له معمول تعريف سره سمون خوري، پښتو متن ته يې که هم وګورو د غزل فورم څرګندوي. سره له دې چې لومړی بيت يې مقفی دی؛(وينه او درهمونه) په کې د قافيې کلمې دي، خو د قافيې پوهنې له مخې د دواړو قافيو تر منځ يوازې يو مشترک توری(ه=a) دی او تردې دمخه توري حرکت هم تغير لري، نو(سسته او چسته قافيه يې سره يو ځای

کړي)، نو ځکه سړي ته په پیل کې د اهنګ له پلوه پوره پوره منطبق نه برېښي، دا کېدی شي د ژباړې ستونزه هم وي، له نظم نه نظم ته ژباړه څه اسانه خبره نه ده، نه یوازې په مطلع کې، بلکې په نورو بیتونو کې هم د قافیو هماهنګي سل په سلو کې منطبقه نه ده، د ابو هاشم ابن الزید السروانيي له خوا د ابن خلدون دا ژباړل شوی غزل اووه بیتونه لري، چې د سر او پای بیتونه یې دا دي:

ژبه هم ښه ویناکاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
درهم ژبه ده که څوک ژبور کېږي
ده وسله که څوک پرې کاندي قتالونه

د بېټ نیکه مناجات: په پښتو لرغوني شاعرۍ کې یو مطرح شو د بیټ نیکه مناجات دي، چې ټول دوه بنده لري او سربېره پر دې یو بل بیت هم لري، چې د کسر یا تکرار په بڼه ورسره ویل کېږي، د دواړو بندونو د مسرو شمېر یې سره برابر، (شپږ شپږ) مسرې یا درې درې بیتونه دي د او ټول شعر یا نظم د مسرو د څپو شمېر هم سره مساوي دی، (اووه اووه) دی، د محتوا له مخې دا شعر دیني مناجات دي، خود فورم له مخې مثنوي ته ورته ښکاري، ځکه چې هر بیت یې په خپل منځ کې مقفی دی، خو دا چې هر درې بیته وروسته یو بیت د تکرار یا کسر په بڼه لوېږي، له مثنوي څخه خپله بڼه بدلوي، مانا دا چې

د مثنوي هغه فورم چې له عربي څخه پښتو ته راغلی هغه شان نه دی، نو ځکه ویلای شو چې دا هم د پښتو ولسي شاعرۍ په اهنګ پخوانیو اریایي سندرو ته ورته دی، چې په پښتو ولسي شاعرۍ کې نور د اسې شعرونه هم شته، د بیټ نیکه مناجات:

لويه خدايه لويه خدايه   ستا په مينه په هر ځايه
غر ولاړ دی درناوي کې   ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي دغرو لمنې   زموږ کېږدۍ په کې پلنې

دا وګړي ډېر کړې خدايه
لويه خدايه لويه خدايه

همداسې بل بند

د شيخ اسمعيل شعرونه: د شيخ اسمعيل دوه شعرونه زموږ لاس ته راغلي دي. د شيخ اسمعيل يو پارکی:

تېښته وکړه له ابليسه   چې ابليس لعين ښکاره شي

دا ټول پنځه بيتونه لري چې محتوا يې له شيطان څخه د انسان د ژغورنې په اړه ده، د شکل له پلوه غزل ته ورته ده، خو يوازې په دې توپير چې د سر بيت يې مقفی نه دی. بل نظم يې چې د خرښبون ښيلتون ته ځانګړی شوی او بيا خرښبون په نظم د هغه غبرګون ښودلای، دواړه له عربي څخه د راغليو فورمونو په چوکاټ کې نه راځي او د پښتو شاعرۍ د فورمونو رنګ پرې

غالب دی خو دې سره سره سل په سلو کې په کوم ځانګړې چوکاټ کې نه ځاپرې.

کـه یون دی یون دی   مخکې بیلتون دی
لـه کسي غره څخه   ځـي خـرښبون دی....

څلور څلور مسرې د یوه بند په شکل یو ځای شوي دي:

د خرښبون نظم:

بېلتانه ناره مې وسوه پـه کـور بانـدې
نه پوهېږم چې بـه څـه وي پېښ پـه وړانـدې
لـه خپلوانـو بـه بېلېږم پـه سـرو سـترګو
دواړه سـترګې مـې پـه وینـو دي ژړانـدې

د شـیخ رضـی لـودي او نصـر لـودي نظمونـه: دا دواړه نظمونه چې د یوې لیکلې مشاعرې بڼه لري، د فورم لـه مخې غزل ته ورته دي، خو داسې غزل چې مطلع ونه لري، یانې بې مطلع غزل، نور نو د غزل فورم ټول قواعد پرې تطبیقېږي، خو یوازې دومره توپیر لري چې د سر لومړۍ مسره یې بې قافیې ده او د نورو مسرو قافیه د لومړي بیت د دویمې مسرې قافیه تعقیبوي.

د شيخ رضی لودي د نظم څو بيتونه:

د الحاد په لور دې ترپلل ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونـلي پـه زيارنه تـا پـه توراوه په توراو

او د هغه په ځواب کې د نصرلودي دا نظم:

د الحاد په تور تورن سوم زه لرغون خو ملحد نه يم
زما دښنه هسې تور راکړي که ملحد يم د دښنه يم

په لرغوني ادب کې د قصيدي فورم: پښتو ادب ته د قصيدي فورم له عربي ژبې څخه راغلی دی، چې لومړۍ بېلګه يې د شيخ اسعد سوري لاسته راغلې قصيده ده. د شيخ اسعد سوري قصيدې له پوخوالي داسې برېښي چې پښتوادب کې به تردې دمخه هم زياتې قصيدې پنځېدلي او په خپله شيخ اسعد سوري به هم ډېرې زياتې قصيدي ليکلې وي، چې د قصيدو د پخوالي دې معراج ته رسېدلی دی، خو څرنګه چې تر ده دمخه او خپله د ده نورې قصيدې عملاً په لاس کې نه شته، نو همدا لاسته راغلې قصيده په پښتوادب کې لرغوني قصيده ګڼلای شو، قصيده هغه ډول شعري يا نظمي فورم دی، چې د سر بيت يې مقفی وي، رديف په کې اختياري دی، قافيه په کې حتمي ده، د نورو بيتونود دويمو مسرو قافيه يې د لومړي مقفی بيت قافيه تعقيبوي، د بيتونو شمېر يې له پنځه لسو څخه تر سوو بيتونو پورې اټکل شوی دی، د قصيدې د معمول

تعریف له مخې قصیده درې برخې لري، چې د پیل برخې ته یې تشبیب یا تغزل وایي او معمولاً د طبیعت ستاینه په کې کېږي، دویمې برخې ته یې اصلي موضوع وایي چې د ممدوح ستاینه په کې کېږي او درېیمه برخه یې دعائیه ده. د شیخ اسعد قصیده چې د محمد سوري (د سوریانو واکمن زنداني کېدو او وفات) ته ځانګړې شوې د محتوا له مخې یوه دردونکې ویرنه ده.

دا قصیده د محمد سوري د مرګ رنه انځورګري کوي او پر سړي باندې ډېر تاثیر ښندي، دا قصیده ټوله ۴۴ بیتونه لري چې د قصیدې له معمول تعریف سره سم ټول اړخونه یې رانغاړلي دي، د سر، منځ او پای څو بیتونه یې دادي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار
هر غاټول چې په بیدیا غوړېده وکا
ریژوي یې پاڼې کاندي تار په تار

د منځ بیتونه:

زموږ پر زړونو دې نن بیا یو غشی وویشت
ودې ژوبله په دې غشي هزار
پر سوریو باندي ویر پرېوت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړی په بل دار

د پای څو بیتونه:

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
که سوري دې پر ننګ وير کاندي ويرمن سول
هم به وياړي ستا په نوم ستا په تبار
په جنت کې دې وه تون زموږ واکمنه
هم پر تا دې وي ډېر لور د غفار

ددې قصيدې هندسي شکل په دې ډول دی:

+ ________________
قافیه + ________________
____
+ ________________
____
ترپایه + ________________

د ښکارندوی غوري قصیده: بله مهمه قصیده زموږ په لرغوني ادب کې د ښکارندوی غوري قصیده ده، چې پر هند یې د سلطان شهاب الدین غوري د فتوحاتو په تعریف کې ویلې او

د محتوا لـه مخې يوه ستاينه بلل کېږي. دا قصيده ټولـه (۴۵) بيتونه لري او د قصيدې لـه معمول تعريف سره سم درې برخې تشبيت يـا تغـزل اصلي موضـوع او د عـائيـه لـري، دا قصيده هم لکه د شيخ اسعد سوري دهغې په شان په قافيه پـای مـومي او رديف نه لري. د سر، منځ او پای څو بيتونه يې دا دي:

د پسرلي ښکلوونکي بيا کړه سينګارونه
بـيا يـې ولـونـل پـه غرونو کې لالونه
مځکه شنه، لاښونـه شـنه، لمنې شنې شوې
طيـلسـان زمـردي واغـوسته غـرونـه

د منځ بيتونه:

په زابل چې د بري پر نيلي سپور سي
پـه لاهـور يـې د مېـړانې ګوزارونه
د اسلام د دين شهاب دنړۍ لـمـر دی
تورستان يې کـړه رڼا پـه جهادونـه

د پای بيتونه:

پـه رڼـا اوسه تـه تل د ديـن شـهابـه
نوم دې تل وه پر دريـځ پـه نمـزدکـونـه
ستا په زېرمه دې خاونـده لوی ځښتن وي

مـورږ خـــو ستـــا پـــه نامه يونه څو چې يونه.

د شيخ اسعد سوري او د ښکارندوی غـوري قصيدې دواړه د انځورګرۍ او د طبيعت د مناظرو د ترسيم او د پېښو د واقعي ثبت لـه مخې داسې لوړې قصيدې دي چې تراوسه يې پښتو ادب کې سارى نه شته.

په لرغوني پښتو ادب کې غـزل: سره لـه دې چې غـزل تـه ورتـه ځينې نظمونـه پـه پښـتو ادب کـې تـر اتمې هجري پېړۍ دمخه هم ليدل کېږي، خو پښـتو ادب کې پـه منظم ډول غـزل د اتمې هجري پېړۍ دويمه نيمايي کې، اکبر زميندا روي پيل کړى دى.

اکبر زميندا ورى د ديوان خاونـد و چې څو پاڼې يې استاد حبيبي ته لاس تـه ورغلي دي. پـه دې لاسته راغلو پاڼو کې دوه غزلونه هم خوندي دي، چې د هنر، هغه وخت او شکلي سکښت له مخې ډېر اوچت غزلونه ګڼل کېږي، چې دلته يې يو څو بيتونه د بېلګې په توګه را اخلو:

د خپل ځان له حيرانيه څه ويل کړم
د عشق وير به تل په خپله پټول کړم
ما مدام لکه بورا پر ګلو کشت کړ
اوس به ځم په سر تور سر فراق د ګل کړم...

او وروستی بيت:

د بېلتون له ويره ژاړم اوښکې وينې
زه اکبر په خپل اشنا د سرښندل کړم

دا غزل پنځه بيتونه لري چې (ويل، پټول، ښندل او...) يې د قافيې کلمې دي او (کړم کړم) يې رديف دی. د بيتونو د مسرو د څپو شمېر يې دولس دولس څپې دی او د ټولو مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي دی، مطلع او مقطع چې د غزل يوه ځانګړتيا ده، دواړه په کې خوندي دي. د محتوا له مخې هم له غزل سره پوره منطبق دی، ځکه چې موضوع يې تغزلي ده.

په لرغوني ادب کې مثنوي: په پښتو ادب کې د پوره مثنوي او پوره غزل عمر سره تقريباً مساوي دي، دواړه شعري فورمونه د اکبر زمينداوري د ديوان په هغو پاڼو کې ليدل کېږي چې د استاد حبيبي لاس ته ورغلې وې، په دې پاڼو کې د زمينداوري دوه مثنوي هم خوندي دي.

مثنوي هغه شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، ځانګړتيا يې داده چې هر بيت يې ځانته ځانګړې

قافیه لري، یانې دوه مسرې یې په خپل منځ کې هم قافیه وي، ردیف په هر بیت کې اختیاري دی، کېدی شي ځینې بیتونه ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري.

د هر بیت د مسرو شمېر یې په خپل منځ کې مساوي وي، خو د ټولو بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې د یوې یا دوو څپو په شمېر توپیر او بدلون موندلای شي.

البته تر اکبر زمینداوري د مخه مثنوي ته ورته شعرونه وو، خو بشپړه مثنوي، ده لیکلې ده.

دلته یې د یوې مثنوي څو بیتونه را اخلو:

زه عاشق یم یار هم نیز　　نور څه نه لرو تمیز
یو پر بله عاشقان یو　　په خپل عشق کې صادقان یو
یو په بل پسې رنځور یو　　چې نږدې نه یو مهجور یو

په پورته بیتونو کې اول بیت ردیف نه لري او دوه نور یې لري. د مثنوي فورم په دې ډول دی:

a____________
a ______________
b __________　　ردیف اختیاري دی
b____________
c __________
c __________

تر اکبر زمیند اوري وروسته د زرغون نورزي ساقي نامه:

ساقي راشه پیاله راکړه ـــــ مرور یار مې پخلا کړه

د زرغونې کاکړ د بوستان ژباړه:

اوربدلې مې قصه ده ـــــ چې تر شاتو هم خوږه ده

د دوست محمد کاکړ غربتنامه:

له نیکانو روایت دی ـــــ هسې توګه حکایت دی

ټول د مثنوي په فورم کې دي.

په لرغونې ادب کې رباعي:- تر غزل او مثنوي وروسته بل هغه شعري فورم چې له عربي څخه پښتو ته راغلی هغه (رباعي) ده چې دا فورم د (خلیل خان نیازي) او (سلطان بهلول لودي) له خوا په خپل منځ کې په ویل شویو شعرونو کې ګورو، رباعي هغه شعري فورم دی چې څلور مسرې لري، لومړۍ، دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې هم قافیه وي او دویمه مسره یې له قافیې څخه ازاده وي. ردیف په کې اختیاري دی او د څپو شمېر یې معمولاً مساوي وي.

خړې وربځې ژاړي له پاسه ـــــ کویله غږ کا ببلتون له لاسه

په هغه لوني ګوهر په خول ستا ـــــ دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه

د سلطان بهلول لودي رباعي:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه ـــــ ګوره اوربځې د داد له پاسه

خول مې د عدل په درو روڼ دی ـــــ جهان به زیب مومي زما له لاسه

د رباعي عام شکل دا دی:

______a

______a   ردیف اختیاري دی.

______

______a

په لرغوني ادب کې د نورو شاعرانو شعرونه:

د نورو پاتې شاعرانو شعرونه اکثره د پښتو ولسي شاعرۍ په فورمونو کې راځي او همغه اريايي خصوصيت لري، چې د پښتو له ځانګړې اهنګ سره مطابقت کوي. دا شعرونه د پښتو ولسي شاعرۍ له ثابتو شعري فورمونو سره هم سلو په سلو کې منطبق نه دي او کېدی شي هر يو جلا جلا وڅېړل شي، خو په لرغوني ادب کې له عربي څخه راغلي د بر مطرح شعري فورمونه، قصيده، غزل، مثنوي او رباعي دي چې هر يوه ته پر خپل ځای اشاره وشوه.

د استاد روهي له نظره
د خوشال اخلاقي ایډیال

د خوشال بابا په باب تر اوسه پورې په سلګونو څه چې په زرګونو لیکنې شوي دي، د خوشال بابا په اړه د مستقلو اثارو شمېر هم لسګونو عنوانو ته رسېږي، د خوشال په باب څېړنې په لومړي ګام کې پر دوو کټګوریو وېشل کېدی شي، لومړی هغه څېړنې چې د بهرنیو پوهانو له خوا ترسره شوي او دويم هغه لیکنې دي چې د کورنیو څېړونکو او پوهانو له خوا تر سره شوي دي، ددې څېړنو او لیکنو یوه برخه دوديزه بڼه لري چې په ټولنه کې د خپل وخت د دودیزو علومو او تعاملاتو په نتیجه کې یې خوشال مطالعه کړی او څېړلی دی، د لیکنو دویمه برخه هغه ده چې خوشال یې د معاصرو علومو، کره کتنې او څېړنو په نتیجه کې له هر ډول سیاسي، ټولنیزو، قومي او اخلاقي تمایلاتو پرته، د نوې پوهې او د تحقیق او تحلیل د نویو میتودونو په رڼا کې څېړلای او تحلیل کړی دی، زموږ د هېواد له دغو معاصرو پوهانو څخه یو هم د هېواد ډېر ځیرمن لیکوال، څېړونکی او کره کتونکی کاندید اکاډمسین سرمحقق محمد صدیق روهي دی، چې په څو مقالو کې یې خوشال بابا په ناپېیلي (بې طرفانه) ډول څېړلای دی.

استاد محمد صديق د ادبپوهنې په لړ کې په خپل مهم اثر (ادبي څېړنې) کې د خوشال په باب څلور بېلابېلې ليکنې: ((د خوشال د ښوونې او روزنې فلسفه، د خوشال خټک سوات نامه د ټولنيزو اصلاحاتو هنداره، ، د خوشال اخلاقي ايډيال او خوشال د اخلاقي ايډيال په حيث او د خوشال په اثارو کې د مضمون او شکل تنوع)) چاپ کړي چې هره يوه د خوشال پېژندنې د مطالعاتو په لړ کې د خپل ځانګړي او جلا ارزښت لرونکې دي، استاد روهي پر نو موړو ليکنو کې سربېره د خوشال پر کلياتو (د کابل چاپ) هم يوه ارزښتمنه سريزه ليکلې، دغه راز د هېواد په ځينو علمي مجلو کې يې هم د خوشال په اړه علمي او تحليلي ليکنې راغلي دي.

((د خوشال اخلاقي ايډيال)) په نامه د استاد روهي يو مستقل اثر هم چاپ شوی دی، چې همدا تېرې څېړنې په خپله لمن کې رانغاړي.

اوس راځو دې ته چې د استاد روهي دا ليکنې ولې د زيات ارزښت وړ دي؟

استاد روهي د هغو پوهانو له جملې څخه دی، چې عصري زده کړې يې کړې وې، د ښوونې او روزنې په برخه کې يې ماسټري درلوده او په ادبپوهنه کې د زياتې مطالعې خاوند و.

په کره کتنه او ادبپوهنه کې يې يو ډېر مهم اثر (ادبي څېړنې) ليکلی دی، استاد روهي د زيات علم او حلم خاوند و او همدا دوه عنصره يې په اکثرو ليکنو په تېره بيا په کره کتنه کې زيات ليدل کېږي، روهي صاحب په کره کتنه کې د هېڅ ډول احساساتو تر اغېز لاندې نه دی راغلی او هر څه يې چې شنلي نو هغه يې د دليل او منطق په مټ واضح کړي دي، د خوشال په برخه کې هم استاد روهي د ليکنو چلند همدا ډول دی، استاد روهي سره له دې چې يوه ښه افغان او پښتون و، خو هېڅکله هم د خوشال پېژندنې په برخه کې د پښتونولۍ او افغانيت تر اغېز لاندې نه دی راغلی.

استاد روهي چې کله د خوشال ايډيال مطالعه کوي او پر هغه بحث کوي نو تر ټولو دمخه اخلاقي ايډيال تعريفوي، کله چې د يو شي تعريف مشخص شي، نو بيا د هغه شي پر ماهيت ښه پوهېدلای شو، استاد روهي وايي: ((اخلاقي ايډيال د کرکټرونو د هغو مثبتو اوصافو مجموعې ته ويل کېږي، چې د اخلاقي کمال د موډل بڼه ولري، اخلاقي ايډيال د يوې طبقې اجتماعي، اقتصادي شرايط منعکسوي او په اجتماعي ايډيال سره توافق پيدا کوي.)) استاد روهي د همدې پورتني فورمول او تعريف له مخې د خوشال د اخلاقي ايډيال په باب وايي: ((څرنګه چې خوشال د فيوډاليزم د اجتماعي- اقتصادي

فورماسیون محصول دی نو دا ډیره طبعي ښکاري، چې د خوشال اخلاقي ایډیال دې په یوه قومي مشر یا اشرافي شخصیت کې متبلور شي.))

د استاد روهي له نظره خپله د خوشال په فکر د هغه اخلاقي ایډیال همهغه دی، چې ده په خپل اثر (دستارنامه) کې ښودلی دی او هغه ته (د دستار سړی) وایي، د استاد روهي په نظر دا ډېر مناسب نوم دی، ځکه چې له یوې خوا په پښتني قبیلو کې دا دود دی کله چې یو نوی قومي مشر یا خان د خلکو له خوا وټاکل شي، د هغه پر سر پګړۍ یا پټکی تړي او د پټکي تړلو وروسته خلک هغه ته مبارکي ورکوي، له بلې خوا، په پښتنو کې پټکی یا دستار د عـزت او وقـار سمبول دی، استاد روهي زیاتوي: د اخلاقي موډل لپاره خوشال (شل خصلتونه او شل هنرونه ټاکلي دي) که چېرې په یوه شخص کې دغه واړه هنرونه موجود وي، نو هغه ته د اخلاقي کمال یوه نمونه یا اخلاقي ایډیال ویلای شو، استاد روهي زیاتوي: که موږ د اخلاقي ایډیال په برخه کې د خوشال (دستارنامه) د (بلو تارک) او (کویټلیان) له اثارو سره پرتله کړو ډېر ټکي به په کې مشترک پیدا کړو، نو ځکه استاد روهي وایي، چې د خوشال اخلاقي ایډیال (دستارنامه) دیوه اخلاقي ایډیال په حیث نوې څېره نه ده، استا د روهي وایي: د خوشال موډل د لرغوني

یونان موډل (چې د مریبتوب د دورې څرګندوی دی) نه، بلکې د رومیانو موډل دی، رومیان په علم او فلسفه کې ژور نه ځي، بلکې علم له عمل سره نږدې کوي.

استاد روهي وايي: ((د خصوص د مقولې له نظره باید وویل شي، چې د خوشال اخلاقي ایډیال د پښتني چاپېریال کلتوري خصوصیات منعکسوي، په دې ځای کې ددې ټکي یادونه هم ضروري ده ، چې د خوشال د موډل د پوره څېړنې لپاره باید یوازې پر (دستارنامه) باندې تکیه ونه شي، استاد روهي سره له دې چې د خوشال اخلاقي ایډیال د پښتني چاپېریال څرګندوی بولي، خو بیا هم یادونه کوي، چې ددې ایډیال لپاره چې خوشال کوم معیارونه ټاکلي، هغه د پښتني چاپېریال تر کلتور او مذهبي حدودو اوړي، استاد روهي په دې نظر دی، چې د خوشال ایډیال د کرکټر په لحاظ عمومي او خصوصي اوصاف لري؛ عمومي اوصاف یې د ټولنې د ټولو افرادو لپاره لازم دي، لکه (د اولاد تربیت ، علم ، شجاعت ، سخاوت، راستي، خوشخويي، همت، غیرت او نور...) خصوصي اوصاف یې صرف د دستار سړي ته ضروري دي، لکه تادیب د خشم وخصم، د ملک د انتظام په عمومي اوصافو کې یې ځینې هنرونه او خصلتونه تر زیاتې اندازې د (دستار سړي) سره شباهت لري، لکه د ځان معرفت، اسپ تازي،

تجارت، موسيقي، شطرنج، نقاشي، عدل او انصاف، عفو وکرم، مشورت او نور...

استاد روهي د خوشال اخلاقي ايډيال د نړۍ د يو شمېر نورو پوهانو له اخلاقي ايډيال سره پرتله کوي او هغو لارو چارو ته ګوته نيسي، چې يو شخص پرې دې معيار ته رسېدلای شي، استاد روهي هغو دواړو معيارونو او لارو ته اشاره کوي، چې اخلاقي ايډيال پرې جوړېږي، خو پرته له دې چې غوڅ حکم وکړي، قضاوت لوستونکو ته پرېږدي، استاد رورهي وايي: د خوشال د ښوونې او روزنې موډل چې په دستارنامه کې راغلی دی، د لوړې طبقې ايډيال دی، ليکن دی د (اپلاتون) او (ارسطو) په شان دغه ايډيال په کومې خاصې طبقې پورې نه منحصروي، (ارسطو) په صراحت ادعا کوي، چې غلامان فطرتاً غلامان پيدا شوي دي، دوی له مقدماتي زده کړې او سواد څخه زيات څه نه شي زده کولای، خوشال البته پر وراثت باندې تکيه کوي، ليکن دا وراثت طبقاتي نه ګڼي، د خوشال په نظر نه يوازې هنرونه د زده کړې له لارې لاس ته راځي، بلکې دی خصلتونه هم کسبي بولي، دی وايي: ((امير لره بويه چې ځان په شرع اراسته کا، بيا د ولايت ظاهري، د سياست هنرونه، خويونه، خصلتونه زده کا.)) سره له دې چې پورته بحث کې استاد روهي د کوم نظر پلوي نه کوي، خو د متن له قرينې څخه

داسې ښکاري چې استاد د يوه ټولنپوه، ښوونپوه او کره کتونکي په توګه د خوشال نظر تائيدوي، خوشال د اخلاقي ايډيال يا شخصيت د جوړېدو لپاره ټول شرايط کسبي بللي، چې هر څوک يې تر لاسه کولای شي، خو په دې چاره کې ارث او د شخص خپل زيار او زحمت هم دخيل ګڼي او دا يې هم په ګوته کړې، چې هر څوک دا معيارونه پوره کړي، نو بيا (د دستار سړی) ترې جوړېدی شي او د (دستار سړی) طبعاً هغه مقام دی چې بيا د ټولې ټولنې په لوړې يا اولې طبقې پورې اړه پيدا کوي او دا ځکه چې همدا شخص دی ، چې د ټولنې د مشرۍ وړتيا پېدا کوي، نو بايد د ټولنې په راس کې واقع شي.

د ارسطو نظريه چې پر طبقاتي بنسټ ولاړه ده، تر ټولو د مخه د سقراط له علمي نظرياتو سره چې وايي: انسان د تحول په حال کې دی او د اصلاح وړ دی، متضاده ده، د ښوونې او روزنې او سنۍ ميتودولوژي هم دا حکم نه کوي چې د ټيټې طبقې خلک دې د لوړو زده کړو قابليت ونه لري او يا دې ترې لوی شخصيتونه نه شي جوړېدلای، خوشال البته د شخصيت په جوړونه کې ارثيت ځکه دخيل بولي، چې دا د شخصيت جوړونې منشا ده، او سنۍ اروا پوهنه هم دا تائيدوي، چې د انسان د شخصيت وده د نطفې له تشکل څخه را پيلېږي، محيطي او بيا اجتماعي شرايط په کې اساسي نقش لري.

استاد روهي د خوشال د اخلاقي ایډیال په لیکنه کې دې نتیجې ته رسېدلی دی، چې د خوشال د ښوونې او روزنې موډل د اخلاقي ایډیال د جوړونې لپاره مناسب دی، استاد روهي د (دستارنامې) د معیارونو له مخې د اخلاقي ایډیال لپاره تر ټولو غوره ، ښه او عملي بېلګه په خپله (خوشال) بولي، چې د دستارنامې اکثره معیارونه (شل هنرونه او شل خصلتونه) یې په وجود کې لیدل کېږي، نو موږ هم د استاد روهي د تحلیل له مخې دې نتیجې ته رسېږو چې د خوشال د اخلاقي ایډیال یوه عملي بېلګه په خپله لوی خان خوشال خان دی او بس.

((شاهنامهٔ احمدشاه ابدالي))

وياؤنه ده که حماسه؟

((شاهنامه احمدشاه ابدالي)) د حافظ کګل محمد مرغزي منظوم داستاني اثر دی، چيګ په هند کيګ ييګ د احمد شاه بابا د فتوحاتو او برياوو په باب ليکلی دی. دا اثر لومړی حګل پر **۱۹۲۵**م کال د يو زرتګوکو په شميګر د مشتاق احمد مشتاق په تدوين او د مولانا عبدالقادر په((پيګژندکګلو)) چاپ شوی دی.

د مدون په وينا د ديګ اثر اصلي نوم((شاهنامه احمديه))و، خو دوی ورته حګکه د ((شاهنامه احمدشاه ابدالي)) نوم غوره کؤ چيګ ديګ نوم ورسره أيګراؤخ لګګاوه.

حافظ کګل محمد مرغزي، د مرغز د کلي اوسيګدونکی و او د شاهناميګ له متن خګخه داسيګ شګکاري چيګ دی د احمد شاه بابا د وخت سؤی او په جنګګونو کيګ د هغه له لشګکرو سره ملګګری و، دده په خپله وينا د ديګ شاهناميګ د ليکلو حکم هم ورته پخپله د بادشاه(احمدشاه بابا) له خوا شوی و، دی وايي:

چيګ فرمان د شهريارو
په زيبا شګکلی ګګفتارو

چيګ حافظ ديګ شاهنامه که
په جهان ديګ دا نامه که
شاهنامه ديګ که رنګګين
جوؤ زيبا در ثمين
پکيګ حال ديګ د جهان وي
شګه کګنجونه ديګ عيان وي
شه مذکور ديګ که د جنګګ
چيګ پريګ صاف شي دزؤه زنګګ
د بادشاه ديګ حال بيان که
دا چيګ سير ييګ په جهان که
د احمد شاه دُر دوران
پکيګ حال ميګ کؤ بيان.

حافظ مرغزي دا کتاب پر يو زرشپږاويايم (۱۰۷۲) هګ ق کال بشپؤ کؤی دی. د کتاب په پای کيګ د ديګ خبريګ يادونه کوي او وايي چيګ دا شاهنامه ييګ د پشګتنو لپاره بشپؤه کؤيګ ده:

د پشګتنو د پاره ياره ماخواري وکؤه بسياره
که شګګه وکؤيګ پريګ نظر ته به شيګر سيګ د کشور
چيګ زر سل وو اويا کاله سن د هجر زما لاله
شپږ ته نور کؤه سره ضم چيګ تاريخ نه شي تريګ کم

زمـا عمر دی پنحگوس خگـه لــه مــا وشـو افســوس

په پورتنیو خگو بیتونو کیگ ددیگ اثر(شاهنامیگ) د لیکلو وجه او علت خگرکگند شول، خو اوس راحگو دیگته چیگ دا اثر د ادبي اثارو په کومو معنوي او شکلي أولونو یا انواعو کیگ حسابیگإي؟ اکثره شاهنامیگ چیگ لیکل شوي په هغوی کیگ تــاریخي کیســیگ، د پاچایــانو اتلــولي، تــوره او میگؤانــه او جنککــي پیگشــگیگ بیــان شــوي، نــو حگکــه خــو اکثــره شاهنامیگ په حماسو او یا هم په حماسي اثارو کیگ شمیگرل کیگإي اوس چیگ زموإ تر بحث لاندیگ موضوع د ((احمد شاه ابدالي شاهنامه)) ده، پـه دیـگ کیـگ لـه خگـو پوشـگتنو سـره مخامخیگإو او یا هم خگو پوشگتنو ته باید حگواب ورکؤو، تر تگولو د مخه کیگدی شي دا پوشگتنیگ مطرح شي چیگ ایا دا شاهنامه ویاؤنه ده که حماسه؟ یو حکایتي داستان دی که حماسي نظم یا شعر؟ د کوم یو معنوي أول خصوصیات په کیگ زیات دي؟ د فـورم لـه مخیـگ پـه کـوم أول نظمونـو کیـگ راحگـي؟ ایـا د حماسیگ د لیکلو لپاره مناسب فورم دی که نه؟ ایا نورو شاعرانو هم د شاهنامیگ د لیکنیگ لپاره له دیگ أول فورم خگخه کار اخیستی که نه؟ او که اخیستی ییگ وي وجه ییگ خگه ده؟ خو ددیـگ تگولـو پوشـگتنو پـه منحـگ کیـگ دوه پوشـگتنیگ چیگ تر نورو زیاتیگ مطرح دي دادي چیگ دا شاهنامه ، ویاؤنه

ده که حماسه؟ ددیگ لپاره چیگ دیگ پوشگتنو ته معقول او مناسب حگوابونه پیدا کؤو، شگه‌به‌دا وي چیگ د حماسیگ پیگژندنیگ د اصولو او معیارونو په‌رنگا کیگ د ا اثر مطالعه او تحلیل کؤو:

((حماسه په ادبي أولونو کیگ أیگر لرغونی أول دی په حماسه کیگ تر تاریخي دورانه وؤاندیگ زمانیگ وقایع راغلي وي او په حقیقت کیگ د لومؤنیو زمانو کگزارش دی حماسه په هغه دوران کیگ د یوه ملت ارمانونه بیانوي چیگ تاریخ، اسطوره، خیال او حقیقت تگول پکیگ سره کگأیگإي)).

حگینیگ کسان کله کله په ادبي خگیگؤنو کیگ د حماسیگ، حماسي شعر او ویاؤنیگ (فخرییگ) تر منحگ توپیر نه کوي، په داسیگ حال کیگ چیگ دا دریگ واؤه جلا جلا معنوي أولونه دي، توپیر سره لري((حماسه د ادبیاتو په موضوعي یا معنوي أولونو کیگ یو أول دی، چیگ د یو ملت، قوم، قبیلیگ یا شخص د میگؤانیگ او توریگ کیسیگ او جنککي کارنامیگ په حکایتي أول بیانوي، هر أول جنککي او حماسي اشعار حماسه نه شي جوؤولای، که خگه هم حماسه له حماسي او جنککي اشعارو خگخه جوؤیگإي، خو هر حماسي شعر یا ویاؤنه حماسه نه ده.د حماسیگ یو شرط دادی چیگ پیگشگیگ په کیگ په داستاني أول بیان شویگ وي)) خو په حماسي شعر او یا هم ویاؤنه کیگ دا

شرط حتمي نه دی. يو رزمي شعر کيگدی شي هيگخگ اتل و نه لري او شاعر خپله خلک د رزم او جنکگ خوا ته راوبولي او په وياؤنه کيگ هم يو شاعر کولای شي د خپل حگان پر برياوو او يا هم د خپل تگبر پر برياوو او لاسته راوؤونو وویاؤي، لکه د امیر کروؤ شعر چیگ د خپل حگان د اتلوليو په باب ویاؤ کوي، په حماسي شعر او وياؤنه کيگ مهمه نه ده چيگ شعر ديگ داستاني او يا حکايتي بنگه ولري. په وياؤنه يا حماسيگ کيگ دا هم مهمه نه ده، چيگ يو شاعر ديگ لرغونيگ زمانيگ ته لاؤ شي او د هغو پيگشگو بيان ديگ وکؤي، خو حماسه کيگ بيا د لرغونو پيگشگو بيان هم راحگي. د دوکتور سيروس سميسار په نظر: ((حماسه قديمترينه او مهمترينه ادبي نوع ده چيگ د قبل التاريخ زمانيگ تاريخ بيانوي.))

((خگنکگه چیگ حماسیگ دأيگرو لرغونو او لومؤيو وختونو خاطريگ دي، نو په ديگ حساب د شفاهي کيسو او نکلونو په شکل سينه په سينه رانقل شوي او تر هغيگ چيگ په يوه زماني مقطع کيگ ييگ خگوک ليکلو ته پيدا شوي او ليکلي ييگ دي.))

د ادبپوهانو په نظر د نؤة په حماسو کيگ حگينيگ داسيگ خصوصيات شته چيگ هغه د نؤة په اکثرو حماسو کيگ مشترک دي او حگينيگ داسيگ حگانکگؤتياويگ هم شته چيگ هغه د

همغیګ یویګ ژبیګ په حماسو پوریګ محدودیګ دي پشګتو حماسیګ د نؤة د حماسو د عامو حګانکګؤنو تر خګنکګ حګینیګ دا سیګ حګانکګؤتیاویګ هم لري چیګ هغه د نؤة په نورو حماسو کیګ نه تر سترکګو کیګإي، دا حګانکګؤتیاویګ د پشګتنو د عام کلتور تابع دي او له همدیګ کلتوري، قومي، قبیله یي تعاملاتو بیګ ا لهام اخیستی دی.

دا أول خصوصیات بیا د نؤة د نورو ژبو په حماسو کیګ نه تر سترکګو کیګإي او یا هم لإ تر سترکګو کیګإي، اوس راحګو دیګته چیګ د حماسیګ د عامو خصوصیاتو له جملیګ خګخه کوم خصوصیات تر زیاته او کوم خصوصیات تر کمه بریده پر (احمد شاهي شاهنامیګ) د تطبیق وؤدي؟

۱-د حماسیګ په عامو حګانکګؤتیاوو کیګ یوه دا ده چیګ ((د جنکګ، بهادرة، میګؤانیګ، پهلوانة او شهسوارة کیسیګ په کیګ راغلي وي))

د پورتني معیار له مخیګ که موإ (احمد شاهي شاهنامه) ارزوو، نو په دیګ معیار خو پوره حګکه ده چیګ د احمد شاه بابا په شمول د هغه د لشګکرو د بیګلا بیګلو لشګکر مشرانو د توریګ، بهادرة او جنکګي اتلولیو کیسیګ په کیګ بیان شوي دي.

مثلاً د شالامار باغ د جنکګ داستان دا سیګ بیانوي:

شگه حگوانان دیگ شي تیار   ازمــوده د جنکــگ پــه کـــار
پــه دا لـــور د شـــالامـار   چیــگ ازبــک هــم د حــصار
د راوي پـــه دا کگفتـــار   د قرغـــز حگوانـــان تیـــار

۲- د حماسیگ یو ه بله حگانکگؤنه دا ده چیگ حیوانات په کیگ ستر نقش لري، حتی کله کله دا نقش أیگره اخلاقي بنگه هم لري، په دیگ شاهنامه کیگ هم د آسانو او فیلانو یادونه شویگ او جنکگ کیگ د هغوی رول په کگوته شوی او خپلیگ لشگکریگ بیگ له بازانو سره تشبه کؤي، خو لکه د نورو حماسو په شان حیوانات په دیگ اثر کیگ هغه رول نه لري لکه په نورو حماسو کیگ چیگ خارق العاده رول لري.

۳- د حماسو یو ه حگانکگؤنه دا ده چیگ اتلان په کیگ له هیولاوو او وحشتناکو حیواناتو سره مقابله کوي.

په احمد شاهي شاهنامه کیگ سره له دیگ چیگ وحشتناکو حیواناتو سره د انسانانو تن په تن جکگؤیگ کیسیگ نه دي راغلي، خو په جکگؤه کیگ أیگر حگایه د جنکگي وسیلو په توکگه د حیواناتو یادونیگ راغلي، خو ددیگ پر حگای د خپلو لشگکرو د اتلانو أیگر توصیف شوی او د حماسیگ هغه بله خوا بیگ پوره کؤیگ چیگ تر حده زیاته مبالغه په کیگ وي، لکه غلو او اغراق، مثلاً له درانو لشگکرو خگخه د صمد خان یادونه کوي

چيگ د خپل ورور (شفيق) په مرگگ ييگ سينه کباب وه، خو بيا ييگ هم پر دشگمن سختيگ حمليگ کوليگ او هغوی ييگ تار و مار کؤل او يا هم د نورو جنگگيالیو يادونه

۴- په حماسه کيگ ياد شوي بوتگي، ونيگ او ميگويگ زياتره جادويي او خارق العاده خصوصيات لري.

د حافظ کگل محمد مرغزي په اثر (احمد شاهي شاهنامه) کيگ سره له ديگ چيگ د حماسيگ کگنگ شميگر خصوصيات لري، خو د ونو، بوتگو او ميگوو د داسيگ کوميگ خاصيگ خارق العاده پيگشگيگ کيسه يا داستان په کيگ نه دی راغلی چيگ د سؤي پام حگان ته واؤوي.

۵- د حماسو اتلان معمولاً ما فوق الطبيعي انسانان شگودل کيگإي.

په ديگ شاهنامه کيگ انسانان ما فوق الطبيعي انسانان نه دي شگودل شوي، خو د هر جنگگ د داستان اتل طبعاً تر عادي انسانانو لوؤ شگودل شوی دی. خو دا لوؤتيا دومره نه ده چيگ افسانه يي بريد ته ورسيگإي.

۶- د حماسو د اتلانو کارونه اکثره خارق العاده وي او د منطق په تله نه تلل کيگإي.

د مرغزي په احمد شاهي شاهنامه کيگ د اتلانو کارونه د منطق له معياره دومره لريگ نه دي خو داسيگ هم نه دي چيگ سل په

سلو کیگ دیگ له منطق سره برابر شي، د فرعي اتلانو رول هم له عادي منطقه وحگي او هغه مهال چیگ د جنکگ کوم حالاتوو او سیاسي تاریخونو ثبت کؤي، تر هغو معیارونو لوؤ دي.

۷- د حماسو اتلان د خپل ژوند په برخه کیگ له خپل یو ضد قهرمان سره مخامخیگاږي.

په دیگ منظوم داستان کیگ طبعاً قهرمانان له خپل ضد سره مخامخ شوي، خو په دیگ شاهنامه کیگ مرکزي اتل احمد شابابا دی چیگ فتوحات د هغه په امر تر سره کیگاږي، خو دی په مستقیم أول له خپل کوم ضد اتل سره نه مخامخیگاږي او نه په دیگ داستان کیگ دده د معادل کوم اتل یادونه شویگ ده، البته د احمد شاه بابا د لشگکرو قومندانان له خپلو معادلو قومندانانو سره مخامخیگاږي او هغوی ته ماتیگ ورکوي لکه د احمد شاه بابا د لشگکرو قومندانان حاجي جمال، صمد خان او نور چیگ د هندوستان د لشگکرو له حگینو قومندانانو لکه منو، خسرو، شهنواز او نورو سره مخامخیگاږي او له یو وزیر سره تن په تن جکگؤه کوي، حاجي جمال چیگ د درانو لشگکرو مشر دی په دیگ اثر کیگ راغلي چیگ عسکر بییگ د مستو خوني فیلانو په شان د دشگمن پر لشگکر حملیگ کولیگ، په دیگ جکگؤه کیگ د هندوستان د وزیر پر سر د توپ کگولة لککیگاږي او زیگروزبر کیگاږي، دیگ جنکگ کیگ چیگ د هند کوم لشگکر راغلی و هغه د درانو له خوا

تګـول زیګـر وزبـر شـو. د همـدیګ جنګـګ پـه خـاطر کلـه چیـګ احمدشاه بابا د سرهند پر لوري د تګګ نیت وکؤنو د جنګګ تدبیر بیګ ونیو:

چیـــګ تـــدبیر وشـــه د جنګـــګ
تمـــــام ورک شـــــه د زؤه زنګـــــګ
تمـــام فـــوج پـــه جنګـــګ تـــیار
ســـپین بازونـــه شـــوه د شـــګکار
لـــــــه لاهـــــــوره شـــــــو روان
پـــــــه دا لار د هندوســـــــتان

۸- د حماسو اتلان اکثره په یوه اوإده او خطرناک سفر وحګي.

احمدشـاه بابـا (د احمدشـاهي شـاهنامیګ) د اتـل پـه توګګـه د هندوسـتان پـر یـوه اوإده سـفر وحګـي، د هندوسـتان تـر فتحیـګ وروسته مشهد ته حګي، د مشـهد واکمـن بیـګ تابعدار کیګإي او بیـا نیشـاپور تـه مخـه کـوي، هلتـه لـه یـوه سـخت ژمـي سـره مخامخیګإي، خو دی په خپل تدبیر مخکیـګ تـر دیـګ چیـګ د ژمي یخني بیګ لشګکریګ تباه کؤي، له نیشاپور خګخه لشګکر کندهار ته لیګإي او له مرګګه ژغورل کیګإي، دا ژمـی دومره سخت و چیګ أیګر کم ژوندي موجودات ورخګخه پاتیګ شول.

۹- د حماسو اتلان أیګریګ کارنامیګ کوي چیګ زیاتره ملي او معنوي ارزښګتونه لري.

په احمد شاهي شاهنامه کې هم چې د جنګ کوم داستانونه راغلي هغه اکثره ملي او اسلامي ارزښتونه لري، ملي ارزښتونه په دې کې چې د هغه وخت د شاو خوا دولتونو او زورواکو ځګخه يې خپل هيواد خوندي کاوه او هغه جنګونه چې دوی په نورو هيوادونو کې کول، که هغه يې هلته نه وای کړي، نو دا جنګونه به يې په خپل هيواد کې کول، د هغه وخت سياسي او نظامي خصوصياتو دا وو چې هيڅ څوک هم په خپل ځان کې مستقل او قوي کېدای نه شو زغملای، که احمد شاه بابا خپل هيواد غښتلی او يو موټی کړی نه وای او د غليمانو نيتونه او قوتونه يې تر هيواده لرې ختم کړي نه وای، نو جنګ به د افغانانو په کور کې بل شوی وای.

احمد شاه بابا د خپل جنګي تدبير تر څنګ يو سوله دوست، زاهد او صوفي مشرو. د يو مشهور روايت له مخې يو وخت يې د کندهار ښار د ساتنې لپاره دفاعي ديوال شروع کړ، نو مور يې (زرغونې انا) ورته وويل چې زويه دا څه کوې؟ هغه ورته وويل چې د ښار د دفاع لپاره ديوال جوړوم، هغې ورته وويل د ښمن چې تر ښاره راغی نو بيا دفاع مانا نه لري، د ښمن بايد له ښاره لرې له منځه يوسې. دې خبرې د احمد شاه بابا په ذهن کې تغير راووست او په هغو سيمو کې

خطر ته متوجه شو چيگ خطر تريگ راولاؤيگدلای شو. حگينيگ تنکگ نظره متعصبين د احمد شاه بابا پراخو فتوحاتو تـه د كينيگ په ستركگه كگوري، واقعيتونه تحريفوي او وايي چيگ ضرورنه و هغه نوريگ سيميگ فتح کؤيگ وای، حگينيگ نور بيا حگان د وطن أيگر "خواخوإي" کگنگي او وايي چيگ احمد شاه بابا بايد كورنيو اصلاحاتو ته أيگره پاملرنه کؤيگ وای نظر فتوحاتو ته ! خو هغه تاريخپوهان او تگولنپوهان چيگ د احمد شاه بابا د زمانيگ تگولنيز، سياسي، اقتصادي، پوحگي، مذهبي، كلتوري او نور حالات ورتـه شـگه معلـوم دي، هغـوی د هغـه وخـت د سياسـي تگولنيزو تعاملاتو په رنگا كيگ د احمدشاه بابا تدبير او عمل ته په أيگره درنه ستركگه كگوري او افرين ورته وايي، د دوی د نظرونو د يـووالي نتيجـه او نچـوؤ دا دی چيـگ احمد شـاه بابـا پـه خپلـو فتوحاتو كيگ دا ستر برياليتوبونه لاسته راوؤل چيگ ييگ په كـوردننـه بيگلابيگليـگ افغـاني قبيليـگ د ملت او مملكت پـه لوشـگي كيگ سره راتگوليـگ کؤيـگ اودوی تـه ييـگ د داخلي اختلافونو د رابرسيگره كولو فرصت او مجال ورنه کؤ، بل ييگ شـاوخوا غليمـان دومـره كمزوري کـؤل چيـگ دده رامنحگتنـه کـؤی دولت ييگ أيگر موده له کگواشگه خوندي پاتيگ شو. د احمد شاه بابا د فتوحاتو ملي ارزشگت همدا و چيـگ زمـوإ تگولنيـگ تـه ييـگ درلود، دديگ تر خگنگگ احمدشاه بابا يو صوفي مشربه او

پر اسلام مین پاچا و، د شاوخوا تګولو مسلمانانو ورخګخه د مرستیګ هیله وه، په همدیګ خاطر د بخارا مسلمان پاچا ورخګخه د تزاریانو له ظلمه د خلاصون غوښتنه وکړه، دهند د مسلمانانو مشر شاه ولي الله ورخګخه له مرهتګیانو خګخه د هند د مسلمانانو د خلاصون هیله وکړه او احمد شاه بابا دا دواړه کارونه ترسره کړل، یانیګ احمد شا بابا د اسلام د بري په خاطر هم زیاته اتلولي وشګوده، د ایران پر لوري لشګکرکشي هم په دیګ نیت وه چیګ د ایران د سیاسي او مذهبي نفوذ مخنیوی وکړي او که چیګریګ بییګ دا کار نه وای کړی، نو ددیګ احتمال و چیګ ایرانیان د نادرافشار او کګرکګین د وختونو په شان بیا افغانستان د خپل ظلم تر سیوري لاندیګ راولي. تر احمدشاه بابا د مخه دوران تاریخ لیکونکو ته معلوم دی چیګ خګومره ظلم پر دیګ خاوره واکمن و، حافظ کګل محمد مرغزي هم په خپل اثر کیګ تر احمد شاه بابا دمخه د نادر افشار د ظلم کیسه کړیګ ده او فکر کوم چیګ د همدغه یوه حالت بیان هم کولای شي په دیګ برخه کیګ د معترضینو غرضي پوښتنو ته یو شګه حګواب شي. مرغزي په احمد شاهي شاهنامه کیګ وایي:

هلاکو صفت عیان شه
نمودار په دا جهان شه
په شکست بلند شه اور

خــلاص تریــګ نــه شــو د چــا کــور
سنـــد بیــګ درســت زیګروزبــر کــه
بــیګ بــالینه یــیګ بــستر کـــه
پـــه هـــر مـــلک پـــه هـــر دیـــار
دده ظلـــــــــــم و بسیـــــــــار

خو د نادر افشار تر مرګګ وروسته د احمد شاه بابا په باب وایي:

احـــــمد شـــــاه دُر ابـــــدار
پـــــه جلـــــوه شـــــه نـــــمودار
چیـــګ لبـــاس بیـــګ سلـــطاني و
مرصـــــع پـــــه خاقانـــــي و
دا جامـــه شـــوه پـــه ده جـــوؤه
د قســمت پــه حګــای کیــګ یــوؤه

۱۰- د حماسو اتلان تن په تن جنګګونو کیګ له بیګلا بیګلو وسلو خګخه کار اخلي لکه نیګزه، خنجر، توره، غشي، لیندۀ او نور ، د جنګګ په اوزارو کیګ غولونه او فریګب هم شامل دي په احمد شاهي شاهنامه کیګ پر پورته ذکر شویو جنګګي وسایلو سربیګره د جنګګ له عصري وسایلو لکه توپونو خګخه هم کار اخیستل شوی او د سرهند په یوه جګګؤه کیګ دهند یو وزیر د توپ په ګګولۀ الوزول شوی و، خو جعل، تذویر، فریګب او غولونه

چیگ په اکثرو حماسو کیگ ییگ یادونه راغلیگ ده ، دیگ کیگ هم له دیگ اوزارو خگخه کار اخیستل شوی دی.

په احمدشاهي شاهنامه کیگ یو داستان داسي گ راغلی دی:
کله چیگ احمد شاه بابا ظل سبحاني د لاهور خواته متوجه کیگإي او د هغه حگای د نیولو نیت کوي، نو هلته یو شخص د شاهنواز په نامه چیگ أیگریگ لشگکریگ او جنککي وسایل لري، احمد شاه بابا ته د مرستیگ وعده ورکوي، خو د احمدشاه بابا لشگکر، بابا ته وویل که شهنواز درغلي وکؤي، نو موإ به بیا خگه وکؤو؟
احمدشاه بابا خپلو لشگکرو ته په حگواب کیگ وویل:

کـــه خـــلاف کـــه شـــهنواز
دی بـــه شـــي پـــه غـــم ککـــداز
چـــیگ اقـــبال لـــرم بلـــند
و هـــر چـــا وتـــه خگـــگر ککند

وروسته شهنواز سره داسیگ فکر پیدا شو، چیگ د احمدشاه بابا لشگکر کم او بیگ تجربه دی، خزانیگ او وسلیگ نه لري، نو راحگه د جنکگ تیاری ورته ونیسه، کگوندیگ که فتح دیگ نصیب شي، نو هماغه و چیگ د جنکگ تیاری ییگ ونیو.

د شاهـــنواز کگـــوره بـــد قـــول
پـــه دا قـــول وکـــؤه بـــول
ده ویـــگ اسبـــاب لـــرم د جـــنکگ

نو نواب شهنواز خان هغه راز چیگ تر دیگ وخته ییگ په پرده کیگ ساتلی و ، هغه راز خگر کگند کؤ او جنکگ ته ییگ تیاری ونیو ، دا جکگؤه د (شالامار) په نامه یادیگإي، په دیگ جکگؤه کیگ شهنواز ماتیگ خوري، لشگکر ییگ تار ومار کیگإي او داحمد شاه بابا لشگکریگ بریالة کیگإي

په جکگؤه کیگ د فریگب او درغلة بله بیگلکگه دا ده کله چیگ احمد شاه بابا له هند خگخه کندهار ته متوجه کیگإي، د (منو) په نوم یو شخص او د هغه (وزیر) زوی چیگ پخوا ییگ جنکگ کیگ ماتیگ خوؤلیگ وه، د هند د یو واکمن (خسرو) له خوا ورته ویل کیگإي، چیگ تا به د لاهور حاکم کؤو ، (منو) په أیگره خوشالة لاهور ته راغی او غوشگتل ییگ کابل او کندهار ته هم لاؤ شي. خو دیگ وخت کیگ احمد شاه بابا له هندوستانه د کابل پر لوري خطر ته متوجه کیگإي، نو له کندهاره د هندوستان پر لوري حرکت کوي، کله چیگ پنجاب ته داخلیگإي، نو پر د شگمنانو ماتم راحگي، د (منو) لشگکر ماتیگإي ، سره له دیگ چیگ (اووه زره) سکان ییگ ملاتؤ ته راغلي وو ، خو بیا ییگ هم ماتیگ وخوؤه. (منو) چیگ کله د جنکگ حالات ولیدل چیگ تگول پنجاب تباه کیگإي، نو سولیگ ته لیگوال شو ، نو احمد شاه بابا ته ییگ د

ایلچي(استازي) په‌لاس پیغام راولیګاٍه، احمدشاه بابا دا سوله قبوله کړه، (منو) ییګ وباشګه‌او دیګ سره (منو) زیات خوشاله شو.(منو) د هندوستان د والي په‌توګګه پاتیګ شو، خو (منو) ته ییګ دا وویل که‌له‌تابعدارة خګخه‌دیګ سرغړونه‌وکړه، نو بیا به تګول پنجاب تباه شي.

تر دیګ وروسته احمدشاه بابا د مشهد په‌فکرکیګ شو، کله چیګ د (مشهد) پرلوري رهي شو، نو دهغه حګای‌واکمن (شاه‌رخ خان) أیګر وارخطا شو او احمدشاه بابا ته‌ییګ یو استازی ورولیګاٍه او وییګ ویل که‌موا معاف کړي. تردیګ وروسته‌دا احمد شاه بابا لشګکرو (نیشاپور) ته‌مخه‌وکړه‌خو دیګ وخت کیګ یو سخت‌ژمی راغی، احمدشاه بابا په‌دیګ خاطر چیګ په‌ژمي کیګ ییګ لشګکر تلف‌نه‌شي، بیګرته‌د کندهار پرلوري وخوحګیګد. دا ژمی أیګر سخت‌و ان‌تر دیګ چیګ اکثره‌ژوندي موجودات ییګ تباه کړل، دیګ کیګ د هند والي(منو) داسیګ فکروکړ چیګ د احمد شاه بابا لشګکر په‌نیشاپور کیګ تر واورو لاندیګ شو، نو خګه‌ضرورت‌دی چیګ باج‌او خراج‌ورکوم، شګه‌دا ده چیګ مخالفت ییګ وکړم، (منو) خپل لشګکر ته‌هم أیګر فریاد وکړ، هغو تګولو ورته‌أیګریګ لافیګ ووهلیګ چیګ موا ستا ملاتړ کوو.

د احمد شاه بابا له خوا (خانجان) ته امر وشو چیگ دیگ جنکگ ته لاۀ شي. ددیگ جنکگ له امله پر لاهور سخته قحطي راغله او خلک أیگر په تنکگ شول، بالاخره د (منو) لشگکرو ماتیگ وخوۀله او (منو) وتشگتیگد ،خو بیا بییگ خپله پۀه ومنله او دربار ته په ننواتو راغی، نو شهریار(احمد شاه بابا) هغه وباشگه

د بادشـــــاه شـــــه دا فرمـــــان
چیـــگ ســـردار بـــه شـــي روان
د مـــنو تقصـــیر معـــاف شـــه
کـــه بـــلند تـــر کـــوه قـــاف شـــه
چـــیگ اخـــلاص و د ســـردار
منـــو راغـــی پـــه دربـــار
پـــه خـــلعت د شـــاه ممتاز شـــه
پـــه جـــهان کیـــگ سرفراز شـــه

کله چیگ بیا لاهور د احمد شاه بابا د لشگکرو په لاس فتح شو نو هلته بیگر ته ژوند له سره پیل شو او شگیگرازي رامنحگته شوه.

چـــیگ فـــارغ شـــو شهریـــار
پـــه رونـــق شـــو تمـــام کـــار
پـــه تـــنظیم راغـــی لاهـــور
کگلـــستان شـــه پـــه هـــر لـــور

دغه راز په دیگ شاهنامه کیگ دجمناتر خگنکگ جکگؤه، دشاهجهان- اباد تاراج کیگدل، شاهدریگ ته تکگ، د پاني پت د جنکگ داستان او د نورو جنکگونو بیانونه هم راغلي دي.

له نواب ناصرخان سره د جنکگ داستان هم راغلی دی، سره له دیگ چیگ هغه سره اته زره قزلباش هم ملکگري وو، خو بیا هم افغاني لشگکرو ماتیگ ورکؤه.

۱۱- په حماسیگ او حماسي شاعرة کیگ معمولاً د کلام لفظي شگکلا ته أیگره پاملرنه نه کیگإي او د مانا پر انتقال أیگر زور راوؤل کیگإي، خو کله کله کلام حگینیگ داسیگ برخیگ هم لري چیگ هنري خوا ییگ هم د پام وؤ وي.

پر احمد شاهي شاهنامه هم همدا معیار تطبقیگإي، ددیگ اثر اکثره بیتونه له ژبني پلوه هنري یا لفظي شگکلا نه لري، حگینو حگایونو کیگ وزني ستونزیگ او تیگروتنیگ هم لري، اکثره بیتونه ییگ سپوره او وچ دي، خو حگینیگ بیتونه داسیگ هم دي چیگ هنري جوهر لري او لفظي شگکلا په کیگ شگکاري لکه دا لاندیگ بیتونه:

چیگ وچا ته مخ که غم
وچوي د زؤکگي نم
خگه دی غم کگوره بلا
نه پریگإدي د هوش کلا

چیــــگ روان شــــه ستاســــیگ رور
د فــــــنا پــــــه بادشــــــه ســــور
و دانـــــا تـــــه دنـــــیا خــــس ده
پــــه خگـــو ورحگیـــگ د هـــر کـــس ده
نـــــه مظبــــوط لـــــري بنیـــــاد
چـــــیگ بنایـــــیگ ده پــــه بـــاد...

پـه احمـد شـاهي شـاهنامه کیـگ حـافظ کگـل محمـد مرغـزي د جنکگ د هر داستان په پیل کیگ بیگلا بیگل مسایل مطرح کؤي، اکثره دیني مسایل، بیاییگ یوه جنککگي پیگشـگه، پـه پـای کیـگ ییگ خپل لقب یا تخلص (حافظ) یاد کؤی ، د حگان او خپل شعر ستاینه ییگ کؤیگ ده، دا یادونه بیا بیا تکرار شویگ ده. خگو بیتونو ته ییگ د بیگلکگیگ په تو ککگه وکگورئ:

زمـــا شــــعر تـــه کـــه خگـــوک کگـــوري
د بـــــاران پـــــه دود بــــــه اوري
ســـوؤ مـــزاج بـــه ییــگ کانـــدي اور
پریـــــگ بــــه راشـــــي د عشـــــق زور
پــــه مـــزاج بـــه ییـــگ راســـي جـــوش
نــــه ییـــــگ عقــــل وي نـــــه هــــوش

همداسیگ أیگر حگایه د خپل شعر ستاینه کوي.

د فورم له پلوه دا منظوم داستان یوه مثنوي ده، چیگ معمولاً د اوإدو حماسو، تاریخي کیسو او یا هم پیگشگو د بیان لپاره کارول کیگإي، فردوسي هم د خپلیگ شاهنامیگ لپاره له همدیگ فورم خگخه کار اخیستی دی.

حافظ ککل محمد مرغزی هم د احمد شاهي شاهنامیگ د لیکنیگ لپاره مثنوي فورم حگکه غوره کړی چیگ همدا فورم د اوإدو پیگشگو د بیان صلاحیت لري له حگینو برخو او حگایونو پرته نوره دا مثنوي په (۷) خگپو کیگ ویل شویگ ده. لفظي شگککلا په کیگ دومره نه شته، د کلام موضوع ته ییگ د کلام شگککلا په اناأول زیات ارزشگت ورکړی دی، چیگ دا خصوصیات په نورو حماسو کیگ هم شته پر دیگ حماسه نوریگ خبریگ هم کیگدی شي خو بیا هم که په مجموعي أول خگوک احمد شاهي شاهنامه ارزوي په دیگ اثر کیگ د حماسیگ خصوصیات تر بل هر معنوي أول زیات لیدل کیگإي، البته د یویگ شگیگ حماسیگ تگول خصوصیات پر یویگ حماسیگ هم سل په سلو کیگ نه شي تطبیقیگدلای، عام نظر او حکم دادی چیگ هر هغه اثر چیگ د حماسیگ زیات خصوصیات پوره کړي، نو د حماسو په أله کیگ شمیگرل کیگإي احمد شاهي شاهنامه هم د نورو معنوي أولونو؛ ویاؤنیگ او ویرنیگ په اناأول د حماسیگ زیات او غالب خصوصیات لري، نو حگکه ییگ حماسه کگنگلای شو.

په لغمان کې د شولو کر

دا لیکنه چې په انګازه مجله کې چاپ شوې ده، د معلوماتي انشاء یوه بېلګه ده، هغه ځوان لیکوال چې غواړي معلوماتي او تشریحي لیکنې وکړي دا او دېته ورته لیکنې ورسره مرسته کولای شي. دا لیکنه هنري او ادبي ارزښت نه لري خو د یوې ټاکلې موضوع د سپړنې لارې چارې په ګوته کوي. ځوانو لیکوالو ته د معلوماتي لیکنو د برابرولو په برخه کې یوه بېلګه ګڼل کېدی شي.

د افغانستان په مهمو کرنیزو محصولاتو کې یو هم (شولې) دي چې وریجې ورڅخه لاسته راځي. شولې اکثره په هغو ګرمو سیمو کې کرل کېږي، چې پرېمانه اوبه لري، د شولو کرنه او له هغوی څخه بیا د وریجو لاسته راوړنه یوه اوږده پروسه ده، چې بزګر تر بل هر کرنیز محصول ډېر زیات زیار او زحمت ته اړ باسي. زه دلته غواړم د هېواد له هغو ولایتونو او سیمو څخه چې شولې په کې کرل کېږي او بیا پر وریجو بدلېږي، یوازې په لغمان ولایت کې دا بهیر په ترتیب سره تشریح کړم. په دې لیکنه کې به د شولو د کښت پر څرنګوالي سربېره د شولو او وریجو پر

ډولونو او همدارنګه د وریجو د پخولو پر خو ډولونو هم رڼا واچوو:

۱- د شولو بزغلی: د شولو درشې پر مهال یو معین مقدار شولې (دځمکې د ضرورت په انډول) بېلبېږي او په ځانګړې جوال یا بوجیو کې ساتل کېږي. تر شپږ میاشتني ځنډ وروسته د لمریز کال د ثور میاشتې په لومړیو کې په داسې یوه ځمکه کې چې همدا مهال ورته کولبه شوې، دواله شوې، منډاوو شوې وې او اوبه په کې ډنډ وي، د غنمو د کښت په شان شیندل کېږي، خو په دې تفاوت چې د شولو بزغلي زیات ګڼ شیندل کېږي ان تر دې حده چې نږدې ټوله ځمکه په شولو پوښل کېږي.

۲- د بزغلي د رسېدو وخت: د بزغلي کښت چې د ثور میاشتې په لومړیو لسو ورځو کې ترسره کېږي په عمومي ډول د څلوېښت ورځو په شاوخوا کې موده نیسي او معمولاً د جوزا تر شلمې او یا لږ څه وروسته نېټې پورې رسېږي، په دې کې یو یا دوه ځلي کیمیاوي کود هم ورکوي. د شولو بزغلي وده دا مهال نږدې پینځه ویشت د برش سانتي متره وي.

۳- د شولو د کښت مهال: د جوزا د میاشتې په بهیر کې د شولو د کښت لپاره ټوله ځمکه تیاره شوې وي. مانا دا چې ځمکه لومړی کولبه او بیا دواله شوې وي. په لغمان کې ځمکه لاتر دې وروستیو وختونو پورې اکثره د غویو په واسطه کولبه

کېدله. یوازې په وروستیو دوه درې کلونو کې د غویو د کولبې ترڅنګ د ماشین یا تراکتور په واسطه کولبه هم دود شوې ده، کله چې ځمکې تر کولبې وروسته د جوزا تود لمر وخوړ نو په اصطلاح ټولې ناروغۍ یې له منځه لاړې، د جوزا په وروستۍ لسیزه معمولاً د جوزا تر شلمې نېټې وروسته نهالونه پیلېږي.

۴- د شولو نهالونه: د جوزا په وروستیو کې اکثره ځمکې نهال ته تیارې وي، د نهال د تیارې وروستۍ مرحله پر ځمکې د اوبو سورول او تر هغې وروسته، منډاوو دی، منډاوو داسې یوه وسیله ده چې زیاتره د توت له لرګي څخه د نږدې یو متر په عرض او د دوه مترو په اوږدوالي او د نږدې لسو سانتي مترو په پنډوالي جوړېږي، په لاندینۍ برخه کې د لوټو د ماتولو لپاره د اوو یا لسو غاښونو په اندازه غاښونه هم لري، د غویو تر شا تړل کېږي او ډنډ شوی پټی پرې اوارېږي، له منډاوو سره نږدې هم مهال د پټي پولې هم جوړېږي، نوې ختې پرې اچول کېږي چې دې ته (تپیاري) وایي، تپیاري له پټي سره دا مرسته کوي چې اوبه یکې په دایمي ډول ایسارې کړي، پر کومه ورځ چې پټی منډاوو شو پر همغه مازیګر د بزغلي له پټي څخه بزغلی ایستل کېږي او د لاسي ګېډیو په شان ګېډۍ ګېډۍ تړل کېږي، که چېرې پټی نږدې وي، نو د بزغلي ګېډۍ په لاسونو او که چېرې لرې وي نو په کجاوه کې وړل کېږي او هلته پر همغه

مازيګر په ټاکلې اندازه، په پټې کې وېشل کېږي. د نهال لپاره معمولاً اشرګر، چې په کليوالي اصطلاح ورته (انشرګر) يا انشروالا وايي موجود وي، نهال کې اشر يو حتمي کار ګڼل کېږي، چې د کلي اکثره ځوانان، تنکي ځوانان او سپين ږيري په کې ګډون کوي. د سهار تر لمانځه وروسته نهال شروع کېږي او ضروريې تر غرمې خلاصوي، نهال ټول په لاس کېږي او په ډېر سرعت سره ترسره کېږي، نهالګر په منظم ډول يو د بل ترڅنګ ولاړ وي او تر يوه متر زياته اندازه ساحه رانغاړي، نهال په ډېر شوق او ذوق پرمخ ځي او د بزغلي هغه ګېډۍ چې مخکې تر مخکې تقسيم شوې وي، پرله پسې خلاصېږي، که کوم پټې کې د بزغلي کمی احساس شي، نو د بزغلي مسول کس چې هغه په نهال کې برخه نه اخلي او پټې ته بزغلي رسوي، د هغه کمی پوره کوي. د سهار د چاى تر مهال پورې چې هوا خورا ملايمه وي نهال ښه په درز کې روان وي، سهار اته، اته نيمې بجې په پټې کې د کومې ونې يا انځر تر سيور لاندې سباناري کې چاى او شړومبې حتمي وي او ددې ترڅنګ تازه انځر، مستې، پنېر، د پنېر اوبه او ځينې نور ملحقات هم ورسره مله وي. د تناره پرېمانه ګرمه ډوډۍ پر دسترخوان خوره وي او نهالګر چې خورا اشتاه نيولي وي، په دومره خوند ډوډۍ خوري چې سړى ورته حيرانېږي، تر سباناري وروسته نهال بيا پيلېږي او تر غرمې

دوام کوي، دا مهال نهالګر په خپل منځ کې په لوړ او از یوه نیمه سندره هم وایي، اکثره یو نیم سروکی وایي او یوه یوه لنډۍ یې په منځ کې تاووي. کله کله د دوو کسانو ترمنځ لنډۍ تبادله کېږي او په دې ډول د نهال ګرمي او سختي په خوند سره پایته رسېږي. د غرمې ډوډۍ چې معمولاً یو یا دوه وطني چرګان په کې وي، له نورو ملحقاتو سره ښه مکلفه او خوندوره وي، مستې، شړومبې او ترکاري هم پکې وي، تر غرمې پوره اکثره نهال خلاصېږي، که چېرې یو نیم پټې پاتې وي هغه بیا خپله د نهال خاوند یا بزګر ترسره کوي، اشرګر معمولاً تر غرمې وروسته رخصتېږي. پخوا یو بل دود هم و او هغه دا چې د ځمکې د خاوند له کورنۍ ښځه یا خپله د کورنۍ مشر او یا د هغه زوی به یې د نهال په پای کې د بزغلي په پټي کې ټولو اشرګرو په زور رانیوه او په خټو یې لړه، دا کار یې د خوند او د نهال د ((حسن اختتام)) او یا په اصطلاح د تېر کال لپاره کاوه، خو په وروستیو وختونو کې دا دود له منځه تللی او یا هم ډېر کمزوری شوی، هغه څوک چې په خټو لړل کېده، هغه په دې کار چندان نه خفه کېده او دا یې دود ګاڼه.

۵- د شولو د رسېدو مهال: کله چې د جوزا په وروستیو او د سرطان په لومړیو کې نهالونه ختم شي، نو بیا له هماغه پیله د شولو پټي له اوبو ډنډ شي، نو اکثره وخت دا پټي له اوبو ډنډ

وي، د میزان په اواخرو کې شولې په صافېدو شي او په دې بهیر کې یو یا دوه ځله کیمیاوي کود ورته ورکوي؟ په هغو سیمو کې چې پټي شالیزار او د اوبو څه کمی وي، د اوبو پر سر څه ستونزې راولاړېږي، خو په لغمان کې چې د الینګار بهانده او د الیشنګ نیم بهانده سیندونه لري، د اوبو ستونزه د ځینو نورو ولایتونو په انډول کمه ده، په لغمان کې بیا د الیشنګ په انډول په الینګار کې د اوبو ستونزه کمه ده.

د شولو د رسېدو ټوله موده نږدې څلور میاشتې ده، کله چې د عقرب میاشت رابره شي او د عوامو په اصطلاح د عقرب ستوری شولې ووهي، نو شولې په پخېدو شي. د عقرب څو ورځې لاوتې نه وي چې لوونه ګډ شي، په څو ورځو کې ټول لوونه ترسره شي او ټوله سارا (کرونده) سپېره مېره شي.

۲- د وریجو د ایستلو پړاو: د وریجو د رایستلو بهیر څو ستونزمن پړاوونه لري، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

الف- د شولو د لمدولو پړاو: کله چې د شولو غوبل

خلاص شي او راشه تیاره شي، شولې راساً هغې لويې ډنډې ته وړل کېږي چې لا تر دې دمخه کنبل شوې وي او داسې بڼه لري چې روانې اوبه پکې داخل او خارج شي، دا شولې اکثره خپله بزګران او یا هم نور هغه اشخاص چې (پایکوټان) ګڼل کېږي، په اجاره اخلي. په لغمان کې معمولاً یو خروار شولې له

ځلو ښنتو تر ځلور ځلو ښنتو منو وريجو پورې اخلي او د شولو خاوند ته په پای کې همدا مقدار وريجې ورسپاري.

شولې په عادي ډول له (۱۵-۳۰) ورځو په ډنډ کې پاتې کېږي. که هوا يخه وي شولې نږدې د برش ورځې او که هوا ښه يا نرمه وي، نو د پنځه لسو ورځو په شاوخوا کې پاتې کېږي.

ب- د شولو پخولو پړاو: کله چې د شولو لمدولو معين پړاو ترسره شو، نو بيا د شولو پخولو مرحله پيلېږي، شولې په بټۍ کې پخېږي، پخوا به يې په يو ډول ځانګړو متنونو کې پخولې چې هغه خورا سخت کار وو، په هر متن کې ايله اووه اته منه شولې ځايېدلې. ترمتنونو لاندې به يې اور بلوه او تر معين حرارت وروسته به شولې پخېدلې، خو وروسته به يې يو ډول سرخلاصي ديګي کې راوتل چې هغو ته يو ځانګړی ځای ژوروي، ديګی پرې له پاسه ږدي، لاندې ورځخه اوربلوي او د سون د هغو موادو په واسطه اوربلېږي چې (سيکه) يې ګڼي او په حقيقت کې د وريجو هغه پوټکي دي چې تېر کال له وريجو ځخه لاسته راغلي او په همدې نيت يو کال ساتل شوي دي، د بټۍ کار هم د نهال په شان په اشر ترسره کېږي او معمولاً د شپې له خوا وي، که هوا ډېره يخه هم وي کوم تاثير ځکه نه لري، چې د بټۍ کار ټول له اور سره وي او داسې وي لکه سړی چې په ژمي کې دننه په نانوايي کې ناست وي. په يوه ساعت کې نږدې

پنځه لس منه شولې پخېدی شي او که اشرګر تکړه وي، تر دې زیاتې هم پخولای شي، مانا دا چې په پنځو ساعتونو کې نږدې یو خروار شولې پخېدی شي.

ج- د شولو د وچولو پړاو: کله چې شولې په بټۍ کې پخې شي تر هغې وروسته یې پر داسې یوه اواره ځمکه اواروي، چې لمر ولري. په لغمان کې عموماً بامونه د شولو د وچولو لپاره کارول کېږي، ځکه چې له کورنیو چرګانو او خطرونو څخه هم خوندي وي. د ورځې دوه یا درې ځله په شولو کې په دې نیت پښنه وهل کېږي چې شولې یوه خوا او بله خوا واړوي او لمر ته مخامخ شي. که هوا لمرینه وي نو په پنځه شپږ ورځو کې شولې وچېږي او که اسمان وریځ وي تر دې زیات وخت غواړي.

د- د پایکو یا ماشین پړاو: کله چې شولې وچې شي، نو بیا یې پایکو ته وروړي، پایکو کې مخکې تر مخکې نوبت نیول کېږي، پایکو کې په یوه شپه کې تر یوه خروار زیاتې وریجې ایستل کېدی شي. پایکو داسې یو سیستم دی چې د لرګي د یو غټ تیر پواسطه چې (لټ) یې بولي او د لرګي لویې پرې پکې نصب وي، دا پرې د اوبو د انرژۍ یا فشار پواسطه چې له یوې جګې ناوې څخه راښوه کېږي، تاوېږي، د لټ په تاوېدو سره د پایکو دوه ستنې چې پایې یا څپېړې یې بولي له

ځمکې څخه د دوه مترو په لوړوالي جګېږي او بېرته هر یوه په خپل معین ځای کې چې د یوه متر په اندازه ژور وي او (بغری) یې بولي لګېږي، په همدې بغریو کې د درې یا څلور منو په اندازه وچې شولې پرتې وي او د څپېړو په ګوزار له دې شولو پوټکي بېلېږي او وریجې راڅرګندېږي. بیا دا وریجې د چج پواسطه پاکېږي، میده او ناپاکې وریجې یوه خوا او پاکې یې بله خوا اچوي، د پایکو د خاوند له خوا پر یوه خروار وریجو یونیم من مزد دی، د یادونې وړ ده چې اوس په ټول لغمان کې ایله که څو د ګوتو په شمار پایکوګانې پاتې وي. په وروستیو کې د اکثرو پایکوګانو ځای نویو عصري ماشینونو نیولای چې د وریجو د را ایستلو کار یې ډېر اسانه کړی دی، خو ماشین بیا د پایکو په انډول زیات مزد اخلي، یانې په یوه خرورا وریجو څلور منه وریجې مزد اخلي. د لغمان خلک وایي چې د پایکو د وریجو په انډول د ماشین وریجې بې خونده دي، ځکه چې ماشین د وریجو غوړ زبېښي او له منځه یې وړي، خو د ماشین ښه والی بیا دا دی چې وریجې یې صفا او میده په کې کمې وي.

په لغمان کې د شولو ډولونه: په لغمان کې د شولو بېلابېل ډولونه کرل کېږي، چې غټې او مهینې دواړه پکې شاملې دي، په غټو شولو کې بنګلدېشی، جاپانی، پرګانې او پرملی شاملې دي او په مهینو کې سیله، بېسودی، باړه یا تورشغه او

پشدی شاملې دي، له پړګانو پرته چې اوس معمولې نه دي، د نورو ټولو شولو کرل یو شان دي، یوازې پړګانې د بزغلي په شان کرل کېږي او نهال نه لري.

د یادونې وړ ده چې غنمې شولې د مهینو هغو په انډول دوه برابره زیاتې خېږي. یو جریب ځمکه له یو نیم خروار څخه تر دوه نیم خروار پورې غنمې شولې کولای شي او مهینې بیا ددې مقدار نیمایي خېږي. د مهینو وریجو قیمت او خوند بیا د غنمو هغو په انډول دوه برابره دی، غنمې او مهینې شولې چې په کوم نامه یادېږي وریجې یې هم په هماغه نامه یادېږي.

۸- په لغمان کې د وریجو پخولو ډولونه: په لغمان کې لکه څنګه چې څو ډوله وریجې دي، دغسې په څو ډوله پخېږي هم، چې په هر ډول کې بیا څو نور ډولونه هم لري، چې د وریجو پخولو بېلابېلې کورنۍ دي، دلته یې څو غټو کورنیو ته اشاره کوو:

الف- داوګرې کورنۍ: په لغمان کې د وریجو د پخولو عام ډول همدا اوګره ده، چې سپینه اوګره ګڼل کېږي. په جوش کړو اوبو کې پخېږي او اکثره غنمې وریجې په کې کارېږي. دا په ټول لغمان کې عامه ده او په اصطلاح د لغمانیانو ملي غذا ګڼل کېږي، په پخوانیو وختونو کې به سهار پخېدله خو اوس تر ډېرې زیاتې کچې یوازې غرمه یې پخېږي او ډېره کمه د شپې له

خوا هم پخېږي. سپينه اوګره يوه بله ضميمه هم لري چې هغه يې په اصطلاح کتغ ګڼل کېږي، هر کتغ چې ورسره مل وي د همغه په نامه ياد ېږي، لکه پيتي او اوګره، مستې او اوګره، شړومبې او اوګره چې (نرۍ) هم ورته وايي، شيدې او اوګره، کورت او اوګره او داسې نور.

ب- د ناکې کورنۍ: د اوګرې په کورنۍ کې مو يادونه وکړه چې اوګره ځانته او کتغ يې ځانته وي، بيا د دواړو په نومونو ياد ېږي، خو اوګره ځانته او کتغ يې ځانته تيارېږي، يو له بله جلا وي او ګډ نه وي، خو د ناکې کورنۍ بيا په ترکيب کې تقريباً همداسې ده خو فرق يې دادی چې دلته اوګره او کتغ دواړه سره يوځای پخېږي. مانا دا چې اوګره يا وريجې په کتغ کې پخېږي، بل فرق يې دادی چې پر غټو وريجو سربېره مهينې وريجې هم په کې کارېږي. د ناکو په کورنۍ کې سبوناکه، شړومبې ناکه، پياوه ناکه او سرنجي ناکه مشهورې دي، سرنجي ناکه هغه ډول وريجې يا اوګره ده چې کله له کوچو څخه غوړي وباسي، له هغو څخه شړومبې ته ورته مايع پاتې کېږي، په همدغه مايع کې چې وريجې پخې کړي، يو ډول تريو خوند لري، همدغې ته سرنجي ناکه وايي، سبوناکه په وچو سبو کې پخېږي، شړومبې ناکه په شړومبو کې او پياوه ناکه په بې غوښې پياوه کې چې معمولاً له وچو پيازو جوړه وي.

ج- شوله: په ټول لغمان کې معمولاً یو ډول شوله پخېږي، چې اکثره په غریبو ودونو او خیراتونو کې پخېږي. د غنمو وریجو او میو یو ګډ ترکیب وي، د شولې نور ډولونه په لغمان کې زیات باب نه دي.

د - د شکربتې کورنۍ: شکربته معمولاً له مهینو وریجو پخېږي، په لغمان کې دوه ډوله شکربته باب ده، یو هغه ډول شکربته چې صافې کړې سپینې وریجې تیارې شي اوله پاسه پرې بوره ودوړول شي او بل هغه ډول دی چې له پاسه پرې د ګوړې میده ګي یانې شکره ودوړول شي، شکربتې لغمان کې اکثره په روژه ماتي او چرګ بانګونو کې پخېږي او کله کله که عاجل مېلمانه پیدا شي او د غوښې د پیدا کېدو امکان کم وي، نو په عاجل ډول ورته شکربته تیاره کړي، د لغمان شکربته ډېره مشهوره ده، چې سندرغاړي یې هم ارمان کوي، د تګاب غیاث استاذ چې ځان د لغمانیانو خوری بولي، د لغمان د شکربتو ډېر ارمانجن دی او وایي:

نه خو به بیا لغمان ته لاړ شو – نه به هغه شکربتې وخورو مینه

هــ- پلوونه: په لغمان کې په کورونو او بازارونو کې معمولاً هغه ډول پلوونه پخېږي چې ډېر عام دي، صافې کړې وریجې (سپین پلو)، سبزي پلو، دمپخ او قابلي پلو، دا ډول پلوونه د لغمان په بازارونو په تېره بیا په مهترلام ښار کې

پخېږي. هر ډول پلو د هېواد د نورو بازارونو په انډول ارزانه دی. په همدې هیله چې د هېواد هر وګړي ته په هر ګوټ کې هر ډول پلوونه ورسېږي، دا لیکنه پایته رسوم.

پټه خزانه: تر عظیم الشان قرآن وروسته

((پټه خزانه))، په پښتو ادبیاتو کې هغه خورا مهم، تاریخي او ادبي اثر دی، چې په ټولو پښتو اثارو کې پښتنو ته بل هېڅ ادبي اثر دومره منښت، ګرانښت او تقدس نه لري، لکه پټه خزانه. قرآن عظیم الشان چې د ټول بشر د نېکمرغۍ او د ټولو مسلمانانو لپاره تر تصوره پورته جامع خدايي کتاب دی او ټول بشر ته د لمر د رڼا حیثیت لري او پښتانه د قرآن پر تقدس، سپېڅلتیا او روښانتیا تر هر چا زیات باوري او ګروهمن دي، خو که تر قرآن عظیم الشان او څو نورو مذهبي کتابونو وروسته په عامه روښنفکري پښتني ټولنه کې د کوم کتاب د ګرانښت، تقدس او درناوي ارزونه، پرتلنه او تلنه کوو، نو بیا خو هېڅ کتاب هم د (پټې خزانې) مقابله نه شي کولای او نه دې سره د ګرانښت او محبوبیت په تله تلل کېدی شي. ددې ګرانښت علت څه دی؟ ولې ټول ولس ورته د تقدس په سترګه ګوري؟ او بیا هغه ولس چې له ځینو خاصو مذهبي او عقیده يي

ارزښتونو پرته پر بل هېڅ شي په اسانۍ توافق نه کوي، ولې (پټه خزانه) مني؟ ولې يې درناوی کوي؟ ولې پرې متفق دي؟ ولې ترې خوند اخلي؟ او ولې پرې باور کوي، هر کله که مو دا او دېته ورته پوښتنې مطرح کړې او معقول ځوابونه مو ورته پيدا کړل، کېدی شي پر (پټه خزانه) د څو شکمنو ((ليکوالو)) شکونه راته خپله ځواب شي. زه نه غواړم دلته د ځينو نورو ښاغلو ليکوالو په شان د (پټې خزانې) په اړه تاريخي، ژبني، ادبي او کرونولوژيک دلايل راوړم او د هغو لپاره ګڼ شمېر اخځونه د ملاتړ په توګه کتار کړم، يوازې له خپل ليد لوري غواړم په عام ډول د پټې خزانې د حقانيت، ماهيت او ارزښت په اړه خپل نظر څرګند کړم:

د پټې خزانې تاريخي ارزښت: (پټې خزانې) په حقيقت کې د خپلې ښکلا له امله يو شمېر مخالفين پيدا کړل، ددې مخالفتونو يو غټ علت دادی چې په (پټه خزانه) کې د جهان پهلوان امير کروړ سوري يو شعر (وياړنه) راغلی، دا شعر د تاريخي قدامت له مخې (۱۳۹هـ ق) کال ته رسېږي، ددې شعر له امله د پښتو ادبياتو د لاسته راغلي ليکلي شعر نېټه د ګاونډيو ژبو په تېره بيا د فارسي ژبې له لومړي لاسته راغلي شعر څخه نږدې يوه نيمه پېړۍ (۱۵۰کاله) دمخه ځي. د ايران يو شمېر فارسي ژبي ليکوال وو چې د فارسي ژبې د بډايه ادب له

مخې په سيمه کې د فارسي ژبې د تفوق روحيه پالي او افغانستان هم د خپلې ژبې او فرهنګ د نفوذ ساحه (!) ګڼي، د پښتو ژبې او ادب دا تاريخي قدامت او قوت نه شو زغملای، نو ځکه يې په عمومي ډول له پټې خزانې او په خاص ډول له دې شعر سره حسادت او حساسيت وښود او ورو ورو يې پر پټه خزانه د ((جعل او تذوير)) تورونه پورې کړل. يانې د دې تورونو اساسي سرچينه د ايران ملتپالي او ژبپالي ليکوال وو. دوی د دې کار لپاره په لومړي ګام کې په افغانستان کې يو شمېر فارسي ژبي ليکوال د پټې خزانې مخالفت ته راوپارول او بيا د وخت په تېرېدو سره يو شمېر ((پښتانه ليکوال)) هم د دې لړۍ برخوال شول.

د پټې خزانې سياسي ارزښت: په مجموعي ډول ټول افغانان او په ځانګړي ډول پښتانه چې د علامه اقبال په وينا د اسيا زړه تشکيلوي، په وروستيو، درې، درې نيم سوو کلونو کې لومړی د يو محلي او ورپسې بيا د يو ملي حکومت خاوندان شول او له دې سره سم له ځينو ګاونډيو هېوادونو سره د سياسي رقابت ترڅنګ پر فرهنګي سيالۍ هم اخته شول، نو د يو شمېر ګاونډيو هېوادونو او قومونو سياستوال او ليکوال چې افغانان او په تېره بيا پښتانه يې د ((يو وحشي او يرغلګر)) (!) قوم په توګه معرفي کول، د پښتنو د فرهنګي

شتمنې ر اسپړل او ځلول ورته د زغملو نه وو، دوی غوښتل چې فرهنګي محکومیت د سیاسي محکومیت وسیله کړي، نو په دې خاطر یې د پټې خزانې، فرهنګي، ادبي او علمي ارزښت له سیاسي هغو سره مخلوط کړ او د سیاسي انګېزنو پر بنسټ یې د (پټې خزانې) مخالفت ته راودانګل.

د پټې خزانې متني ارزښت: څرنګه چې د پټې خزانې لیکوال (محمد بن داود هوتک) یو پوخ، فطري، کسبي او مسلکي لیکوال و او د شاه حسین هوتک د دربار منلی منشي و، نو په خورا دقت او انتظام یې د تاریخي تسلسل او اخځونو په ښودلو سره د (۵۰) تنو په ګډون د شاعرانو تذکره ترتیب کړې ده او د یو ښه، پوخ او کره متن په ترڅ کې یې هغوی معرفي کړي دي، نو د متن دغې ښکلا هم ځینې منفي باف لیکوال راپارولي چې ولې یې پر هغه وخت داسې پخه تذکره لیکلې ده. دوی په عام ډول د پښتنو او په خاص ډول د (محمد بن داود هوتک) پر استعداد شک ښکاره کوي چې پښتانه ! هغه وخت او داسې کتاب !!؟

دوی دې ته پام نه کوي چې تر همدې تذکرې څخه نږدې اووه سوه کاله دمخه د غزنویانو په دربار کې د ((شاهنامې)) په شان یو مهم اثر لیکل کېدی او زړې افسانې په نظم کېدی شي، په دې دربار کې پر یوه وخت شاوخوا (دوه نیم سوه) لیکوال پالل

کېدی او د شعرونو په لسګونو دېوانونه رامنځته کېدی شي، خو د هوتکيانو په دربار کې دې يو محمد هوتک ددې استعداد نه پيدا کوي چې يوازې د تېرو او هم مهالو شاعرانو يوه تذکره ترتيب کړي؟ څکه چې د دوی په نظر دا قوم د فرهنګ او ادب پنځونې استعداد نه لري!؟ که چېرې پټه خزانه د يو څلور پنځو شاعرانو له ګڼو وډو سوانحو جوړه وای نو بيا خو کېدی شول چا پرې انتقاد نه وای کړی. اوس د پټې خزانې (منتقدين) د خپل استعداد له ليد لوري د پټې خزانې متن ګوري، دوی فکر کوي چې ولې دومره پوخ متن؟ که هر ((نقاد)) د خپل استعداد له زاويې څخه د بل ليکوال اثر ته وګوري، نو بيا خو د ډېرو نړيوالو ليکوالو پر اثارو هم شک کولای شو، ولې هومر؟ ولې هوګو، ولې بلزاک، ولې ټاګور، ولې خوشال او داسې نورې ډېرې ولې ولې.

د پټې خزانې اروايي ارزښت او اغېز: په يوه ادبي اثر کې د ليکوال او لوستونکي ترمنځ يوه پټه رابطه وي، د همدې رابطې پر بنسټ د دواړو فکري او اروايي اړيکې ټينګېږي، دا رابطه په حقيقت کې د هغه (صداقت) بيان دی، چې ليکوال يې په خپل اثر کې وړاندې کوي. هر څومره چې د ليکوال په اثر کې د صداقت او رښتينولۍ جوهر زيات وي، په همغه اندازه د ليکوال او لوستونکي رابطه زياته ټينګېږي او

نږدې کېږي، که لیکوال په خپل اثر کې د صداقت پرځای د مفاهیمو په انتقال کې له تصنع، تکلف او لفظي درغلۍ څخه کار واخلي، لوستونکی به یې یو ځل اثر ولولي، بیا به یې هم ولولي خو هېڅکله به یې زړه ته لاره پیدا نه کړي، په همدې وجه تکلفي، تصنعي او نړه اکتسابي لیکوال کامیاب لیکوال نه دي او نه هم هېڅکله عام محبوبیت پیدا کولای شي. ادبي اثر داسې یوه پدیده نه ده چې څوک یې په زوره پر چا ومني او نه هم د کره کتنې په شان علم دی چې ځینې کره کتونکي په پای کې یو حکم صادوري. زه وایم چې په پټه خزانه کې کوم قوت موجود دی چې پر عام ولس او په تېره بیا پر لیکوالو یې ځان د تقدس تر سرحده منلی دی؟ نه محمد بن داود هوتک (د پټې خزانې مولف) او نه هم پوهاند عبدالحی حبیبي (د پټې خزانې شارح) کوم زور درلود او نه هم د پټې خزانې تر شاه د زور لښکرې ولاړې وې چې پر خلکو یې ومني. زما په فکر په دې اثر کې صداقت، د لیکوال احساس، عواطفو د لیکوال له فني قوت سره ملګري کېږي او په پای کې اثر هغومره قوت پیدا کوي چې ان د خلکو پر زړونو د یو سپېڅلي ادبي اثر په توګه حکومت وکړي. د دنیا په ټولو ادبي اثارو کې دا خبره تراوسه نه ده پېښه شوې او حتی دا به یوه معجزه وي چې یو څوک یا لیکوال دې نن کېني، درې سوه کاله وړاندې د یوه بل لیکوال په نوم دې تذکره

ولیکي او هغې کې دې بیا ان تر یو زر کلونو پورې په بېلابېلو دورو کې د هر پړاو له تاریخي او اجتماعي حالاتو سره سم لیکوال او ادبي بهیر داسې معرفي کړي، چې د خلکو پر زړونو دې د نورو ټولو ادبي اثارو په انډول زیات حکومت وکړي.

که موږ فرضاً د یو څو شېبو لپاره دا فرضیه ومنو نو بیا خو دغه بل لیکوال تر محمد بن داود هوتکه هم د زیاتې ستاینې او شاباسۍ وړ دی چې په شلمه پېړۍ کې داسې یو اثر لیکلای شي چې د پېړیو په بهیر کې د یوې ژبې مطرحو شاعرانو ته شعرونه هم منسوب کړي، ادبي ژوند، مبارزې او ویاړونه هم ورپه برخه کړي او بیا نور لیکوال، سیاسي او ادبي تاریخونه هم ددې لیکوال خبره تائید کړي.

تر اوسه پورې د بشر د ادب تاریخ په ټوله دوره کې دا ډول ادبي معجزه چا نه ده تخلیق کړې، هو داسې شوي چې یو شاعر یا لیکوال د بل نوموړکي، نوموړ، مړ یا ژوندي شاعر یا لیکوال کلام په خپل نامه کړی وي، خو دا ډول غلا هم ډېره ژر رسوا شوې ده، خو دا بل ډول معکوس کار چې څوک دې خپل اثر بل چاته منسوب کړي او خپله دې ترې دفاع هم وکړي، په ادبي تاریخ کې یې بېلګه نه لرو.

پټه خزانه د هغې انډول، بدیل یا مثل: د پټې خزانې مخالفین چې پر پټه خزانه یې متضاد شکونه څرګند کړي دي،

د هغو لپاره به یو منطقي دلیل دا وای چې دوی پټې خزانې ته ورته یو بل تاریخي اثر یا تذکره جوړه کړې وای، تر هغه وروسته یې پر خلکو منلې او بیا یې له پټې خزانې سره پرتله کړې او خلکو ته یې ویلي وای چې دا دی د دا ډول ((جعلي)) اثارو لیکل او پر خلکو یې منل ګران کار نه دی. که دا کار یوه یا دوو لیکوالو نه شو کولای، نو بیا دې د پټې خزانې ټول مخالفین، په ښکاره او پټه سره ناست وای په شپو، میاشتو او کلونو دې کار کړی وای او بیا دې خپل لاسوند (سند) خلکو ته وړاندې کړی وای او ولې ډېر وخت او ډېر کلونه؟ ځکه د یو ((جعلي)) اثر لپاره خو ډېر وخت ته اړتیا نه شته، هغه خو د تخیل، احساس او عواطفو په زور نه رامنځته کېږي، بلکې فکر، مهارت او چل ول ته ضرورت لري، نو د پټې خزانې ټولو مخالفینو باید د زیاتې انرژۍ د لګولو پرځای دا کار ژر تر ژره ترسره کړی وای. د منفي بافانو او شکاکانو دا خاصیت دی چې تر خپل فکر او استعداد پورته اثر باندې ضرور شک ښکاره کوي، مشرکینو به پر قرآن کریم هم شک کاوه، د قرآن کریم ایتونه به یې شعر باله او ځینو به سحر و جادو. کله چې د لوی خدای(ج) له لوري په همدې اړه د (انا اعطینا...) سورة نازل شو او له مشرکینو څخه وغوښتل شول چې تاسو ددې کلام معادل یا مثل جوړ کړئ، نو هغوی چې هر څومره زور وواهه څه یې ونه

کړای شول نو تر هغه وروسته یې بیا اعتراف وکړ چې دا واقعاً هم د الله(ج) کلام دی، نو پټه خزانه خو د بشر د ذهن یوه راټوله کړې ادبي تذکره ده، نو د پټې خزانې ټولو مخالفینو ته یو چیلنج دی چې په انفرادي یا ډله ییز ډول دې ته ورته یو اثر رامنځته کړي.

پټۀ خزانه، د شک او ثبوت مقابله: پر یوه شي باندې شک ښکاره کول اسانه دي، خو د هغه پر وړاندې د ثبوت وړاندې کول بیا هغومره اسانه نه دي. پر پټه خزانه هم شک ښکاره کول اسانه کار دی، لکه چې دا شکونه د هر شکاک له خوا شوي هم دي، خو د خپل شک د اثبات لپاره یوه هم غوڅ ثبوتونه نه دي وړاندې کړي، د شکاکانو پر وړاندې هم چې کوم اسناد او دلایل وړاندې شوي هغه هم شکاکانو ته د منلو وړ نه وو هغوی پر هغو بیا هم شک ښکاره کړی دی. خو زما په نظر پټه خزانه خپله یو ثبوت دی، یو شتوالی او موجودیت دی، د ثبوت له پاسه بیا ثبوت وړاندې کول څه مانا نه لري.

لوی خدای(ج) په طبیعت کې ډېر رازونه اچولي، له هغو رازونو څخه یو دا دی چې ((هر سړی پیدا دی خپل خپل کار لره که نه))؛ یو څوک به کار کوي بل به نیوکه کوي، یو څوک به یو اثر لیکي بل به پرې نقد کوي، یو څوک به د ښه خوی او ښو اخلاقو خاوند وي او بل پرې شک کوي او وایي به چې دا چلند

يې د قوت د نشتوالي له امله دی، په اصل ماهيت کې دا سې نه دی، يو څوک به ښه صادق مسلمان وي، بل به منافق او شيطان وي، يوه خوا به حق وي بله خوا به بطلان وي او ژوند به ترپايه همدا سې د متضادو لوريو په مقابله کې روان وي.

پټه خزانه هم د غسې يو ثابت حقيقت او واقعيت دی، په دې لړ کې شکاکان هم حق لري د خدای(ج) د پنځول شوي طبيعت مطابق خپل شک ښکاره کړي. ځينو ليکوالو د رحمان بابا د ژوند او مرګ د کلونو په باب شک ښکاره کړی او هغه يې سم نه دی بللی او په دې باب يو شمېر ليکوالو ليکنې هم کړي، دا چې رحمان بابا پر کوم کال مړ دی او پر کوم پيدا ؟ دا د دې مانا نه لري، چې د رحمان بابا له شتوالي منکر شو، د رحمان بابا د شعرونو شتوالی خپله د رحمان بابا د اثبات لپاره کفايت کوي، نو د پټې خزانې د اثبات لپاره هم غټ دليل په خپله د هغې متن دی چې د سالم عقل او فکر خاوند ترې انکار کولای نه شي. ځينو ليکوالو او په اصطلاح ((تېزبينو)) ليکوالو دا د ځان د تبليغ او اطراح لپاره يوه ښه وسيله ګڼله چې پر يو مشهور اثر، پر يوې مشهورې تاريخي پېښې او يا مطرح ليکوال و پېچي، پر هغو شک ښکاره کړي او ځان مطرح کړي.

يو وخت موږ په پېښور کې غوښتل د خوشال بابا د زوکړې د څلورسومې کاليزې په وياړ يو علمي سيمينار جوړ کړو، د

سیمینار تر جوړولو وړاندې د سیمینار د مقالو د وېش لپاره یو بورډ یا جرګه ګۍ جوړه شوې وه، په جرګه ګۍ کې یو تن مطرح لیکوال وویل زه غواړم د خوشال بابا د ژوند یانې تولد پر کال لیکنه وکړم، ده وویل زما د لیکنې عنوان دی: خوشال بابا پر کوم کال پیدا دی؟ یو زرو دوه ویشت که یو زرو یوویشت؟ ده وویل ما سره ګڼ شمېر داسې دلایل، مدارک او اسناد شته؛ دا ثابتوي چې بابا پر یو زرو یوویشت کې پیدا دی نه په یو زرو دوه ویشت هـ ق کې. موږ وویل دا یوه اتفاقي موضوع ده او واضح ده، ضرورت نه شته چې پر دې لیکنه وشي، د بابا د ژوند او اثارو پر هغو اړخونو باید خبرې وشي چې تراوسه لا مبهم دي او څېړنې ته اړتیا لري، خو لیکوال صیب بیا ټینګار وکړ څوک وایي چې د خوشال بابا د ژوند کال اتفاقي دی؟ هېڅ اتفاقي دی نه، تاسې یو ځل زما منابع او اسناد وګورئ بیا به مو باور پرې راشي، پرېږدئ چې موږ لوستونکو ته واقعیت وایو، کله چې لیکوال پر خپلې خبرې تر حده زیات ټینګار وکړ، نو ما ته هم یو څه غوصه راغله ما ورته وویل: د خوشال بابا په باب تر ټولو کره، معتبره او باوري اسناد کوم دي؟

ده وویل خپله د بابا اثار. نو ما وویل کله چې خپله بابا وایي:

((د هجرت زر دوه ویشت سن و ــــ چې زه راغلم په میان))
نو بیا ته څوک یې چې د بابا د ژوند په هکله خپله د بابا خبره رد کړې، دې سره زموږ بحث نور پای ته ورسېد.

نو اوس راځو خپلې خبرې ته چې پر یوه شي د شک ښکاره کول او د هغه لپاره د یو څو مرتبو او نا مرتبو، وړاندې او وروسته دلایلو راوړل او د عادي لوستونکو د ذهنونو ګډوډول اسانه کار دی، خو د خپل ناسم شک اثباتول ساده کار نه دی.

د پټې خزانې له مخالفینو څخه یو: پټې خزانې په پیل کې د سیاسي او کلتوري سیالیو له امله بهرني مخالفین درلودل، وروسته وروسته بیا د مخالفتونه په کورنۍ کچه هم څرګند شول، خو د کورنیو مخالفینو د مخالفت علتونه ډېر زیات سیاسي او کلتوري نه وو؛ اکثره د حقارت له رواني عقدو او په فرهنګي چاپېریال کې د سالم رقابت له لارې لوړ شهرت او مقام ته د نه رسېدو له امله پیدا شول. د کورنیو مخالفینو سرخېل ښاغلی قلندر مومند دی چې په پښتنو لیکوالو کې نسبتاً پام وړ مقام لري. دقلندر مومند د شهرت یوه لویه وجه همدا د پټې خزانې مخالفت دی، سره له دې چې هغه په شعر، لنډه کیسه، تنقید او تحقیق کې هم مشهور دی، خو په دې هره برخه کې دده همعصره داسې نور پښتانه لیکوال وو چې له قلندر مومند څخه یې اول مقام نیولی و او زیات شهرت ته

رسېدلي وو ، د بېلګې په توګه کله څوک د غزل نوم اخلي، نو د حمزه بابا ، که د تحقیق نوم اخلي نو کامل مومند ، که د لنډې کیسې نوم اخلي نو مهدي پاچا او که د انقلابي شاعرۍ نوم اخلي نو د اجمل خټک نومونه یې اول په ذهن کې راګرځي.
قلندر مومند ته دده د فرهنګي شخصیت د خړوب او مطرح کېدو یوازینۍ لاره همدا ((تنقید)) پاتې وه. نو ده باید داسې یو څه ته ګوتې وروړې وای چې دده د فرهنګي شخصیت د شهرت غوښتنې دا غریزه یې خړوب کړې وای. د قلندر مومند دا پټه تلوسه هغه وخت د فوران حالت ته ورسېده چې پر (۱۳۴۵ل، ۱۹۶۶م) کال کابل کې د خوشال بابا په یاد جوړ شوي نړیوال سیمینار ته رابلل شوی و ، دا هغه مهال و چې د پټې خزانې له لومړي چاپ څخه نږدې (۲۵) کاله تېرېدل، ددې سیمینار علمي مشري د لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي پر غاړه وه. دې سیمینار ته پر قلندر مومند سربېره حمزه بابا او څو نورو لیکوالو لیکنې وستایل شوې، لوی استاد پوهاند علامه حبیبي چې نه یوازې د افغانستان، بلکې د ټولې سیمې په کچه یو لوی عالم و ، هم زیات وستایل شو او درناوی یې وشو ، قلندر مومند په دې سیمینار کې دده له خپلې توقع او شان سره برابر ونه ځلېد ، نو له همدې ځایه ده د داسې یو ناسم رقابت لاره ونیوه چې پخوا یې دومره جوش نه و. دا وخت د قلندر مومند د

قلم نو که او ذهن د (استاد حبیبي) لوري ته واوښتل او په دې کې یې لومړی کتاب چې لوی استاد پرې حاشیې، تعلیقات او شرحې لیکلې وې هغه (پټه خزانه) وه، نو همدا کتاب هدف یا ټارګېټ شو، ولې پټه خزانه هدف شوه؟ ولې د حبیبي صاحب خپل تالیفات تر برید لاندې رانغلل؟ د دې پوښتنې ځواب دادی چې د پټې خزانې د تردید لپاره لا تر دې د مخه بهرني ذهنیت کار کاوه، هغوی هم یو کورني شکاک او کورني شکاک هم یو بهرني ملاتړ ته اړتیا لرله، مشترکې ګټې د دوی د ګډې همکارۍ سبب شوې. ښاغلي قلندر مومند تر هغه وروسته پر پټه خزانه څو انتقادي لیکنې وکړې او د پېښور په چاپي خپرونو کې یې خپرې کړې.

قلندر مومند نږدې شل کاله پر پټه خزانه ((تحقیق او تنقید)) وکړ او په پای کې یې ((پټه خزانه فی المیزان)) کتاب چاپ کړ، هغه وخت چې لوی استاد عبدالحی حبیبي ژوندی و، نو د پټې خزانې د بهرنیو او کورنیو شکاکانو د شکونو په اړه یې خپل مستند دلایل ولیکل، دلوی استاد تر مړینې وروسته قلندر مومند ته لاره نوره اواره شوه، وروسته ده یو شمېر هغه لیکوال په تېره بیا د پېښور ځینې ځوان لیکوال چې دده پر چاپېریال راټول وو او په یو نه یو ډول یې ده د شخصیت په وده کې رول درلود، په زړه نا زړه ډول د قلندر مومند فکر تعقیب

کړ، خو بیا هم په پېښور او کویټه کې ډېر نور داسې لیکوال وو چې د قلندر مومند د نظریاتو خلاف یې لیکنې وکړې. ښاغلي همېش خلیل د قلندر مومند د ((پټې خزانې فی المیزان)) په ځواب کې د ((تول پارسنګ)) په نامه یو مستقل اثر ولیکه. د پټې خزانې د مخالفت لړۍ په پای کې د ابتزال داسې یو حالت ته ورسېده چې ان ځینې داسې کسان چې اصلاً یې په خپل ټول عمر کې یو ځل هم پټه خزانه لوستې نه وه، هغوی هم د پټې خزانې په اړخ خپل نظرونه څرګند کړل. یوه ورځ له پېښوره (ټل) ته په یوه مشاعره کې د ګډون لپاره روان وو، د کوزې پښتونخوا یو ځوان لیکوال له ما څخه وپوښتل ((یون صاحب دا د پټې خزانې په باب ستا رایه څه ده؟)) ما ویل له رایې څخه دې مطلب څه دی؟ ده وویل منې یې که نه؟ ما وویل زه یې و منم که و نه منم هغه خپله داسې یو اثر دی چې ځان یې پر خلکو منلی او بل دا خو څه د عقایدو مسله نه ده چې که څوک یې ومني نو له ګناه به خلاص شي او که ویې نه مني نو ګناهکار به شي. منل نه منل دهر چا خپل کار دی خو واقعیت په خپله واقعیت دی. ده وویل بیا هم مطلب مې همدا و. ما ویل ستا رایه څه ده؟ ده وویل زه خو یې مخالف یم. ما ویل پټه خزانه دې لوستې؟ ده وویل نه جي! ما ویل چې لوستې دې نه ده نو بیا مخالف یې په څه یې؟ ده وویل: دا قلندر صاحب او نور چې کوم دي، هغه یې نه مني

که نه ما ویل... ما وویل د واقعیت خبره ښېله ده او د منلو یا نه منلو خبره ښېله. ما ویل اسلام د خدای(ج) یو کامل دین او قرآن د خدای(ج) اسماني کتاب دی، بیا یې هم د نړۍ نا مسلمان وګړي او همدارنګه یو شمېر منافق مسلمانان عملاً نه مني نو دا خو ددې مانا نه لري چې اسلام او قرآن کې نیمګړتیا ده، نیمګړتیا خپله زموږ په ذهن کې ده. پټه خزانه یو واقعیت دی چې پټېدلای نه شي، د منلو او نه منلو خبره د هغې د واقعیت مانع کېدلای نه شي...

د قلندر مومند ترڅنګ یو شمېر نور لیکوال چې د هغه لاره تعقیبوي، هغوی له معقولې لارې او د فرهنګي کارو هڅې په وسیله د شهرت او مقام لوړو پړاوونو ته نه شي رسېدلای، نو دوی دا لاره غوره ګڼلې چې داسې یو ادبي اثر ته لاس وغځوي چې هغه د خلکو زړونو ته لاره پیدا کړې وي، دوی فکر کوي په دې کار سره به د خلکو حساسیت راوپارېږي او زموږ لیکنه به ولولي، بیا به مو پر ضد لیکنه وکړي او که ځواب رانه کړي نو بیا به وو وایو ګوره چې زموږ دلایل پاخه وو چا یې ځواب ونه شو ویلای. دا ډول لیکوال چې د شهرت د فقر پر غریزې اخته دي، په هر ځای کې شته؛ په جلال اباد کې یو ځوان عادي او مبتدي لیکوال په یوه نوې راوتې سیمه ییزه مهالنۍ عادي جریده کې پر یوه ډېر پاخه او مطرح لیکوال په دې نیت بې ځایه، نامعقوله

او له واقعیت څخه لرې انتقادي لیکنه وکړه چې مطرح لیکوال به يې ځواب ووايي او دې سره به ((منتقد)) او ((جریده)) دواړه شهرت ته ورسېږي او په پېنځوو کې به ياد شي. خو مطرح لیکوال هغه لیکنه ډېره بابیزه وګڼله او هېڅ ځواب يې ور نه کړ، یو بل لیکوال ورڅخه وپوښتل چې د هغه لیکنې ځواب دې ولې ور نه کړ؟ هغه وویل: دا ځوانان دي، دوی د شهرت غریزې پسې اخیستي، زه نه غواړم په خپل ځواب دوی خپل هدف ته ورسوم. دا مسله همدا سې غلې پاتې شوه، څه موده وروسته هغو ځوانانو له هغه مطرح لیکوال څخه بښنه وغوښته. نو د پټې خزانې د کورنیو مخالفینو یوه غټه ستونزه او ناروغي همدا ده چې د شهرت غریزې پسې اخیستي دي. که موږ د ښاغلي قلندر مومند ټول لیکلي اثار سره وارزوو نو راته معلومه به شي چې هغه په غزل کې د حمزه بابا، په انقلابي شاعرۍ کې د اجمل خټک او په تحقیق او تاریخ لیکنه کې د کامل مومند او استاد عبدالحی حبیبي مخکښي نه شوه زغملای. د اروا پوهنې له نظره هغه اشخاص چې د ژوند په یو لړ سیاسي، ټولنیزو او فرهنګي چارو کې ناکام او یا هم تر خپلو محسوسو او نامحسوسو سیالانو پاتې راشي، معمولاً پر منفي کرکترونو بدلېږي، هغه لیکوال چې په لیکوالۍ کې د تخلیق او تحقیق په دواړو برخو کې پام وړ او مطلوب پرمختګ ونه کړي معمولاً

دريېمه لار (تنقيد) غوره کوي. کله کله بيا دا تنقيد د اصلاح او لارښوونې پر محور راڅرخي، خو کله کله بيا د منفي باڼې د ناروغۍ ښکار شي او هرې مثبتې پديدې ته ضرور د شک او ترديد په سترګو ګوري، ښه کره کتونکی همغه دی چې يو اثر مخکې تر مخکې د ښه والي او بدوالي د ټاکلې فرضيې له مخې ونه رازوي. يانې فرضيه مخکې تر مخکې قيد نه کړي، چې حتماً به دا اثر ښه ثابتوم يا بد او کمزوری. ښه لاره داده چې اثر څنګه دی همغسې يې وارزوي، خپل شخصي نظر او عواطف په کې دخيل نه کړي. زه فکر کوم چې قلندر مومند مخکې تر مخکې د پټې خزانې په اړه د (رد) فرضيه ټاکلې وه او خپله ټوله انرژي يې د همدې (رد) لپاره راټوله کړې وه. د قلندر مومند د ليکنې تر شا څه رواني مشکلات پراته وو، چې ده نږدې شل کاله د هغه اثر د ترديد لپاره کار وکړ چې محمد هوتک هغه په دوو کلونو کې ليکلی و. کېدی شي محمد هوتک د پټې خزانې پر ليکلو دومره نه وي په تکليف شوی لکه قلندر مومند يې چې په ترديد کې په تکليف شو.

قلندر مومند په خپله ليکنه کې په اصطلاح له نجومي علم څخه هم ګټه اخيستې او په اصطلاح له بېلابېلو جنتريو يې استخراج کړی چې د پټې خزانې د متن په پای کې يوه راغلې نېټه غلطه ثابته کړي.

محمد هوتک په پټه خزانه کې لیکي: ((کتاب تمام سو، په ورځ د جمعې (۲۴) د شوال المکرم (۱۱۴۲) هجري په قندهار کې او مولف محمد هوتک هم فارغ البال سو الحمد لله حمداً کثیراً))

خو قلندر مومند په دې نظر دی چې د شوال (۲۴) د جمعې ورځ نه ده، له همدې پورتني ټکي سره په ارتباط کې د ښاغلي قلندر مومند د يوې مرکې يو ټکي ته ستاسو پام را اړوم.

د قلندر مومند تر وفات نږدې درې کاله وړاندې، ښاغلي حنيف خليل له ښاغلي قلندر مومند سره يوه مرکه کړې وه، دا مرکه همغه مهال له پېښوره خپرېدونکې (وحدت) ورځپاڼه کې چاپ شوې وه. په دې مرکه کې ښاغلي حنيف خليل له ښاغلي مومند څخه پوښتلي وو چې ستاسو د پيدايش کال کوم دی؟ هغه ورته په ځواب کې ويلي وو ((... زما د پيدايش کال ماته معلوم نه دی، ځکه چې هغه وخت مور و پلار د پيدايش کال نه ليکه او که چا ليکه هم نو په يوه کاغذ کې به يې ليکه بيا به يې د قرآن شريف په منځ کې ايښوده، نو په دې وجه زه تاسو ته د خپل پيدايش کال سم نه شم ښودلای))

اوس دلته د خپل پيدايښت د کال په اړه دومره بې تفاوته او يا نا خبره دی، نو بيا کوم دلايل او مهم عوامل وو چې دی يې دېته هڅوه چې درې درېنيم سوه کاله دمخه له نورو سره د ورځو

او ساعتونو حساب، هغه هم په خپله خوښه وکړي؟ پر ۱۱۴۲هـ ق کال د شوال (۲۴) د جمعې ورځ وه او که نه وه؟ دا او دې ته ورته پوښتنې سړي ته د دې لاره اواروي چې په خپله د شکاکانو پر نظرونو او شکونو شک وکړي او ووايي چې دا ډول شکونه له سياسي، کلتوري سياليو او شخصي عقدو څخه راټوکېدلي دي او پر واقعيت ولاړ نه دي. که د پټې خزانې د بهرنيو او کورنيو مخالفينو ټول نظرونه راټول کړو نو کېدی شي دې نتيجې ته ورسېږو چې دا ټول نظرونه د سياسي، کلتوري، ژبنيو او تاريخي ناوړه غرضونو او د ځينو ځانپالو او شهرت خوښو ليکوالو د شهرت د غريزې او شخصي عقدو يو ګډ امتزاج دی چې علمي معيارونه نه لري او پر پوړتنيو يادو عواملو ولاړ دي او بس.

"د حګانحګاني شګا مار" سفر

د استاد مجروح د ځانځانی ښامار
د ځینو منظومو برخو منثوره بڼه

د انسان حګانغوشګتنه او نفسي خواهشات داسیګ غریزیي عناصر دي چیګ هر وخت له انسان سره ملګګري وي، د انسان نفس اصلاً د لایتناهي هوسونو مجموعه ده. که ددیګ هوسونو او نفسي غوشګتنو مشروع علاج او کنترول ونه شي او هغه په سم أول مهار نه شي، نو د انسان له نفس خګخه خپله یو لوی شګامار جوړیګږي، داسیګ یو شګامار چیګ تګول عمربه د مثبتو انساني ارزشګتونو پر له منحګه وړلو او خوړلو مصروف وي، تر تګولو د مخه ییګ خپله همغه انسان ته خطر او زیان تر تګولو زیات دی او د غتګوالي او ودیګ په حالت کیګ ییګ مقابله هم ورته أیګره ګګرانه ده. استاد سید بهاوالدین مجروح په ((حګانحګاني شګامار)) کیګ د نفس د همدغه شګامار کیسه کوي چیګ په خګه أول په انسان کیګ عواطف، مینه، صمیمیت او خواخوإي له منحګګه وړي او په هغه کیګ د لوړتیا، حګانغوشګتنیګ او حګانخوشګونیګ غریزه پیاوړیګ کوي. د ماسټرۍ دورې په بهیر کې د استاد

مجروح پر دې اثر باندې پر ګڼو تبصرو او ليکنو سربېره، پر منثوره بڼه منظوم اړول هم شامل و، ما دا اثر په لنډيز سره په منثوره بڼه واړاوه، داسې چې محتوا يې هم خوندي شوي دي او خپله د استاد الفاظ هم کارول شوي دي او د روايتي داستان بڼه يې هم په پام کې نيول شوې ده.

استاد مجروح خپل دا اثر ((د ورک سمندر غاؤيک)) خګخه پيلوي او په يوه شګار کيګ د ژوند په باب د يوه عالم د خوليګ خبريګ بيانوي، دا عالم په خپلو خبرو کيګ وايي: ((تر هغه چيګ دا حګمکه او اسمان وي، تل د هر انسان دوزخ به بل انسان وي)). عالم وايي ((دا ژوند يو مرموزه سمندر دی، جهنم په بل جهان کيګ چيګرته لريګ نه دی، بلکيګ د هر انسان په حګان کيګ د هغه جهنم دی.)) بيا د شګار د وکګؤو کيسه کوي چيګ له يو بل خګخه أاريګإي، له حګانه جکګ ديګوالونه راتاووي، يو بل سره اختنه دي خو له توپانه نه دي خبر چيګ را روان دی، خو ددیګ تر خګنکګ پوهګ سؤی وايي چيګ زه له توپانه نه أاريګإم خو د خپل زؤه د ژورو په تل کيګ له شګاماره أاريګإم، عالم سؤی په ديګ سوچ کوي چيګ د شګار خلکو ته خګنکګه خپل پيغام ورسوي.بيا د ژوند لومؤی خګرخ تاويګإي او شګامار د مرکګ پر لوري حګي، دلته په لومؤي پؤاو کيګ د هغه شګار کيسه کوي

چيگ تگول شگاريان ييگ رنحگوران دي. دلته د هغه شگار کيسه کيگإي چيگ خلکو ييگ يو بل سره په صميميت او دوستة کيگ ژوند کاوه، د بادارة او غلامة چل ييگ زده نه و. خگاروي له حيوا ناتو نه أأريگدل او مرغانو خپليگ خوإيگ نغميگ غإوليگ، په همديگ وخت کيگ د تگول جهان لوی فاتح را خگرکگنديگإي، يو سؤی پر تور اس سپور وي او توريگ جاميگ ييگ اغوستي وي او حگان ته د ((ايکگو)) يانيگ (زه) خطاب کوي، ديگ سره پر شگار د فرماندار واکمني شروع شوه، نوي واکمن شگحگيگ په کور کيگ دننه بنديگ کؤيگ، حگوانان ييگ پر سختو کارونو وکگمارل، هوسة او مرغان ييگ په غشو وويشتل او خگارويو تگولو له شگار کأه وکؤه، په همديگ وخت کيگ د شگار خلک له ويگريگ د اژدها (شگامار) ستاينيگ پيلوي، د فرماندار مجسمه جوؤيگإي، لوی راهب د شگامار له ژونده خبر و او خلکو ته د هغه کيسه کوي، راهب د چينجي کيسه کوي چيگ خگنککه په لوی شگامار او قوت بدل شو. بيا د شگامار بد او بيگ درمانه انحگور تشريح کوي، غم، قهر، غضب، أار او وهم د هغه غتگ مرضونه کگنگي، شگامار د خپليگ واکمنة په دويم پؤاو کيگ يو دمه حگای لتگوي، خو هيگخگ داسيگ دمه حگای نه شي پيدا کولای چيگ دی په کيگ دمه

شي، نو حگکه خو د یوازیگتوب احساس کوي او شگار کیگ هیگخگوک دا سیگ نه پاتیگ کیگاِي چیگ دده خدمت وکړي، نه مینحگه وه نه نوکر و چیگ دی پریگ فرمان وچلوي، تگول شگار مؤو، چوپه پوپتیا وه او له شگاره هدیره جوړه شویگ وه.

بیا هغه تیگر وختونه ورپه یاد شول، د عشق او مینیگ شگاپیگرة، د ژوندون د سیند پر غاړه خوبونه، خو اوس نه نارنج و او نه ییگ ککل، نه ییگ بویونه، نه د مرغیو أليگ أليگ ویگ چیگ د شگار خلک ییگ نندا ریگ ته ولاړ وي، بیا د سیند په منحگ کیگ یو مار تیگریگاِي او پر سر ییگ د لعل په شان رنگا بلیگاِي، د شگار د خلکو منحگ کیگ کگونکگوسي پیلیگاِي، دیگ سره د شگار قهرمان د ژوندون د سیند له غاړیگ جلا کیگاِي او د ژوندون د چینیگ پر لوري نه ستنیگاِي. بیا له حگان تپوس کوي ((هغه ورکه نامعلومه هستي هخگه ده چیگ دا هسیگ سرگردانه ورپسیگ ککرحگم، په د شگتو په بیابانونو؟))

قهرمان به په سوچونو کیگ أوب و. دیگ وخت کیگ د سپرلي الهه ورته خبریگ کوي چیگ ((بیگ له ما به ستا باغونه، چمنونه تگول خزان شي او ستا رودخانیگ به هم وچیگ شي...)) قهرمان بیا په خپله هسکه مانگة کیگ

اوسيګده خو د اوإدو فکرونو په تګال کيګ زنککيګده، خو يوه ورحګ ماشګام چيګ توره خؤه را دبره شوه نو يوه زؤه بوأة له کومه حګايه ، پتګه پتګه او غليګ غليګ راغله او د شګار د دروازيګ خواته ودريګدله، أيګره بده خګيګره ييګ درلودله، توريګ جاميګ ييګ اغوستيګ ويګ، له اجازيګ او زنحګير شرنککولو پرته د قهرمان مانګة ته ننوته او له هغه سره ييګ ملاقات وکؤ. د بوأة تر ملاقات وروسته دريګم پؤاو پيليګإي "د دوزخ له درشل ديګخوا". په ديګ وخت کيګ فرماندار يا قهرمان هغه وخت په يادوي چيګ ده د خپل زؤه شګکليګ مانګة جوؤوله، بيا د عشق رب النوع او الهه دديګ مانګة د شګکلا کيسه کوي چيګ دا مانګة د عواطفو او هيجانونو معمارانو جوؤه کؤيګ ده او أيګر شګکلي نقشونه او نکګارونه ييګ درلودل او د ديګ لپاره ييګ تياره کؤيګ وه چيګ کله به ورته ستر واکمن د عشق او مينيګ رب النوع او الهه رارسيګإي، خو خګومره چيګ شپيګ اوإديګدليګ د ده د راتکګ انتها ورکيګدله. خو په اخر کيګ هغه نا اشنا سؤى چيګ توريګ جاميګ ييګ پر تن او پر تور اس سپور و راشګکاره شو- او مانګة ته پورته شو او د شګار خلکو ته ييګ په خطاب کيګ وويل: "زه خو زه يم ، زه " "ايککو " يم. زه فاتح د لوى جنککونو د جهان يم ستاسو

شګار زما تابع دی". د شګار خلک له ظلم نه فراري شول او شګار د سکوت خواته روان شو. فرماندار په شګار کیګ یو ازیګ پاتیګ شو، په شګار کیګ یو ازیګ دده د ستاینیګ تابلو کګانیګ حګوؤندیګ ویګ. یو ازیګ به ییګ آئینیګ ته کتل او چیګ کله به ییګ حګان ونه لید وارخطا به شو چیګ حګان تریګ ورک شوی، خو خبر نه و چیګ ائینه خو د دوزخونو دروازه ده او له آئینیګ خګخه اخوا تیګریګدل د اوهامو جهنم ته کوزیګدل و. قهرمان د اوهامو جهنم ته ولویګد، د لحظو په پتګ دام کیګ کګیر شو او د زمانیګ په شمیګرنه کیګ أوب شو او هره شپه ورته یوه بیګ اغازه او بیګ پایانه خګیز شګکاریګده، بیا په دیګ سوچ کیګ أوب شو چیګ کهخګوک په دیګ پوهیګدلی چیګ خګشګتن ددوی روح اخلي نو هیګخګکله به ییګ د ژوند ارمان کؤی نه وای.

او په دیګ توکګه قهرمان د تجرید او تنهایي ژوریګ کندیګ ته پریګوته، خو یو ازیګ احساس ییګ ورسره ملکګري کوله او دده د ذهن پر دیګوالو به ککګرحګیګده. دیګ کیګ ده ته دا درد پیدا شو چیګ زمانه بیا نه راکګرحګي او پرونی سهار بیا نه راغبرکګیګإي.

یو وخت دا سیګ هم راغی چیګ له قهرمان خګخه خپل سیوری ورک شو او هریګ خواته ییګ چیګ کتل خپل سیوری ییګ نه لیده او دیګ پیګشګیګ أیګر مظرب کؤ. بیا ییګ وویل: "اوس په کار دي چیګ زه لاؤ شم او هرومرو پیدا کؤمه خپل سیوری"، بیا ورته تشویش پیدا شو هسیګ نه چیګ زه خپله سیوری یم، دا سیګ سیوری چیګ اصلي وجود ییګ ورک وي. بیا ورته په زؤه کیګ وهم پیدا کیګإي هسیګ نه چیګ پر کومه بله لاره تللی یم. هغه په د شګتو کیګ هم سوچونه کوي او د ازادة د مانا او مفهوم په لتګه کیګ دی.

دیګ کیګ خګلورم پؤاو ته ورداخلیګإي او "د دوزخ له درشل اخوا" کیسه پیلیګإي. قهرمان تر دیګ وروسته خوب هم په ارامه نه شو کولای او په خوب کیګ به أیګر زیات ویګریګده، یوه ورحګ له خوبه پاخګیګده، کګوري چیګ شګار کیګ پرته له ده خګخه هیګخګوک نه شته بیا به وهم اخیسته او له کګونکګسیو به ویګریګده. بیا ییګ د یو توپان یا جکؤ د راتلو خبر واوریګد او له دیګ جکؤ خګخه ییګ د قهر یو اواز هم واوریګد، په همدیګ وخت کیګ په جکؤ او توپان کیګ قهرمان ته ویل کیګإي چیګ تا ته مواإد خپل تګول وجود او هستة اختیار درکؤ، خو تا حګانته دا سیګ نوم غوره کؤ چیګ تاویګ زه یم نوم میګ "زه" دی "مواإ" او

"تاسیگ " یوه پرده ده. دا پرده مو کؤله ورکه. مونږه تګولو ستا په "زه " کیګ کؤو حګان محوه. ته مغرور او متکبر شویګ تا د ازادة جذبیګ بندیګ کؤیګ، خو اوس هغه تګولیګ بل شانیګ خګیګریګ دي او نن حګانته "روحي اضطراب " وایي. اوس به د تر وإمیو پرشګته راحګي. بله ورحګ چیګ قهرمان له خوبه پاخګیګد، ائینیګ ته ییګ وکتل، حګان ییګ ونه پیګژانده خو د همدیګ ورحګیګ په ماشګام کیګ چیګ توره تیاره شوه، بیا یوه زؤه بوأة پیدا شوه، د تور لوکګي توریګ جامیګ ییګ اغوستیګ ویګ او د همغیګ هسکیګ مانګة پر لوري د قهرمان ملاقات ته لاؤه او قهرمان ته ییګ د تلو بلنه ورکؤه. خو قهرمان ورته وویل چیګ زه همدلته خوشګ یم. خو بوأة ورته وایي چیګ اوس په تا ناوخته شوی اوس زه تا حګان سره بیایم هغه حګای ته دیګ بیایم چیګ د حګان له جهنمه خلاص شیګ ،ګ کله چیګ قهرمان په حساب پوه شو چیګ خګوک له خپل قسمته تشګتیګدلی نه شي نو د خپلیګ هستة په ژور تل کیګ ییګ دا احساس وکؤ چیګ مطلق یوازیګ پاتیګ دی یوازیګ، نو بیا د توریګ مانګة له کنأوالو نه راروان شو او له بوأة سره کومیګ نامعلومیګ خواته لاؤ.

تر ديگ وروسته حگانحگاني شگامار به دويم خگرخ کيگ يو حگل بيا راستنيگإي.

"د ژوندون د چينيگ غاؤه په تورتم کيگ "د پنحگم پؤاو برخه ده چيگ په ديگ کيگ يو حکيم د انسان شخصيت تشريح کوي چيگ دی اصلاً خپل حگان نه کگوري، بلکيگ خپل سيوری کگوري او پر ديگ سيوري د حقيقت کگومان کوي. تر ديگ وروسته له لريگ ملکه د يوه مسافر راتکگ ته انتظار ايستل کيگإي چيگ د ورک سمندرغاؤيگ کيسيگ او احوال ورته راوؤي.

"د نيمو شپو لاروی" د غار توريگ خوليگ ته ناست و او حگان ته ييگ وينا کوله چيگ أيگريگ مزليگ ميگ وکؤيگ خو لاره ميگ پيدا نه کؤه، حگکه ما سره چيگ خگوک د سفر ملکگری و، هغه يو ازيگ د حگان په باب فکر کاوه او پر حگانحگانۀ اخته و. خو لاروی وروسته مجبوريگإي د حگانحگانۀ له ملکگري خپله لاره بيگله کؤي او د سبا په تمه منتظر کيگني تر خگو چيگ پسرلی په دنيا راشي. په داسيگ حال کيگ چيگ د بيگلتون شپه تورتم نه وه، لاروی له خپليگ حگانحگانة "زه" نه راجلا شو. ديگ سره نو دی له زؤو ايرو راولاؤ شو، له خپل حگانه ييگ د خپل وجود يو زؤ قالب وويست او دوريگ ييگ کگوزار کؤ. بيا ييگ د اوشگکو

خګا خګکي روان شول، نو ديګ سره ييګ وويل اوس به نو د خوؤ په وچ بستر کيګ د اوبو أک رودونه روان شي. خو لا هم د شګار پر لوري د لاروي سفر ته أيګره لاره پاتيګ وه.

نو حګکه بايد د تورتم ژور تل ته کشګته شي که د رنګا خګرک ولکګوي. لاروي تر اوإده مزله وروسته د تورتم په ژورتيا کيګ يوه کوچنة شانتنه رنګا وليدله. لاروی بيا يو تور أنأ ته رسيګإي، هلته کګوري چيګ واؤه واؤه چينجيان د يوه بل پر حګان اخته وو، يو بل به ييګ خوؤ، په ديګ کيګ به يو غتګ شو، نور چينجيان به ييګ وخوؤل، بيا به تريګ ماهی جوؤ شو، مارماهی به شو او بيا به تريګ نهنکګ جوؤ شو، بيا به ييګ وزرونه او تيګره تيګره غاشګونه پيدا کؤل.

له واؤه چينجي به غر جوؤ شو. نور به په أنأ کيګ نه حګاييګده. ديګ کار به لاروي ته أيګريګ پوشګتنيګ پيدا کؤيګ خو لاروي چيګ به هر خګومره د رنګا لتګه کوله، رنګا به لريګ لريګ حګليګدله.

لاروی بيا مزل کوي، جزيريګ او تګاپوکګان ييګ وليدل، د هريګ زريګ زؤه کيګ ننوت، هره زره لکه يو بحر نامحدوده وه، خو ده ته په ديګ تګولو کيګ يو لوی حايل او مانع دا و چيګ دا حايل فقط د مانا او مفهوم نشتوالی و، دا داسيګ يو ديګوال و چيګ له تګول عالمه را چاپيګر و خو لاروی په اخره

کیگ یوه شو چیگ عالم او هستي واؤه بیگ معنی او بیگ مفهومه دي.
شپإم پؤاو د هغه شگار سفر دی چیگ تور شگامار وربانديگ ناستو. لاروی بیا په یوه تونل کیگ د رنگا په خگرک پسیگ روان شو او په دیگ نیت ییگ عجله کوله چیگ خگنکگه د شگار خلک خبر کؤي چیگ شگامار بیا راروان دی. بلاخره شگار ته ورسیگد او هلته ییگ یوه نازنینه پیگغله ولیده، چیگ شین بخن زوؤ کمیس ییگ اغوستی و. لاروي ییگ په سترکگو کیگ د خپل ورک سمندرغاؤه ولیده. پیگغلیگ ورته له خپل منکگي اوبه ورکؤیگ او هغه پریگ خپله تونده ماته کؤه. د شگار خلکو دیگ پیگغلیگ ته لیلیگ ویله. لاروی حگي هغه شگار ته چیگ د زؤه په سترکگو ؤوند و. کله چیگ شگار ته راحگي نو شگار کیگ چوپه چوپتیا ده، ماشومان نه کگرحگي، یوه سپین إیري ؤوند په ملا کؤوپ نه تپوس کوي، هغه ورته وایي چیگ دا هرخگه د واکمن په امر شوي. لاروی چیگ له اوإده سفره شگار ته راغلی و او په سمخگه کیگ ییگ ویگشگتان او نوکان أیگر لوی شوي وو او هم ییگ جامیگ په اوإده سفر کیگ أیگریگ خگیریگ خگیریگ شویگ ویگ او بدن ییگ تریگ شگکاریگده، نو په شگار کیگ په لیگوني مشهور شو او خلکو به مجنون باله.

رشگتيا هم په ؤندو کيگ دی يو بينا و چيگ نوم ييگ مجنون و. لاروي چيگ د شگار د خلکو ژوند وليد چيگ د قهرمان يا ستر پهلوان ستاينه کوي، يا پريگ خوشالي کوي نو ده پريگ خندل نو د شگار خلکو به ويل چيگ دا سؤی خو رشگتيا ليگونی او مجنون دی. نو وليگ ييگ په زنحگير نه تؤي، خو حگينو نورو به ويل چيگ ليگونی دی، خو د زنحگير ليگونی نه دی او چاته ضرر نه رسوي، خو لاروي به خلکو ته خپل پيغام اوراوه که خگه هم له ماشومانو پرته لويانو ورته غوإ نه ايشگوده، ده به خلکو ته ويل: "دا عالم او هستي واؤه بيگ معنی ده بيگ مفهومه." د شگار ساده کگانو به لاروی حگوروه او ورته ويل به ييگ خبر نه ييگ ليليگ خگه شوه؟ ديدار ته ييگ لاؤ شه! سره أولة سنباله شويگ ده، ستا ليليگ په کيگ سينکگار کؤيگ ناسته ده، خو لاروي به ورته ويل چيگ ليليگ زما په زؤه کيگ ناسته ده. يوه شپه لاروی د خرابات پر کو خگه برابر شو، تگنکگ تگکور جاري و، لاروی چيگ وردننه شو هغو ورته هر کلی وو ايه، لاروي ورته وويل چيگ تاسيگ تگپوسان او کگيدؤان ياست، هغه خگه چيگ بايد شگکاره وي وليگ په ديگ شگار کيگ پتگ دي او هغه خگه چيگ بايد پتگ شي هغه په رنگا کيگ بيگ پرديگ کگرحگي. لاروی بيا مستانو سره خوندور سوال او حگواب

کوي. یو مست پوښتنه کوي چې ولې د جهان تګول فرماندارانو له مستانو اړیکې؟ لاروی ځواب ورکوي ځکه چې ددوی په خبرو کې د راستۀ خطر وي. بیا لاروی مستانو ته وایي: "له راپاڅېږئ راولاړ شئ، ددې دښتې وچ ځنګلونه او بې ثمره ونې له منځه یوسئ ریښې یې وباسئ، هغه مستان چې په تورتمخانو کې تړلي هغه را ازاد کړئ او کوم ښکار چې په کې ناست دی هغه تری رابهر کړئ او بیا یې حلال کړئ او وینه یې په دې دښتو تویه کړئ، ځکه طبیعت تاسو نه د ښکار قرباني غواړي! مستانو د لاروي خبرې د زړه په غوږو واورېدې او د لومړي ځل لپاره یې د خپلې مستۀ په نشه کې یو نا اشنا مزه وموندله. دا د ازادۀ خوند او لذت و.

د مرګ سیوری روان و، ژوندي سري ورپسې تلل. د ښکار خلکو یو کالبوت پر اوږو ایښی و، د خلکو سیوری تر دوی دمخه روان و، کله چې خلک هدېرې ته ورسېدل نو ستر راهب د مړي جنازه په ایګرو ښکو الفاظو ترسره کړه، بیا لاروی پاڅېد او د مرګ په باب یې وویل چې له مرګ سره د نیکۀ او بدۀ ځه پروا نه شته، دی له خیر او شره ماورا دی، مرګ د ښکو او بدو نیستي ده. لاروی خلکو ته وایي چې نیکي او بدي په دې جهان کې موندل

کیگإي نو باید چیگ مکافات او مجازات هم همدلته وي. بیا د شګار خلکو ته خطاب کوي که تاسیگ مؤه نه یاست او د ژوندون خگه شوق درسره وي نو دا مؤی لإ خگه هیگر کؤئ او ژوندون پسیگ روان شئ، خو د شګار خلکو بیا هم لاروی چور لیگونی وباله او د ماشگام په خؤه کیگ د خپلو کورونو پر لوري روان شول، خو لاروی هلته یو ازیگ پاتیگ و. خبریگ ییگ کولیگ، یو ازیگ یو سپی هلته پاتیگ و او د ماشگام وإمیگ دا خبریگ د مشرق پر لوري وؤلیگ.

دا وخت د ؤندو شګار له خطر سره مخامخ و، خو لاروی د شګار تگولو خلکو پیگژندلو، حگینو لیگونی باله او بندي کول ییگ ضروري کگنگل خو حگینو نورو بیا ویل چیگ دا یو روحاني شخص دی او عادي شخص نه دی. یوه ورحگ لاروی د شګار په منحگ کیگ خلکو ته وینا کوي او د شګار تیگر برم یادوي او پوشگتنه کوي چیگ چا دا تباه کؤل؟ د شګار خندوقونو او دیگوالونو ته ضرورت نه شته، حگکه چیگ غلیم په بهر کیگ نه دی د شګار په داخل کیگ دی، دا پخوانی شگایسته شګار اوس په کنأوالو بدل شوی او شگامار په دغو کنأوالو کیگ پروت دی. بله ورحگ بیا شګاریانو ته خطاب کوي او وایي چیگ یو وخت د دیگ سیمیگ زمامداره د نوبهار الهه وه. هغیگ سره په دیگ شګار کیگ لویه

نیگکمرغي او خوشالي وه، خو تاسو اوس هغه هیگره کؤیگ او په اوهامو اخته شوي یاست. ایا تاسو نه کگورئ چیگ حگوانان، ماشومان، شگحگیگ او بوأاکگان مو په کومو رنحگو اخته دي؟ نو بیا ورته وایي چیگ غوإونه مو بیدار او سترکگیگ مو بینا کؤئ نو ددیگ علاج دادی چیگ تاسیگ د لیلیگ د پشگو خاورو ته سر کشگیگإدئ او سجده ورته وکؤئ، خو خلکلو به خندلیگ او ویل به ییگ دا سؤی رشگتیا مجنون دی.

د زمانیگ یو دفتر په ختمیگدو و، یوه ورحگ بیا لاروي د شگار منحگ کیگ خلکو ته خطاب وکؤ او ورته ییگ وویل چیگ ستاسو ستر واکدار بادار خو تور شگامار دی. دا شگامار وینو ته تإی دی او زؤه ییگ لکه سندان کلک دی. خگومره چیگ خوراک او خگشگاک کوي هغومره وإی او تإی کیگإي، خو دا بلا او شگامار ستاسو په خپله پر حگان مسلط کؤی او له بل حگایه نه دی راغلی، تر خگو چیگ دا شگامار په خپلو زؤونو کیگ مؤ نه کؤئ خلاصیگدی ورخگخه نه شئ.

په دیگ وخت کیگ ستر راهب چیگ د لاروي خبریگ واوریگدیگ نو ییگ وویل چیگ دا سؤی خو رشگتیا لیگونی دی حگکه دا رازونه خگوک ویلای شي. زه حیران یم چیگ ده دا رمز خگنکگه پیدا کؤی دی. راهب وویل چیگ دا

خبریگ ددیگ شگار د عالم نه دي دا د بل جهان اواز دی ، یوه دنیا په ؤنکگیگدو ده. د شگار خلک ورو ورو د مجنون په خبره پو هیگدل او یوه فرصت ته منتظر وو.

یوه ورحگ لیلیگ او مجنون د شگامار دربار ته لاؤل، همغه پیگغله چیگ د لاریگ پر سر به منکگي سره ناسته وه او تإو مسافرو ته به بیگ اوبه ورکولیگ، هغه د شگامار مانگة ته لاؤه، فرماندار لومؤی خپل مخ مجنون ته واؤوه: زه خبر یم چیگ ته له بل حگایه راغلی بیگ او موإ پناه درکؤیگ ده،گ د دیگ شگار خلک خپلو عقایدو پریگشگودو ته رابولیگ او وابیگ چیگ د دیگ کگدایي کگریگ پیگغلیگ پرستش وکؤئ دا رشگتیا ده؟ لاروي ورته حگواب ورکؤ: ای فرمانداره ستا معبد لا نوی دی او دیگوالونه بیگ پاخه نه دي، ددیگ سیمیگ رشگتیني واکداره اصلاً د عشق او مینیگ الهه او رب النوع وو، د هغو په واکمنة کیگ دلته خوشالي وه، مینه وه، خو اوس چیگ زه کگورم هره خوا ریکگستان دی، د زؤه خونیگ ؤنکگیگ بنکگیگ دي او تور شگامار په کیگ ناست دی. زه اوس همدا حقیقت هر چاته بیانومه.

د واکدار وچولی تریو شو، د غضب اور بیگ په سینه کیگ لمبه شو، بیابیگ وویل حگه پروا مه کؤه دا بیگ قدرته لیگونی دی. بیا بیگ لاروي ته وویل چیگ تا د شگار په

پيگغلو کيگ دا سوالککره خگنکگه غوره کؤيگ او زما د شگار خلک ييگ وليگ سجديگ ته رابوليگ، لاروی ورته وايي چيگ د شگار خلک خو د شگامار له وهمه أاريگإي که دا واهمه ختمه شي نو شگامار يو دم سقوط کوي. خو د بهار د رب النوع قوت په زؤونو کيگ پروت و. دا ليليگ خو په يو وخت کيگ د نوبهار الهه وه او دا هغه وخت و چيگ واهمه پر خلکو حاکمه نه وه، کله چيگ خلکو د شگامار پرستش پيل کؤ، نو هغه بهر ته ووتله او د ورک مسافر لاره ييگ خگارله، خو دا مسافر اوس راستون شوی خو افسوس چيگ دلته سترکگيگ نا بينا دي او خگوک ييگ نه ويني. ای واکداره زه ستا په ويگره او أار کيگ ستا سقوط شگه وينم- شگه خبر شه، دا شور ما شور چيگ ته ييگ اوريگ دا به نور هم زيات شي. ستر واکمن چيگ دا خبريگ واوريگديگ نو له مجنونه ورته أار پيدا شو. بيا ييگ په أيگر غضب پيگغليگ ته غإ کؤ چيگ وايه ته خگوک ييگ؟ "زه خو زه يم! زه ليليگ يم! زه د مينيگ رب النوع، الهه د نوبهار يم. "زه به له شگاره بهر هر ماشگام ناسته وم او د خپل مسافر لاره ميگ خگارله. هغه زه پيگژندلم او لتگولم. خو خبر شه چيگ نور به کوم مسافر دلته سفر ونه کؤي، حگکه تگوليگ لاريگ بنديگ شوي او په حگوزانو پتگيگ شوي. خگو موده به تيگره نه وي ته به هم د خپل پلار نيکه په لار

روان شیگ، زه به بیا د بهار لاره خگارمه. فرماندار چیگ دا کگفتار واوریگد، نو أیگر په غصه او په لؤزه شو. ده فکر کاوه چیگ دا خبریگ بییگ کوم چیگرته اوریگدلي دي. واکدار بیگریگ او واهمیگ واخیست او وییگ ویل دا خو دواؤه لیگوني دي. زه ویگریگإم چیگ د دوی لیگونتوب ساري نه وي او د شگار نورو خلکو ته انتقال نه شي او بیا بییگ فوراً لاروی او لیلیگ له خپل درباره وشؤل. فکر بییگ وکؤ که مؤه یا زنداني بییگ کؤي نو شگار کیگ به شورش جوؤ شي، پیگغله بیگرته له شگاره ووتله او لاروی د شگار په کنأوالو کیگ د عالم په تماشه شو، د ابدي خگرخ وخت راغی، مجنون د شگار په ویگرانه کیگ د جهان فرماندار په مانگة کیگ دحگان تماشا کوله. لاروي ولیدل چیگ د شگار پیگغلیگ، حگوانان او کوچنیان پر بیگلا بیگلو ناروغیو اخته دي او بیگ وخته مري، خو یوازیگ راهب أیگر عمر وکؤ خو هغه هم بلاخره خپل روح خپل نا اشنا خگشگتن ته تسلیم کؤ، معبد ورو ورو شؤیگده حگکه بل شگامار پرست پاتیگ نه و.

د راهب شاکگردان هم چیگرته لریگ لاؤل، د مانگة په دیگوالونو کیگ لوی چاودونه پیدا شول، اغزن بوتگي شنه شول او په پای کیگ شگایسته قصر ویجاؤ شو.

یو ازیـگ لاروی او فرماندار پاتیـگ وو ، لاروی پـه ویگرانـه کیگ او فرماندار په خپله مانگة کیگ ، هیگچا دلتـه کگذر نـه کاوه حگکه تگولیگ لاریگ بندیگ ویگ ، یو ماشگام چیـگ تـوره تیـاره شـوه یـوه زؤه، مرمـوزه بـوأة راپیـدا شـوه د لـوکگي کمیس او پرتوکگ ییگ پر تن و ، بوأة شگار تـه ننوتـه، بـوأةگ ته هر خگه په خپل سر خلاص شول، دا بـوأة لاروي سره اشنا وه او هغـه پو هیگده چیـگ دا د خگـه لپـاره راغلیـگ ده، اوس پـه قصر کیگ دننه ده د بوأة او بادار په منحگ کیگ خگه خبریگ کیگـإي. خگـو شـیگبیگ وروسـته دواؤه د مانگـةلـه کنـأوالو راووتـل، بـوأة مخکیـگ او قهرمـان ییـگ تـر شـا روان وو. کومیـگ نامعلومیـگ خواتـه لاؤل، خو مجنـون هلتـه یو ازیـگ پاتیـگ و ، د زمانیـگ دفتـر ورتـه لـه اغـازه تـر انجامـه پـروت و. موسمونه او فصلونه تلل راتلل، یـوه شـپه ییـگ کتـل چیـگ د افق په تورو لمنو کیگ رنگاکگانیگ راشگکاره شویگ ، دی په رنگا پسیگ روان شو. أیگر مزل ییگ وکؤ د سیند غاؤیـگ تـه نإدیـگ شـو ، د سـیند غاؤیـگ ابادیـگ ویـگ ، هـره خـوا خوشالي وه، د پیگغلو او حگوانانو راز او نیـاز وو ، مشـران پـه دیگـره کیـگ ناست وو ، مرکیـگ ویـگ ، مشـوریگ ویـگ ، ماشـومان د سـیند پـر غـاؤه لوبیگـدل او هغـه نـا اشـنا پیگغلـه مسته خرامانه کگرحگیگدلـه، د وحشـي کگلونـو تـاج ییـگ پـر

سر پروت و ، د بهار د وإميګ په شان الوتله، لاروي د نيمو شپو چيګ دا حال وليد بيګ اختيار ه په خندا شو حګکه پوه شو چيګ يو حګل بيا د ستر قهرمان او پهلوان او د عشق او مينيګ د شګکليګ رب النوعيګ ، الهی داستان شروع شو او يو حګل بيا د تور شګامار مار لويه او اوإده افسانه له سره پيل شوه.

د خوشال د قصايدو روح

دا ليکنه له پېښوره خپرېدونکې د دانش خپرندويه ټولنې خپرنې ارګان الفت مجلې په پرله پسې (۲۲) ګڼه کې خپره شوې ده.

قصيده په پښتو نظم کې يو ځانګړی جلا فورم دی، چې اساساً له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلی دی، خو د قصيدې ځای په پښتو نظم کې دومره جوت او ټينګ دی، چې سړی فکر کوي بولله يا قصيده خپله کوم ځانګړی پښتو شعري فورم دی. له عربي ژبې څخه پښتو ته په راغليو شعري فورمونو کې تر (غزل) وروسته د قصيدې فورم زيات کارول کېږي، د پښتو په لاسته راغلې لرغونې شاعرۍ کې د ښکارندوی غوري او شيخ اسعد سوري پخې قصيدې ددې ادعا ښکارندوی دي. څه ناڅه په روښاني پېر او بيا تر هغه وروسته د پښتو په نوره کلاسيکه شاعرۍ کې د قصيدو دود ښه پالل شوی دی، په پښتو اوسنۍ معاصره شاعرۍ کې هم د قصيدې ويلو دود پال شوی او پالل کېږي ؛ خو که موږ په ټوليز ډول د پښتو شاعرۍ ټول بهير ته نظر وکړو او ټول شاعران د قصايدو د څرنګوالي او څومره والي له پلوه سره پرتله کړو؛ نو د لوی خان (خوشال خان بابا) ځای او مقام به په کې په ډېر جوت او ځلند ډول را تر سترګو شي.

خوشال بابا په لسګونو قصيدې ليکلي، چې زياته برخه يې تر موږه رارسېدلې ده. دا ټولې قصيدې د يو ژور سياسي، ټولنيز، عرفاني، اخلاقي او ملي فکر لېږدوونکې دي، چې هره يوه ځانګړې او جلا خوند لري او زموږ په ذهن کې يوه ځانګړې پېښه او موضوع روزي او تداعي کوي، خو ټولې يې د قصيدې له معمول او دوديز تعريف سره پوره پوره سمون نه خوري. د قصيدې دوديز تعريف دا دی:

هغه نظم، چې لومړی بيت يې مقفی وي او د نورو بيتونو د هرې دويمې مصرې قافيه يې د مقفی بيت د قافيې تابع وي، د بيتونو شمېر يې له (**۱۵**) څخه پيل بيا تر (۲۰۰) بيتونو هم زياتېدی شي، رديف په کې اختياري دی، خو قافيه په کې حتمي ده. هره قصيده له معمول تعريف سره سم د مانا له پلوه پر دريو برخو وېشل کېږي:

۱- تشبيب يا تغزل، چې د قصيدې پيل ګڼل کېږي او معمولاً په کې تر اصلي مطلب دمخه د سريزې يا پيلامې په ډول د طبيعت د مناظرو ستاينه کېږي.

۲- اصلي مطلب، چې شاعر غواړي د خپل زړه خبره همدلته راوسپړي، خپل ممدوح توضيح، تشريح او توصيف کړي.

۳- د قصيدې(۳) برخه، هغه وروستۍ برخه ده، چې شاعر خپل ممدوح په ژوندانه کې سوکال، سر لوړی او بريمن غواړي

او په اخرت کې ورته د خدای(ج) له درباره د ښښنې، مغفرت او د جنتونو هیله کوي. که موږ د شیخ اسعد سوري:

د فلک لـه چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر گل چې خاندي په بهار

او هم د ښکارندوی غوري بولله:

د پسرلي ښکلوونکي بیا کړل سینگارونه
بـیا ولـونـل پـه غـرونـو کې لالونه

دوا ړو ته نظر وکړو؛ نو گورو، چې لومړی د مانا له پلوه ویرنه او دویمه هم ستاینه-ویاړنه ده، چې دواړه د قصیدو له معمولو تعریفونو سره سمون لري، خو خوشال بابا لکه څرنگه چې غزل یې پښتون او ملتپال کړ او له دودیز حالته یې راوویست، دغسې یې قصیدې ته هم نوی رنگ او خوند ورکړ، د یوې ځانگړې پېښې یا شخص د تائید او توصیف له حالت نه یې راوویست، ټولنیز، سیاسي او عرفاني یې کړ. د پخوانیو قصیدو یوه ځانگړنه دا وه، چې د ټولو یا زیاترو بیتونو مانا یې له یوه بل سره په ارتباط کې وه. د مانا له پلوه هر بیت له بل څخه متاثر و، یانې دا چې د غزل په شان یې هر بیت پوره او خپلواکه مانا نه لرله، خو خوشال بابا دا دود هم مات کړ، کله چې د خوشال بابا گڼې بوللې مطالعه کوو، نو د قصایدو د نوي رنگ او خوند ترڅنگ مو پرې د غزل مینه هم ماتېږي، سړی فکر کوي

يو اوږد غزل لولي، ځکه چې دده قصيدې داسې ځانګړنه لري، لکه د غزل په شان، چې هر بيت يې يوه مستقله مانا ښندي.

اوس راځو د خوشال بابا د بوللو فکري يا مانيز اړخ ته:

شعر پوهان (فکر) د (شعر روح) ګڼي، چې بې له هغه شعر ژوند نه شي کولای، بې فکره شعر داسې دی، لکه بې روحه جسم او جسم، چې هر څومره ښکلی وي، چې روح ونه لري، ژوند نه شي کولای، خو د فکر تر څنګ شعر پوهان د شعر پر ښکلا هم ډېر ټينګار کوي او هغه د شعر د بقا اساسي عنصر بولي. د شعر ښکلا په رنګينو او لطيفو کلمو، تخيل، عواطفو او د هغو په منظم او موزون استعمال تضمينېږي او تامينېږي.

ډېر شعر پوهان پر شعر باندې د زيات فکر بارونه د شعر ښکلا ته زيان رسوونکي ګڼي او وايي، چې دا کار د شعر (شعريت) له منځه وړي او کله چې د يوه شعر شعريت له منځه لاړ، هغه خپل هنري ارزښت له لاسه ورکوي او او پر تشو خبرو بدلېږي.

د افغانستان د يوه ادبپوه او کره کتونکي کانديد اکاډيميسن محمد صديق روهي له نظره: په (شعر) کې (شعريت) دومره مهم دی، لکه په (سړي) کې (سړيتوب). لکه څنګه چې (سړيتوب) د سړي جوهر دی، دغسې (شعريت) هم د شعر جوهر دی، د روهي صاحب په نظر (د هر ښه فکر بيان شعر نه دی) د بېلګې په توګه هغه وايي: که يو څوک د هېواد پنځه کلن اقتصادي پلان په نظم

کړي، نو ایا هغه به ښه شعر وي؟ سره له دې چې ښه فکر دی، د روهي صاحب د نظر وروستۍ نتیجه دا ده، چې هر ښه فکر باید شعر ته تر وردا خلېدو وارد مخه ښه صیقل شي، د شعر له نورو تلازماتو (ښکلا) سره غاړه غړۍ شي او بیا شعر ته ورداخل شي. لنډه دا چې پوهانو د شعر پر ښکلا ییزو او فکري خواوو دواړو باندې په متوازنه توګه ټینګار کړی دی.

خوشال بابا د یو ادبپوه او شاعر په توګه د شعر د رغنده توکونو اند ول ته ډېره پاملرنه کړې ده، په تېره بیا په خپلو غزلو کې، سره له دې چې په بوللو کې د فکري برخې وزن تر ښکلا ییزې هغې یو څه زیات دی او یوه وجه یې هم کېدی شي دا وي، چې دا فورم د ښکلا په اند ول د فکر د انتقال لپاره زیاته وړتیا لري.

د خوشال بابا په بوللو کې د طبیعي پېښو انعکاس، ټولنیزې ناخوالې، سیاسي او پوځي پېښې، ملي او عرفاني مسایل، ځاني او کورنۍ پېښې، ستونزې او کشمکشونه او نور په لسګونو ډوله پېښې او مسایل بیان شوي دي، خو که دا ټول مسایل او پېښې سره پرتله او اند ول کړو، نو د خوشال د ملتپالنې احساس او فکر به په کې تر ټولو زیات په نظر راشي، په حقیقت کې همدا ملتپالنه او ملت جوړونه د خوشال د قصایدو اساسي روح دی.

د خوشال په ټوله شاعرۍ، په تېره بيا په قصايدو کې ملتپالنه داسې حيثيت لري، لکه په (شمسي نظام) کې چې يې (لمر) لري. (لمر) د شمسي نظام چورليز (محور) دی او د دې لمريز نظام نورې ټولې سيارې د همدې لمر پر محور راڅرخي، د خوشال په شاعرۍ او په همدې قصيدو کې هم، ملتپالنه او ملت جوړونه همدا حيثيت لري. د خوشال د قصايدو روح همدا ملتپالنه ده، خو نور ګڼ ټولنيز، عرفاني، اخلاقي او غنايي مسايل، چې په قصايدو کې راغلي بيا هم په يو نه يو ډول له ملتپالنې او ملت جوړونې سره ارتباط لري او پر همدې محور چورلي.

دلته به د خوشال بابا پر ځينو قصيدو او دهغو پر مانيزو خواوو لنډه رڼا واچوو:

د خوشال خان خټک په کلياتو کې لومړۍ ثبت شوې قصيده داده:

ای چې خيال کړې په دنيا
دنيا څه ده بې وفا
که دې يو زمان زړه ښه کا
بيا دې ژړ کا په ژړا
که رضا په قضا ورکړې

نــور خوشــال يــې پــه رښــتيا.

خوشال په دې (۱۲۳) بيتيزه قصيده کې دا نړۍ يوه فاني دنيا ګڼي، چې راحت په کې نه شته او د ده په نظر يوه ((دارالبلاد)) ده، چې هره يې د لايتناهي هوسونو يوه ټولګه ده، چې هېڅ خړوب او پوره کېدنه نه لري. خوشال په دې قصيده کې د سليمان(ع)، بهرام، جمشيد، سامانيانو، عباسيانو، غزنويانو، سلجوقيانو، دارا، سکندر او نورو نړيوالو شخصيتونو نمونه اخلي، چې يو وخت يې ښه شان او شوکت و، خو د زماني د جبر قانون، له مخې لرې کړل. د خوشال دا قصيده له اخلاقي نصيحتونو او عرفاني ورمونو ډکه ده او په پای کې لوستونکي ته دا نتيجه ورکوي، چې ازل او تقدير ته ورتسليم شي او څه چې په قضا کې ليکل شوي، د بدلون وړ نه دي او نېکمرغه انسان هماغه دی، چې پر قضا باور لري. د (قضا) او (قدر) مسله په اسلامي فقه کې يوه پېچلې مسئله ده، خو خوشال بابا اسلامي شرعې ته د يو ژمن شخص په توګه پر دې باور دی او د ده په نظر خوشال او نېکمرغه انسان هماغه دی، چې خپل برخليک له (قضا) سره تړلی وګڼي، پر (قضا) باور د انسان د روحي تسکين لپاره داسې يوه اساسي سرچينه ده، چې هېڅ بله مرجع يې بديل کېدلای نه شي.

خوشال د (پوه او ناپوه) ترنامه لاندې په خپله یوه بله اتلس بیتیزه قصیده کې، د پوهې او بصیرت ارزښتمندۍ ته اشاره کوي، پوه او ناپوه شخصیتونه سره پرتله کوي، خوشال په دې بولله کې لوستونکي ته دا ثمره او نتیجه وړاندې کوي، چې (ناپوهي) د انسان لپاره مړینه، ان تر هغې هم بدتره ده. دی په خپله قصیده کې په ډېر ظریفانه ډول د عیسی(ع) معجزې ته اشاره کوي، چې خدای(ج) عیسی(ع) ته دومره واک و ځواک ورکړی و، چې پخپله امسا به یې مړي راژوندي کول، خوشال بابا وایي، چې عیسی(ع) خو ډېر مړي راژوندي کړل، خو ددې مثال موږ نه دی لیدلی، چې کوم (ناپوه) یا نادان یې (عالم) کړی وي. په دې قصیده کې خوشال بابا په ټولنه کې د پوهې ضرورت او اهمیت په ګوته کوي او دا ګڼي، چې پوهه ټولنې ته د نوش دارو یا ((آب حیات)) ارزښت لري او ناپوهي د مرګ معادله او یا هم تر هغه بدتره ده:

که دروغ کړي که رښتیا
هر څه ښه دي د دانا
مړه یې پاڅول له ګوره
نابینا یې کړل بینا

یــو نــادان یـــې دانـــا نـــه کـــړ
پـــه درســـت عمـــر مســـیحا.

لکه څنګه چې پوهېږو، انسان یو ټولنیز موجود دی او څه چې په ټولنه کې پېښېږي، له هغو څخه متاثر کېږي، شاعر بیا د یوه حساس انسان په توګه تر هر چا زیات د ټولنې ناخوالو ته متوجه وي او لـه هغـو څخـه اغېـزمن کېـږي. پـر (۱۰۹۷هــ ق) کـال د پښـتونخوا پـر زیـاترو سیمو، یوه لویـه وبا خوره شوه، لـومړی وچکالي راغله، بیا ورپسې قحطي راغله، چې وروسته ورپسې د وبا ناروغي خوره شوه او په زرګونو خلک یې تباه کړل، پـه دې نـاروغۍ کـې د خوشـال یـو زوی (بخـت نـاک) او د هغـه مـور هـم وفات شول او همدارنګه د خوشال یو لسمی، چې د قرآن کـریم حـافظ هـم و، د دې نـاروغۍ لـه کبلـه د یـوه لېـوني شـوي سـپي د داړلو له کبله ومړ، دا یوه ډېره دردونکې غمیزه وه، چې لـه دکنـه تر کابله ټوله سیمه یې وځپله، خوشال بابا همدا پېښـه پـه (۲۳) بیتیـزه قصیده کې پـه ډېـر درد او سـوز رانغـاړلې او پـه همـدې قصیده کې یې خوندي کړې ده:

د غـــــواص د کـــــال وبـــــا
خـــدای یـــې مـــه راولـــه بیـــا
اکوړخیـــل مـــې پـــه کـــې ومـــړل

لــــوى هلـــک مـــرد و نســـا
پــــه لکونــــو عـــالم ومـــړ
چـــې ښـــارونه شـــول صـــحرا
کـــال حصـــغ شـــو وبـــا لاړه
هـــم عســـرت کـــړه راتـــه شـــا.

(غواص) د ابجد په حساب (۱۰۹۷هـ ق) کال کېږي او (حصغ) (۱۰۹۸) کال کېږي، یانې دې وبا یو کال دوام کړی و.

خوشال د خپلو ګڼو نورو ځانګړنو ترڅنګ دا ځانګړنه هم لري، چې دی یو ښه بشرپوه او ټبرپوه هم و، انسان پېژندنه ډېره سخته ده، د انسان د پېژندنې لپاره د هغه علمي، ټولنیز چاپېریالیز شالید ډېر مهم دی، خو خوشال بابا د دې ځانګړنو ترڅنګ د انسان د شخصیت په پېژندنه کې د هغه ارثیت یا اصل او کورنی عنصر ډېر مهم ګڼي، سره له دې چې ځینې بشرپوهان د انسان په وده او د شخصیت په ټاکنه کې محیط یا چاپېریال اساسي عنصر ګڼي، ارثیت ته ډېر اهمیت نه ورکوي، خو ځینې اروا پوهان بیا په دې نظر دي، چې د انسان د شخصیت وده د مور په رحم کې د هغه د نطفې له تشکل سره سمه پیلېږي او د مور او پلار جنټیک، اروایي او نور ټولنیز خصوصیتونه مستقیماً د هغوی اولادونو ته انتقالېږي.

خوشال بابا وايي: د هغه چا چې ذات خطا وي يا کمذات وي، له هغوی سره بايد دوستي ونه شي.

چې يو ځل ښېګڼه ووينې له چا
په يوه يې شل بدې کړه تر شا
له کمذات سره ياري اشنايي مه کړه
له کمذاته به بيا نه مومي وفا
چې د سپي په پيو لوی کا څوک ورغومی
لکه سپی هسې ورغومی کا غپا
په ويل ښېيل به هېڅکله ښه نه شي
چې بدبخت له موره پلاره شي پيدا.

خوشال په خپلو قصايدو کې د انسان پر ذاتي پېژندنې سربېره، ګڼو عرفاني، شرعي او نورو مسايلو ته اشاره کړې او هغه يې په خپلو بوللو کې رانغاړلي دي، خوشال د دنيا بې وفايي په خپلو قصيدو کې ځای ځای غندلې ده:

زړه سفر له دې دنيا
په تحقيق دی په رښتيا
که څه زر کاله پايېږي

هـــم دې نــــه ويــــنم احيـــا
د خوشـال ژونـدون پـه خـداى دى
نــــه شـــــهباز ده نــــه يحيـــا.

خوشـال د اسـلامي شرعي لارښـوونو د يـوه پلـوي شـخص پـه توګه خپل مذهبي احساسات په څرګندو الفاظو، قصايدو تـه ورداخل کړي دي، وايي:

دا همـــه واړه د شـــرعې خـــد متګار دي
محتســب، قاضــي، مفتــي، مــلا خطيــب
پــه جهــان کــې بـل رقيـب د شـرعې نـه شـته
کــه رقيــب دى يــو شــيطان يــې دى رقيــب
رنــځ، زحمــت دې خــداى ور نــه کانــدي
خوشــــــــــــــــــــــاله!
ګڼــه کـــړه دارو د شـــرعې پــــه طبيـــب.

خوشـال د اسـلامي شـرعې ترڅنـګ ګـڼ نـور نصـيحتونه او پندونه هم په خپلو قصيدو کې ځای کړي او د پيغمبر حضرت محمد(ص) په ستاينه کې يې هم يوه (۱۹) بيتيزه قصيده ويلې ده. هغه د خپلو نصيحتونو په لړ کې وايي:

درتـــه وښـــيم کيميـــا د ســـعادت
لـــه بـــدانو ســـره مـــه کـــوه صـــحبت
د نمانځـــه تـــر قضـــا ګرانـــه دا قضـــا ده
چـــې قضـــا شـــي د ځلـــورو مصـــلحت
چې جامه يې پاتې نه شي مرده شوی ته
خدايه ! ورکړې و خوشال هسې رحلت.

خان زموږ د پيغمبر حضرت محمد (ص) د ستاينې په باب وايي:

د خدای عرفان چې وشو په عرفان د محمد
پـــاک دی محمـــد پـــاک دی ســـبحان د محمـــد
ډېـــر خلـــک پيـــدا دي انبيـــا کـــه اوليـــا دي
نـــه شـــته پـــه خلقـــت کـــې پـــه بـــل شـــان د محمـــد
دا جهـــان هغـــه جهـــان کـــه واړه ســـره يـــو کـــړې
لا تـــر دا نـــه لـــوی دی بـــل جهـــان د محمـــد.

د خوشال په بوللو کې د ګڼو افاقي مفاهيمو تر څنګ له خپلو زمانو بېزاري، ګڼ کورني مسايل، د ځان پېژندګلوي او ځينې

نور ذاتي مسایل هم ځای شوي دي، خو د خوشال د قصایدو درنه مانیزه برخه هماغه د ده او دده د ملګرو د سیاسي، پوځي او ملي مبارزو نچوړ دی، چې ښېلا ښېلو قصیدو ته یې لاره پیدا کړې او په هغو کې انځور شوي دي.

ددې قصیدو له جملې څخه یوه هم (له پښتون نه ګیله) نومېږي، چې ټول (شپږ څلوېښت) بیته لري او په دې مطلع پیلېږي:

بیا له کومه راپیدا شو دا بهار
چې په هر لوري یې ملک کړ یو ګلزار

دا قصیده د دودیزو قصیدو په شان لومړی د طبیعت په ستاینه پیلېږي، بیا وروسته اصلي موضوعګانې راسپړي او د هغو څرګندونه کوي:

پښتنو زلمیو بیا لاسونه سره کړل
لکه باز منګولې سرې کا په خپل ښکار
سپینې تورې یې ګلګونې کړې په وینو
په اهار کې شګفته شو لاله زار
ایمل خان دریا خان دواړه مرګ یې مه وای
هېڅ تقصیر دواړو، ونه کړ وار په وار

د خیبــر دره یــې ســره کړلــه پــه وینــو
پــه کړپــه یــې هــم روان کــړ دنــدو کــار.

خوشال په دې قصیده کې د خیبر په دره کې د تاترې د تاریخي جګړې، چې ځلو ښت زره مغول په کې تباه شول، انځور کښلی او همدارنګه د (کړپې) جګړه، چې پښتنو توریالیو په کې خپله اتلولي او مېړانه څرګنده کړه. دغه راز په دې قصیده کې د تاترې پر جنګ سربېره، د (دوابه)، (د نوښار د کوټ)، (ګنداب)، (خاپښ) او نورو جنګونو یادونه شوې او د هغو د اتلانو یادون په کې راغلی دی، دا قصیده په حقیقت کې یوه حماسه او ویاړنه ده، چې خوشال پکې د خپل ولس او خپلو اتلانو د جنګونو یادونه او ستاینه کوي او ددې ستاینو ترڅنګ د پښتنو ځینو نیمګړتیاوو ته د انتقاد په سترګه ګوري او د هغوی یادونه کوي:

اول جنـــګ د لـــوړې شـــا د تهتـــرو و
چـې ځلو ښـت زره مغـول شـول تـار پـه تـار
خوینـدې لونـه یـې پـه بنـد د پښـتنو شـوې
اس اوښـــان هاتیـــان ولجـــه کتـــار کتـــار
دویـم جنـګ میرحسـیني و پـه دو آب کـې

چې يې وتکېده سر لکه د مار
بيا له پسه د نوښار کوټ جنګ و
چې مې وکېښ تر مغولو خپل خمار
بيا له پسه جسونت سنګه، شجاعت خان و
چې ايمل يې په ګنداب ويوست د مار
شپږم جنګ مکرم خان شمشېر خان دواړه
چې ايمل کړل په خاپښ کې تار په تار
چې زما په ياد دي لوی جنګونه دادي
د هلکو په هر لوري نه شته شمار.

په دې قصيده کې خوشال د پښتنو د اتلوليو تر څنګ د اورنګزېب د مکر و فريب، ظلم او ستم انځور هم کښلی دی او وايي، چې له ډېر ظلم، ستم او خصومت څخه يې خپل پلار هم بندي کړی و. خوشال خان په دې قصيده کې د پښتنو نيمګړتياوو ته هم ګوته نيسي او د خلاصون لارې چارې هم په ګوته کوي:

په دا هسې وخت چې وخت د نام و ننګ دی
دا بې ننګه پښتانه کا څه رفتار

پښتانه چې نور څه فکر کا ناپوه دي
بې د توري خلاصی نه شته په بل کار
تر مغولو پښتانه په توره ښه دي
که په پوهه پښتانه وای څه هوښیار
اولسونه چې سند وبله وکا
بادشاهان ورته سجود کاندي اختیار
همېشه به په جهان کې ژوندون نه وي
د خوشال خټک به پاتې شي یادګار.

خوشال د ټولنیزو او سیاسي مسایلو ترڅنګ د شعر په باب هم څو قصیدې لیکلې او دا چې شعر په کوم حالت کې و او کوم ته یې راورساوه، په دې باب یې څرګندونې کړي. لومړۍ قصیده یې (۲۵) بیتونه لري او د ځینو مطرح شاعرانو او د هغو د ادبي موقف یادونه هم په کې شوې ده:

په پښتو شعر چې ما علم بلند کړ
د خبرو ملک مې فتح په سمند کړ
مدعي د توري شپې اور اور کي و
د سهیل غوندې مې ځان باندې څرګند کړ

د میـرزا دېـوان مـې ومانـدہ پـه ګـوډي
مسـخره مـې ارزانـي خېشـکي زمنـد کـړ
دروېـزه مــې لــه مخزنــه ســره ونغــړ
پیر روښان مې یاوه ګوی سره مانند کړ
کـه دولـت و، کـه واصـل و، کـه دا نـور وو
پــه خبـرو مــې د هــر یــوه ریشــخند کــړ
قتلمـې مـې ورتـه سـازې کـړې د قنـدو
د اوربشـو پـه ډوډیـو چـې چـا شـخوند کـړ
پــه تــازه تــازه مضــمون د پښــتو شــعر
پــه معنــی مــې د شــېراز او د خجنــد کــړ.

خوشال د شعر په باب په خپله دویمه قصیده کې، چې (۱۳۸) بیتونه لري، نه یوازې په پښتو شعر کې د خپل دریځ او خدمت په باب خبرې کوي، بلکې د هغې بلې قصیدې په شان د نورو شاعرانو د موقف او د نورو ژبو د شاعرانو یادونه هم کوي، دغه راز خوشـال پـه دې قصـیده کـې د شـعر د ماهیـت، تعریـف او ارزښتمندۍ په باب هم خورا تفصیلي څرګندونې کړې دي او دا قصیده په حقیقت کې د شعر پوهنې په برخه کې خپله د یوه لوی شاعر یو ښه تېزس او لارښود ګڼل کېږي. د شعر په برخه کې دا قصیده ځکه زیات ارزښت لري، چې خپله د یوه لوی شاعر او

يوه لوی ادبپوه او شعر پوه له خوا ليکل شوې او وړاندې شوې ده:

زه د شعر په کار هيڅ نه يم خوشال
ولې خدای مې کړ په غاړه دا مقال
نه په فکر نه په ذکر رابرسېر شي
ناګهان لکه اوره د پشکال
چې د شعر فکر ورشي په مجلس کې
نور عالم خلا هوس کا دی ملال
شعر کار د هر فاسق د فاجر نه دی
نه د هر يوه وړ سترګي د کنګال
د هغه شاعر دانې وشه په ژبه
چې د شعر دردانې پلوري په مال.

که مورږ د خوشال د قصيدو معنوي اړخونه تحليل او تجزيه کړو، نو دا خبره به راته لا ښه څرګنده شي، چې دا قصيدې په حقيقت کې د مانا (کانونه) دي، چې بېلابېل او رنګارنګ غمي په کې تر سترګو کېږي، د خوشال د قصايدو څېړنه خورا زيات کار، کتاب او کتابونه غواړي، پر يوه قصيده يې هم کېدی شي کتاب او کتابونه وليکل شي، خو که په لنډيز سره د خوشال د

قصیدو مانیزو خواوو ته اشاره کوو، نو ویلای شو چې په دې قصیدو کې عرفاني، ټولنیز، سیاسي، پوځي، ذاتي، اروایي، دیني او نور رنګارنګ مسایل تحلیل شوي او مطرح شوي او لوستونکي ته یوه مثبته نتیجه په مخ کې ایښودل شوې ده. د خوشال د قلم او فکر قوت او مهارت په دې کې دی، چې ډېره لویه موضوع یې په ډېرو لنډو او کمو الفاظو کې خلاصه کړې او لوستونکي ته یې وړاندې کړې ده، یانې دا چې د موضوع کوچ او غوړ یې لوستونکي ته وړاندې کړي دي. خوشال ته لوی رب داسې یو لوی او خارق العاده استعداد ورکړی و، چې ((بحر یې په کوزه کې را ایسارولای شو)).

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمد خان زوی پر ۱۳۴۲ل کال، د لغمان ولایت د الینګار ولسوالۍ د نیازیو په یوې روښنفکرې کورنۍ کې زېږېدلی دی. لومړنۍ زده کړې یې د الینګار ولسوالۍ د سلینګار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ل کال له نوموړې لېسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانګه کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او((شمشاد))مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنګه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.
استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرګې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرګې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرګې غړی، بیاد جرګې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرګې دلومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.
تر دې جرګې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرګې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه کې د نوموړې جرګې د دارالانشا د غړي په توګه خپل فعال رول ادا

کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنګسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملګرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره ګوښه شو.ملګرو ملتونو(UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملګرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي.استاد یون پر **۱۳۸۵**ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلو اکلیکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیویي او ټلویزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د ښکاره کولو له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او

ګټــورو نظریــاتو تــه هــم غلــط رنــګ او تعبیــر ورکــوي، دا ډول اشـخاص، چې اکثـره یې زوروا کي او د سیاسي ډلـو ټپلو غـړي او مشران دي، د استاد یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. زه ددې شاهد یم، هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفـي غبرګونونـه دواړه راپـارولي دي، منفـي غبرګونونـه اکثـره وخـت د هغـو اشخاصـو او ډلـو لـه خـوا وي، چـې پـه تېـر کـړکېچن سیاسي بهیر کې یې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه یې مطرح کړي دي.

مثبـت غبرګونونـه اکثـره د ولـس دمشـرانو، روښـنفکرانو او نـورو مخورو له خوا وي، خو استاد یون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرایطو کې بیـا هم خپـل فرهنګي، سیاسي او ټولنیز کـار تـه دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو یې اوس پـه مسلسـل ډول ګـورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر یو نیم کال راهیسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ایښـودل کېږي، په داسې یو دولتي دفتر کې چې بوختیاوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد یون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار

او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنګ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو ليکوالو په لسګونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلګونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستې ده، خپله يې هم په لسګونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.
سربېره پر دې، په يو زيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثار

الف- پنځونې:

کتاب نوم	څرنګوالی	چاپکال
• مټکور	لومړی شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هيلې	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• نيمګړي ارمانونه	د حيران شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	ګډه شعري ټولګه	دويم ۱۳۸۷
• د نازو انا ياد	د سيمينار د ليکنو ټولګه	دويم ۱۳۸۷

- د استاد الفت نثري کلیات   داستاد الفت نثرونه   درېیم ۱۳۸۷
- سیندونه هم مري   د اسحق ننګیال شعري منتخبات   دویم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
  دپوهنوال روستار تره کي اثر   دویم ۱۳۸۷
- .د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
  د نینسي دوپرې اثر   دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
  د پوهنوال روستار تره کی اثر   دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر   د اماراتو یونلیک   دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی   د اروپا یونلیک   لومړی ۱۳۸۷
- دپښتاګون ترڅنډو   د امریکا یونلیک   لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمد ګل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه   دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری   دویم ۱۳۸۷
- دکابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود   دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه   دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت   شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل   دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې   دویم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي   دویم ۱۳۸۷

- اندیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- دکتابونو په وړمو کې لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سیاسي کړلېچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو لیکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنی رسنی لومړی ۱۳۸۷
- که نړیوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري، الله(ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسېلې هیله لرم.

په درناوي

وفاالرحمن وفا

کابل- افغانستان

xošāl pə xpəl idyāl

(Khushal is his own Ideal)

By:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-25-9

د خپرونو لړ: (۲۶)